magazin istoric

ANUL I
Nr. 8
NOIEMBRIE 1967

Fragment din „fresca filozofilor" de la Sucevița (foto : ing. Dumitru Mor...

SUMAR

1	*Cetatea Dăbîca*	*ȘTEFAN PASCU, MIRCEA RUSU*
6	*Nin-dada, femeia cu buzele pecetluite*	*EMIL CONDURACHI*
9	*Filozofii de la Suceviţa*	*ȘTEFAN BÎRSĂNESCU*
14	*„Muzeul Omului" din Paris. Interviu cu Jacques Millot, membru al Academiei, directorul „Muzeului Omului"*	
20	*Agora Tomisului*	*VASILE CANARACHE*
25	*Ultima scrisoare a lui Petre Andrei*	*TITU GEORGESCU*
29	*Viaţa cotidiană la popoarele antice : o cină romană*	*N. I. BARBU*
35	*„Trei culori cunosc pe lume..."*	*C. CĂZĂNIȘTEANU*
37	*Enigme ale istoriei : agentul A-54*	*NADIA RĂUTU*
42	*O civilizaţie „decapitată"*	*C. W. CERAM*
48	*Medici români pe baricadele Comunei din Paris*	*GABRIEL BARBU*
53	*Memorii de război*	*CHARLES DE GAULLE*
61	*Un savant român în America Latină*	*M. GH. MARINESCU*
64	*Bratei '67. Interviu cu prof. dr. docent* Ion Nestor, *membru corespondent al Academiei*	
70	*Republica de pe Monte Titano*	*DAN BERINDEI*
74	*Memorii*	*C. ARGETOIANU*
82	*Un text albanez mai vechi decît „formula de botez" din 1462*	*DUMITRU TODERICIU*
85	*Legenda şi temeiul ei istoric : o iubire romantică şi un duel din 1827*	*AL. ALEXANDRU*
89	*Panoramic editorial*	
91	*Poşta redacţiei*	

magazin istoric

REVISTĂ DE CULTURĂ ISTORICĂ. SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

COLEGIUL DE REDACȚIE

Dumitru Almaș (director), **Constantin Antip** (redactor-șef), **Virgil Cândea, Hadrian Daicoviciu, Ion Dragomirescu, Titu Georgescu, Dinu C. Giurescu, Nicolae Minei, Cristian Popișteanu, Al. Gh. Savu** (redactor-șef adjunct), **Ștefan Ștefănescu.**

CETATEA DĂBÎCA

prof. univ.
ŞTEFAN PASCU
membru corespondent al Academiei
şi MIRCEA RUSU
cercetător ştiinţific principal

Cu fiecare zi, pomenirea numelui Dăbîca trezește, în mintea unui număr tot mai însemnat de oameni, amintirea unor vremuri glorioase de demult. Tot mai mulți învățați — români și străini — asociază numele Dăbîca întîmplărilor petrecute acum o mie de ani pe meleagurile someșene. Astăzi multă lume știe că la Dăbîca a existat o cetate puternică ce străjuia o țară românească, țara Transilvaniei, condusă de ducele, adică de voievodul român Gelu.

Pînă de curînd, Dăbîca era cunoscută ca un sat asemenea altor mii de sate de pe cuprinsul României, cu gospodari harnici, care, ca și alte milioane de țărani, își făuresc o viață nouă, mai bună. Priceperea și pasiunea, dragostea de a dezvălui trecutul milenar al poporului român, a istoricilor și arheologilor clujeni, au adăugat satului Dăbîca o strălucire nouă : descoperirea și studierea unei cetăți de mare însemnătate, cea mai mare din vremea aceea cunoscută la noi.

Se știa din filele îngălbenite ale cronicilor că, în apropierea Someșului, Gelu își avea o cetate ridicată și străjuită de oamenii săi. Anonymus, acel mult discutat *P. magister Belae regis notarius*, relatînd evenimentele petrecute în primii ani ai secolului al X-lea, vorbește de „ducele" român *(Quidam Blachus)* Gelu, care stăpînea țara Transilvaniei *(terra Ultrasilvania)*, locuită de români și slavi *(Blasii et Solavi)* și care-și avea cetatea sa lîngă Someș *(juxta fluvium Zomus)*. Unde se afla acea cetate nu se cunoștea, din lipsa preciziunii știrilor. A fost căutată la Gilău, la Cluj și în alte părți. Alte cronici, cu un veac și jumătate mai tîrzii, pomeneau însă de cetatea Dăbîca, implicată într-un episod războinic dintre numeroasele asemenea întîmplări. Anume „Cronica pictată de la Viena" *(Chronicon Pictum Vindobonenze)*, relatînd un episod din luptele maghiarilor cu cumanii (respectiv pecenegii) conduși de „principele" lor Osiu sau Osul, petrecut în anul 1068, arată că pecenegii, după distrugerea prisăcilor de la Porțile Meseșului, au pătruns în Ungaria *(in Hungariam)* pe care au jefuit-o, iar regele maghiar Solomon, urmărindu-i în retragere a ajuns în orașul Dăbîca *(„in urbem Dobuka")* unde i-a așteptat o săptămînă. Timp de aproape un veac, izvoarele scrise nu-i mai fac pomenire, pînă la 1164, cînd, o dată cu organizarea comitatului, e amintit comitele de Dăbîca. Centrul comitatului era însăși cetatea Dăbîca, de la care-și derivă numele comitatul însuși. Era o cetate puternică, păzită de oamenii și iobagii cetății. De acum înainte amintirea cetății și rosturile ei sînt tot mai frecvent menționate, împreună cu satul cetății, care se dezvoltase mult, ajungînd la mărimea unui tîrg *(oppidum)*.

Și totuși, cei ce prin îndeletnicirile lor, arheologi și istorici, aveau datoria să facă lumină asupra trecutului, nu s-au grăbit să-și împlinească îndatoririle. Descoperiri întîm-

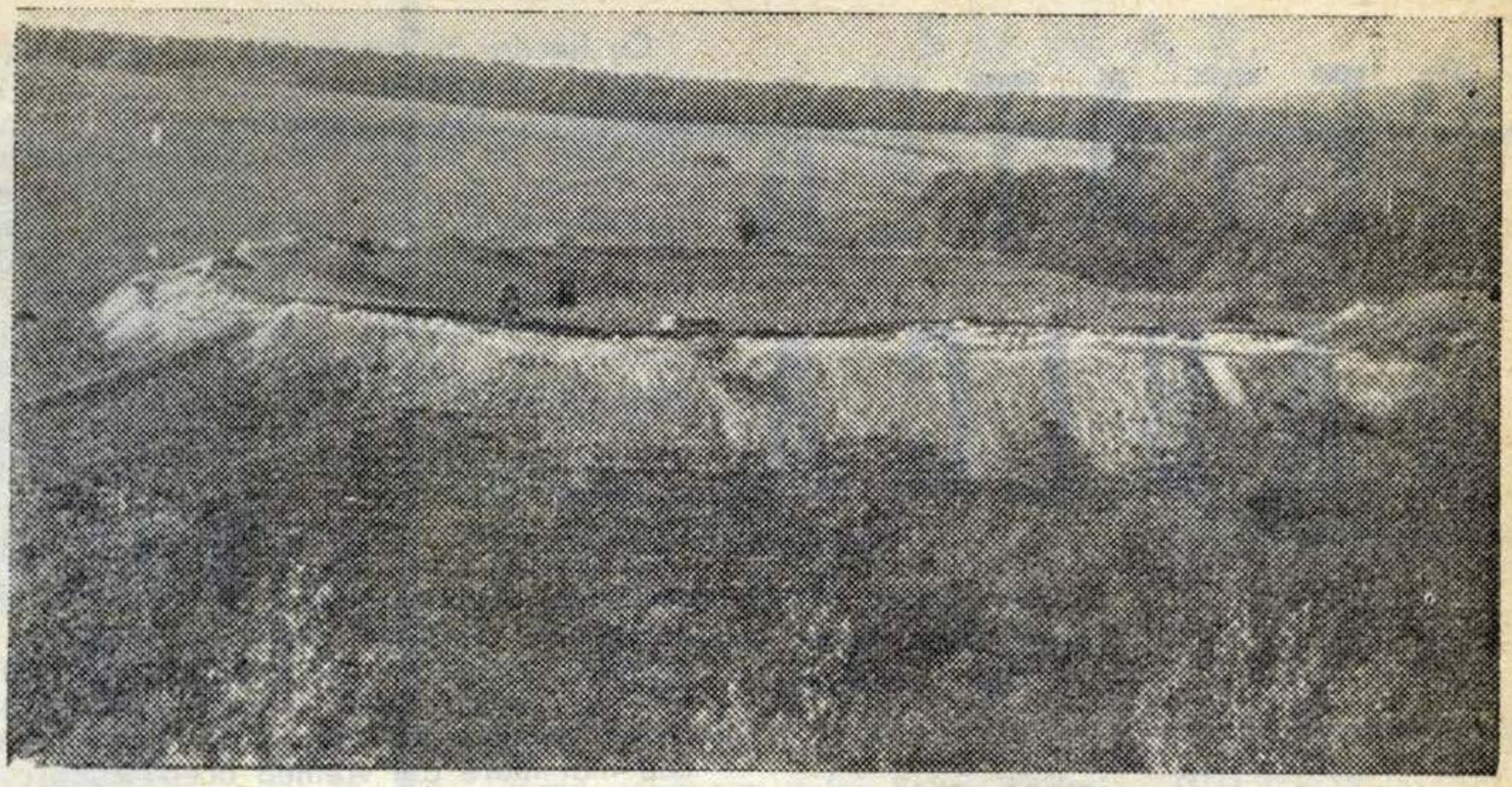

Vedere asupra unei părți a cetății de la Dăbîca (incinta I—II)

*

Vas de lut, din sec. IX—X găsit în incinta I-a a cetății Dăbîca

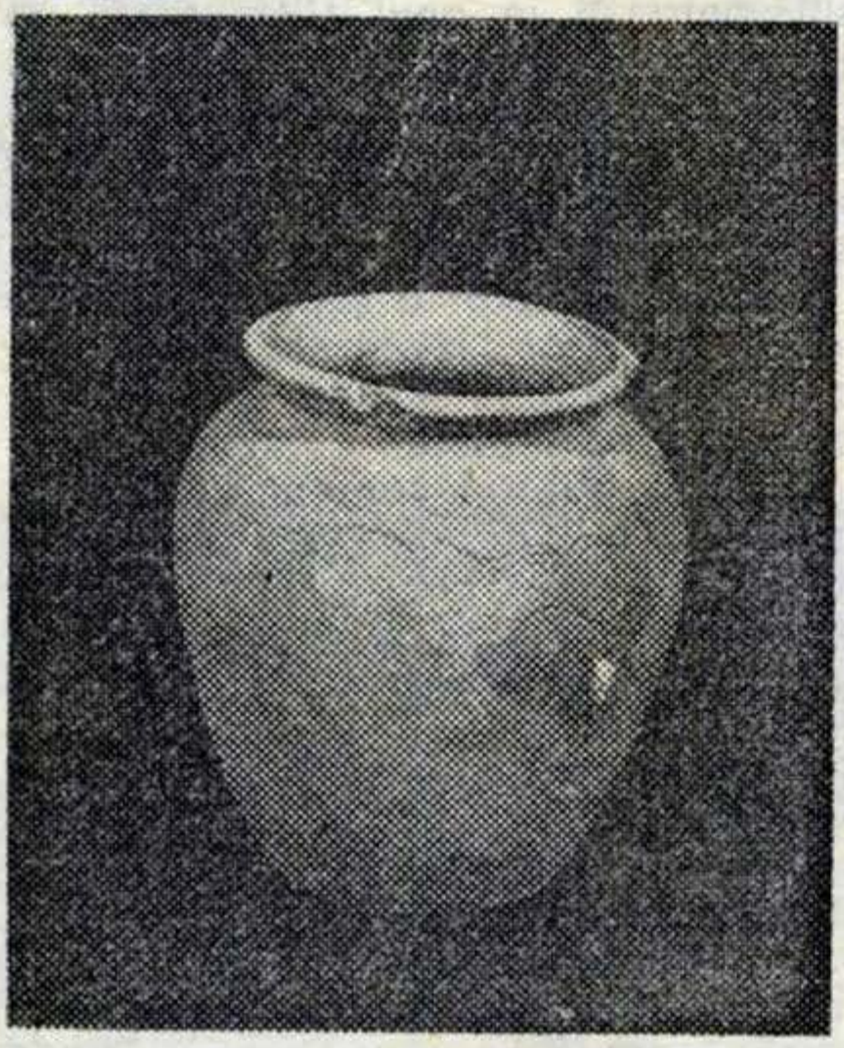

plătoare, ale țăranilor din Dăbîca, urmași ai vrednicilor oameni din vremea lui Gelu, care cu plugul și cu sapa au scos la lumină urme ale culturii materiale ascunse sub pămînt veacuri de-a rîndul, au trezit interes și au constituit un îndemn pentru arheologii și istoricii clujeni, de a se apleca cu grijă, înțelegere și dragoste asupra urmelor strămoșilor.

Priceperea și strădaniile lor au fost răsplătite din plin. După patru veri de muncă pasionată, arheologii și istoricii clujeni pot înfățișa tuturor celor ce se interesează de asemenea lucruri, o cetate de proporții remarcabile, cu întărituri din pămînt și lemn, într-o epocă mai veche, cu ziduri de piatră puternice într-o epocă mai nouă, centru de țară voievodală în primele timpuri, de comitat după aceea.

Cercetările arheologice efectuate în anii 1964—1967 la punctul numit de localnici „Cetate", situat pe o terasă superioară, cu pantele abrupte, ale văii Lonei, au dovedit că cele mai vechi urme de locuire datează din epoca neolitică (mileniul III î.e.n.). Urme de locuire au fost descoperite și din perioadele următoare : epoca bronzului, prima și a doua vîrstă a fierului, epoca romană etc. Cele mai importante vestigii arheologice pentru cunoașterea trecutului îndepărtat al poporului român sînt însă cele din secolele IX—XI, cînd exista pe aceste meleaguri o puternică cetate construită din lemn și pămînt.

Alături de cetate și aparținînd acesteia, așezarea sătească, cu locuințe bine făcute, cu un complex de fierărie, cu biserici și morminte, întregesc în chip firesc așezarea întărită.

Inițial, la punctul numit „La șanț", după cum ne-o arată diferitele tipuri de locuințe dezvelite cu ocazia săpăturilor efectuate pînă acum, bordeie, locuințe de suprafață cu una sau două încăperi, dovedesc că aici

Vedere a zidului de la incinta a II-a

*

Coliere de mărgele din sec. XI—XII găsite în cimitirul de tip Byelo-Brdo

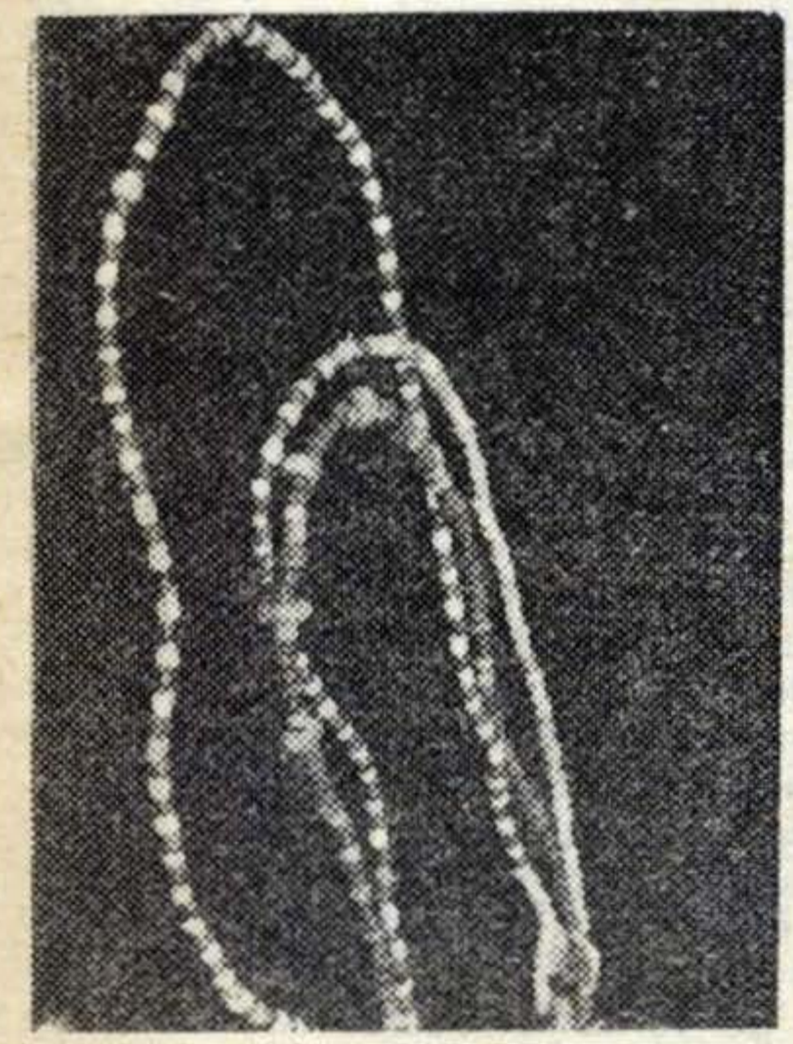

a existat o așezare întinsă. Inventarul arheologic găsit în aceste locuințe este alcătuit din ceramică lucrată la roata rapidă (printre care și fragmente ceramice smălțuite importate din Imperiul bizantin), căldărușe din lemn cu cercurile și mînerele din fier, cuțite, amnare, pinteni de fier placați cu foițe de aur (importați din Imperiul carolingian), garda unei săbii cu două tăișuri, vîrfuri de săgeți, o cruce bizantină, vîrful unui cuțit de plug și o seceră din fier etc. Toate aceste obiecte sprijină datarea așezării în secolele IX—X. Obiectele carolingiene și bizantine descoperite în așezare dovedesc, pe lîngă relațiile cu cele două imperii, și gradul înalt de dezvoltare al culturii materiale a populației băștinașe, care, după cum ne arată brăzdarul de plug pomenit, practica o agricultură evoluată pentru acele timpuri. Trăiau la Dăbîca, așa cum trăiau în toate celelalte părți ale țării, acum o mie de ani, oameni cu o viață așezată, îndeletnicindu-se în vremuri pașnice cu agricultura, cunoscînd meșteșugul fierăriei și al olăritului, al confecționării obiectelor de podoabă etc.

Dezvoltarea forțelor de producție și a relațiilor feudale începătoare, a determinat construirea în acest loc, în secolul al IX-lea, a unei puternice fortificații din lemn și pămînt.

Prima incintă fortificată constă dintr-un val de pămînt, sprijinit spre interior de un gard de stîlpi groși înfipți vertical și de bîrne așezate orizontal, precum și de un șanț de apărare adînc, care tăind vîrful triunghiular al terasei, îl separa de restul platoului. Pe drumul de rond din spatele gardului, pe care circulau apărătorii cetății, s-au găsit, în jurul unor vetre de foc, vase sparte, mărgele, vîrfuri de săgeți, pandantive cu cruci de tip bizantin care se datează în secolele IX—X, indicînd cu aproximație data distrugerii fortificației. Din aceeași vreme datează și valul de pămînt cu șanțuri de

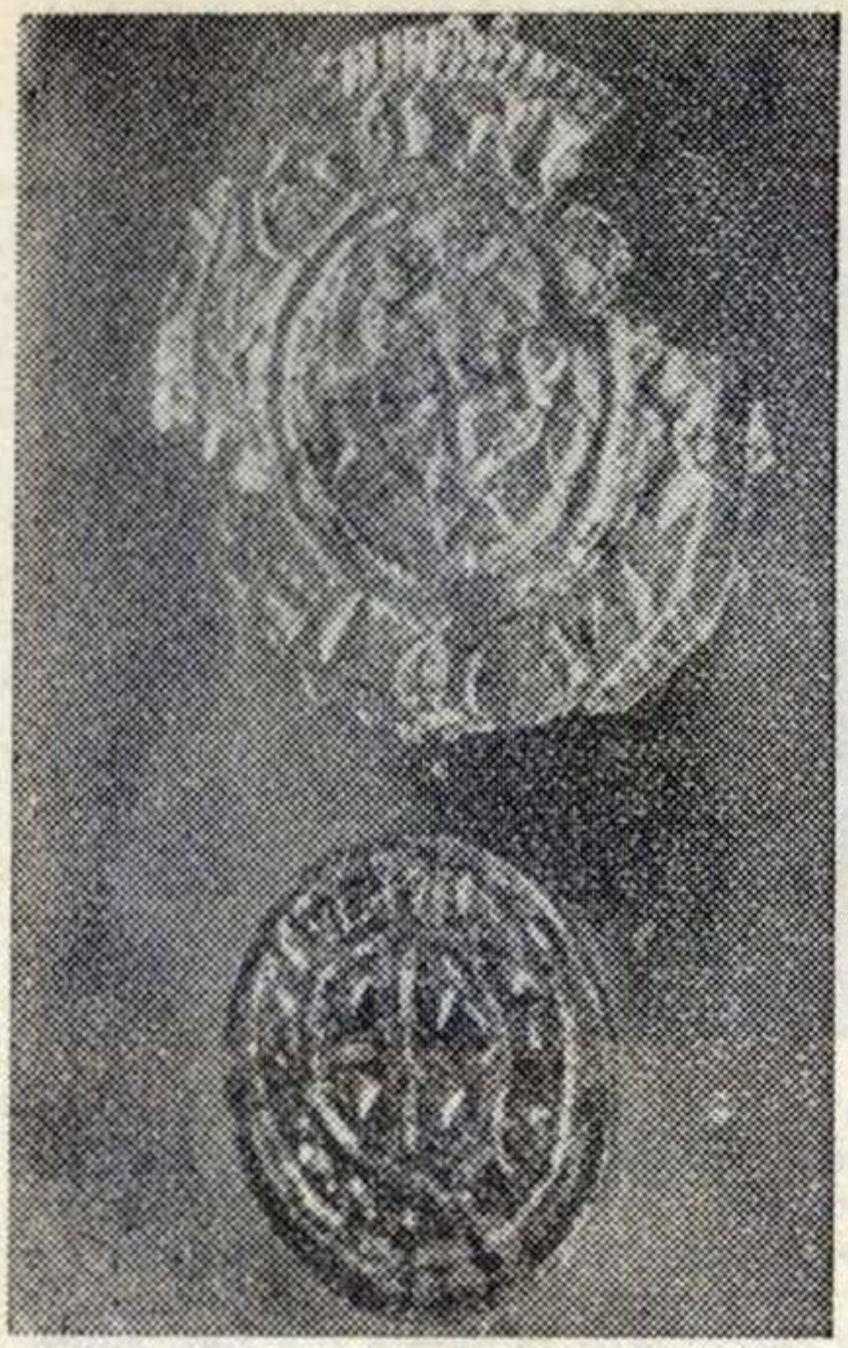

Monede arpadiene din sec. XI—XII, găsite în cimitirul de tip Byelo-Brdo (cetatea Dăbîca)

*

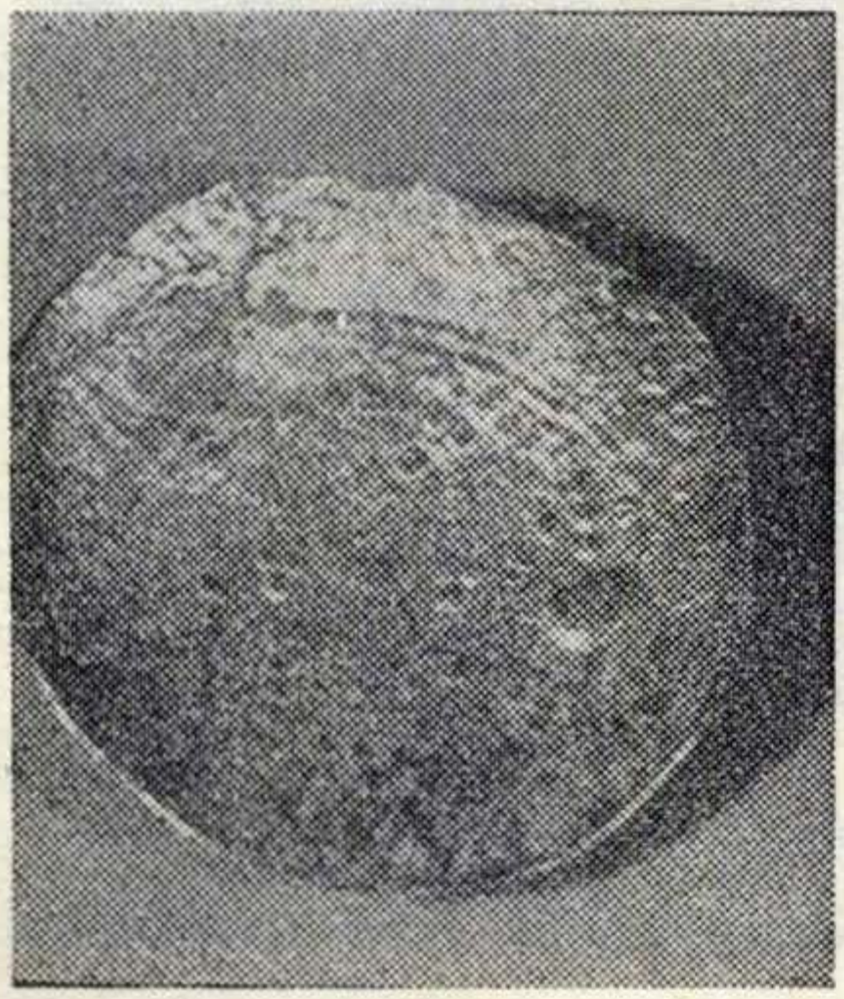

Monedă bizantină schifată din bronz, sec. XI, găsită în mortarul uneia din bisericile de la „Boldiga"

apărare corespunzător incintei a III-a și acela al incintei a IV-a, situate la circa 200 m și respectiv 500 m, sud-vest de prima incintă. Suprafața înconjurată de fortificațiile din prima etapă atestă prezența unui centru deosebit de puternic. Incinta întîia era centrul întărit și locul de reședință al unui feudal, iar incinta a treia reprezenta cetatea întregii colectivități, ridicată după ce satul propriu-zis fusese întărit cu șanțuri și valuri de apărare de la incinta a patra.

Posibilitatea ca această fortificație să fi fost una dintre cetățile voievodului român Gelu, poate chiar cetatea lui de scaun, ni se pare foarte plauzibilă mai ales că *Anonymus* în *Gesta Hungarorum*, precizează că cetatea aceasta era situată aproape de Someș. Cetatea de la Dăbîca se află la circa 10 km de valea Someșului Mic, iar altă cetate din acea vreme, mai mare, mai bogată și cu relații economice și politice mai vaste, nu se cunoaște pe valea Someșului. Există prin urmare o concordanță deplină între știrile cronicii și descoperirile arheologice.

În a doua etapă principală de fortificare la incinta întîia s-a ridicat, în spatele și parțial peste valul de pămînt din prima fază, o palisadă complexă, construită într-o tehnică specială, la care materialul principal de construcție era lemnul. În urma incendierii acestei palisade a rămas un strat de pămînt ars de culoare cărămizie. Șanțul de apărare corespunzător acestei palisade străpunge șanțul primei fortificații și pătrunde cu circa un metru în stînca nativă. Palisada a fost construită pe toate trei laturile triunghiului terasei, probabil în a doua jumătate a secolului al X-lea, după cum ne indică materialul arheologic descoperit. O altă palisadă, construită în aceeași tehnică, a fost ridicată la incinta a doua, situată aproximativ la mijlocul distanței între incintele I și III. Construirea acestor palisade de către populația locală româno-slavă, în timpul stăpînirii pecenegilor, este sprijinită atît de observațiile stratigrafice și tehnice de construire, cît și de materialul arheologic.

Pe teritoriul Transilvaniei au mai fost cercetate, prin săpături arheologice și alte cetăți contemporane cu cea de la Dăbîca. Ele au fost construite după un plan și într-o tehnică similară cu cea înregistrată la amîndouă fazele de construcție amintite mai sus. Este vorba de cetățile de la Morești, Moldovenești, Moigrad și Sirioara. După un plan și într-o tehnică de construcție asemănătoare, care devine generală în Europa, au fost ridicate și unele cetăți slave ori carolingiene din secolele IX—X în alte părți, cum sînt de pildă cetățile de la Staré, Stara Kourim, Znojmo-Hradište etc. din R. S. Cehoslovacă sau Werla din Germania. Pe teritoriul R. P. Ungare însă astfel de cetăți feudale timpurii nu sînt cunoscute pînă acum. Acolo, în special pe teritoriul fostei Pannonii ro-

mane, cetățile slave din secolele IX—X de la Zalavár, Bacsa Szent Vid etc. au fost construite într-o tehnică diferită, iar populația romanică, care a dăinuit, după cum o dovedesc numeroasele urme arheologice, pînă în secolul al X-lea, a folosit zidurile vechilor cetăți romane, la care a adăugat palisade din lemn similare acelora de la Dăbîca, după cum reiese din cercetările recente ale arheologilor unguri efectuate la Visegrad, Sopron etc. De altfel, Anonymus spune clar că cetatea Veszprém a fost cucerită de către unguri după ce au înfrînt și alungat pe „soldații romani".

Data cînd au fost incendiate cele două palisade de la Dăbîca poate fi pusă în legătură cu evenimentele petrecute în anul 1068, cînd au fost distruse și cetățile de la Moigrad (Poarta Meseșului) și Sirioara, unde s-a dat lupta hotărîtoare între pecenegii aliați cu populația locală — căci Osul pare să fie un conducător local — și unguri, deoarece localitatea Chiraleș, pomenită în Cronica pictată de la Viena, este situată numai la 2 km de această cetate. După cum rezultă din izvoarele scrise, confirmate și de cercetările arheologice, abia începînd de la această dată se poate vorbi de o cucerire treptată a Transilvaniei de către unguri. Diferitele etape de cucerire și organizare a teritoriilor cucerite se eșalonează în timp pînă la începutul secolului al XIII-lea.

O nouă etapă de fortificare, la care se folosește și o nouă tehnică de construcții, începe cu ridicarea (după ce în prealabil fortificațiile mai vechi au fost nivelate), a unui val de pămînt puternic ce va înconjura incintele I și II. Scheletul de lemn, ca și urmele putrezite ale grinzilor ce îmblăneau acest puternic val de pămînt, pot fi înregistrate mereu în cursul săpăturilor arheologice, permițînd reconstruirea întregului sistem de fortificare. Data cînd a fost construită această fortificație ne-o indică o monedă a lui Coloman Cărturatul (1095—1116) găsită în pietrișul din umplutura valului. Ea constituia cetatea de reședință a fostului comitat Dăbîca, la care se referă, direct sau indirect, documentele vremii. Cetăți construite într-o tehnică identică au mai fost cercetate la Moldovenești (raionul Turda), Sopron și Zalaszentiván din R. P. Ungară (ne referim numai la fazele contemporane cu cea de la Dăbîca și nu la fazele mai vechi sau mai noi). Data cînd a fost distrusă această fază de fortificare de la Dăbîca nu poate fi stabilită cu certitudine. Se pare însă că la începutul secolului al XIII-lea puternicul val de pămînt a fost parțial distrus, de vreme ce, peste pămîntul scurs din val, în șanțul de apărare, s-au construit cuptoare din piatră cu diametrul de 2 m., pe vatra cărora s-au aflat fragmente ceramice ce pot fi datate la sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea.

Ultima etapă de fortificare de la Dăbîca constă în construirea unor ziduri impunătoare de piatră, a căror temelie este așezată peste fortificațiile mai vechi. Pînă în prezent, la incintele I și II, au fost dezvelite, și parțial consolidate, ziduri și temelii de ziduri, pe o lungime de aproape 300 m., constatîndu-se suprapuneri de ziduri, sau adăugiri, oferind totodată posibilitatea înregistrării unor interesante observații asupra tehnicii de construcție. Materialul arheologic recoltat, dimpreună cu observațiile stratigrafice, sprijină datarea primelor ziduri de incintă din piatră încă la începutul secolului al XIII-lea situînd astfel cetatea feudală de piatră printre cele mai vechi din Transilvania. Zidul de incintă gros de 3—4,50 m are fațadele din blocuri fasonate, iar emplectonul (umplutura) din pietre sfărîmate și nisip. Grosimea zidurilor, ca și tehnica de construcție, sînt neobișnuite la cetățile de comitat arpadiene, astfel că la Dăbîca se poate socoti că meșterii locali au folosit o tehnică de construcție cu totul aparte. Descoperirea mai multor pietre fasonate cu „șanțuri-babe", în care se fixau capetele unor bîrne de lemn, cu rol de-a lega fațadele zidurilor, folosite frecvent la cetățile dacice, permite ipoteza că undeva, în apropiere, trebuie să fi existat o cetate dacică din piatră, în ruine la acea dată, care a fost demolată, iar blocurile respective reutilizate în zidul feudal, bineînțeles fără a mai avea rolul lor inițial. Avînd în vedere atît grosimea zidurilor feudale, cît și tehnica de construcție — foarte asemănătoare cu cea folosită la cetățile dacice — nu ar fi exclus ca, o dată cu demolarea amintitei cetăți dacice, meșterii feudali să se fi inspirat din această tehnică, fără a cunoaște însă unele amănunte esențiale (rolul „șanțurilor-babe" etc). Se pare că folosirea zidurilor feudale din piatră, cu reparațiile și adăugirile amintite, a durat pînă în secolul al XV-lea, deoarece urmele arheologice descoperite pînă acum în interiorul cetății încetează la acea dată.

În alte puncte, situate mai aproape sau mai departe de cetate, au fost descoperite pînă acum trei cimitire diferite și temeliile a șase biserici, uneori suprapuse, care pe baza monedelor găsite ori a obiectelor ce constituiau inventarul mormintelor, pot fi datate în secolele X—XVI.

Cercetările arheologice efectuate pînă acum la cetatea de la Dăbîca, precum și analiza izvoarelor scrise, permit doar schițarea și cunoașterea principalelor momente istorice care s-au petrecut aici. Avem convingerea că intensificarea acestor cercetări va aduce dovezi noi, tot atîtea contribuții valoroase la cunoașterea cît mai temeinică a acestei cetăți cu un trecut multisecular, cu un rol atît de important în istoria poporului român.

CEL MAI VECHI PROCES PENAL CUNOSCUT ÎN ISTORIA OMENIRII

Fragment dintr-o statuetă de cretă reprezentînd chipul unei femei din Ur (British Museum)

NIN-DADA

femeia cu buzele pecetluite

acad. EMIL CONDURACHI

În colecția Muzeului Universității din Philadelphia (S.U.A.) se păstrează textul unui document scris pe o tabletă de argilă, al cărui interes pentru istoria dreptului penal, ca și pentru istoria relațiilor sociale din Orientul antic, merită toată atenția. El a fost descoperit în orașul sumerian Nippur, cunoscut încă din primele secole ale mileniului al III-lea î.e.n., ca unul dintre cele mai vechi centre urbane din Mesopotamia.

Acest document, care datează de pe la 1850 î.e.n., a fost publicat pentru prima oară în 1950, adică după 3 800 de ani. Textul relatează, cu suficiente amănunte, judecata unui omor și dezvăluie aspecte sociale și administrative de un interes deosebit. Iată cuprinsul lui :

«*Nanna-sig*, fiu al lui *Lu-Sin* ; *Ku-Enlil*, fiu al lui *Ku-Nanna*, bărbier, și *Enlil-ennam*, sclav al lui *Addakalla*, grădinar, au omorît pe *Lu-Inanna*, fiu al lui *Lugal-apindu*, funcționar nișakku.

După ce *Lu-Inanna*, fiu al lui *Lugal-apindu*, a fost ucis, i s-a spus femeii *Nin-*

Relief reprezentînd un fapt cotidian: o procesiune a muzicanților, descoperit cu prilejul săpăturilor de la Sinjerli (Muzeul de Stat din Berlin)

dada, fiică a lui *Lu-Ninurta*, soția lui *Lu-Inanna*, că soțul ei, *Lu-Inanna*, a fost omorît.

Nin-dada, fiica lui *Lu-Ninurta*, n-a deschis gura, buzele sale au rămas pecetluite.

Acest caz a fost înfățișat regelui la *Isin*, iar regele *Ur-Ninurta*, a poruncit ca adunarea de la Nippur să cerceteze cazul.

Acolo, *Ur-gula, fiu al lui Lugal...*; *Dudu*, vînător de păsări; *Ali-ellati, eliberatul*; *Buzu*, fiu al lui *Lu-Sin*; *Eluti*, fiu al lui... — *Ea*; *Șeșkalla*, hamal; *Lugalkan*, grădinar; *Lugalazida*, fiu al lui *Sin-andul și Șeșkalla*, fiu al lui *Șara* — ..., se ridicară în adunare și spuseră:

„Cei care au omorît un om nu sînt vrednici să trăiască. Acești trei bărbați și această femeie trebuie omorîți în fața casei lui *Lu-Inanna*, fiu al lui *Lugal-apindu*, funcționar nișakku".

Atunci, *Su...lilum*, funcționar..., al lui *Ninurta* și *Ubar-Sin*, grădinar, se ridicară în adunare și spuseră:

„Este adevărat că soțul femeii *Nin-dada*, fiica lui *Lu-Ninurta*, a fost omorît. Dar ce a făcut femeia pentru a fi ea omorîtă ?".

Atunci membrii de la Nippur s-au ridicat și au spus:

„O femeie al cărei soț nu-i asigura traiul, chiar dacă admitem că ea a cunoscut pe dușmanii soțului ei și că, o dată soțul ei omorît, ea a aflat că soțul ei fusese omorît, pentru ce n-ar fi păstrat ea tăcerea cu privire la el ? Oare ea este aceea care și-a omorît soțul ? Pedepsirea celor care au ucis în mod efectiv este suficientă.»

Pe lîngă interesul stîrnit de vechimea acestui document — cel dintîi din istoria dreptului penal — trebuie subliniate o seamă de aspecte speciale, care sporesc valoarea sa istorică.

Mai întîi, documentul s-a păstrat în două copii — ambele aflate la Muzeul Universității din Philadelphia — ceea ce

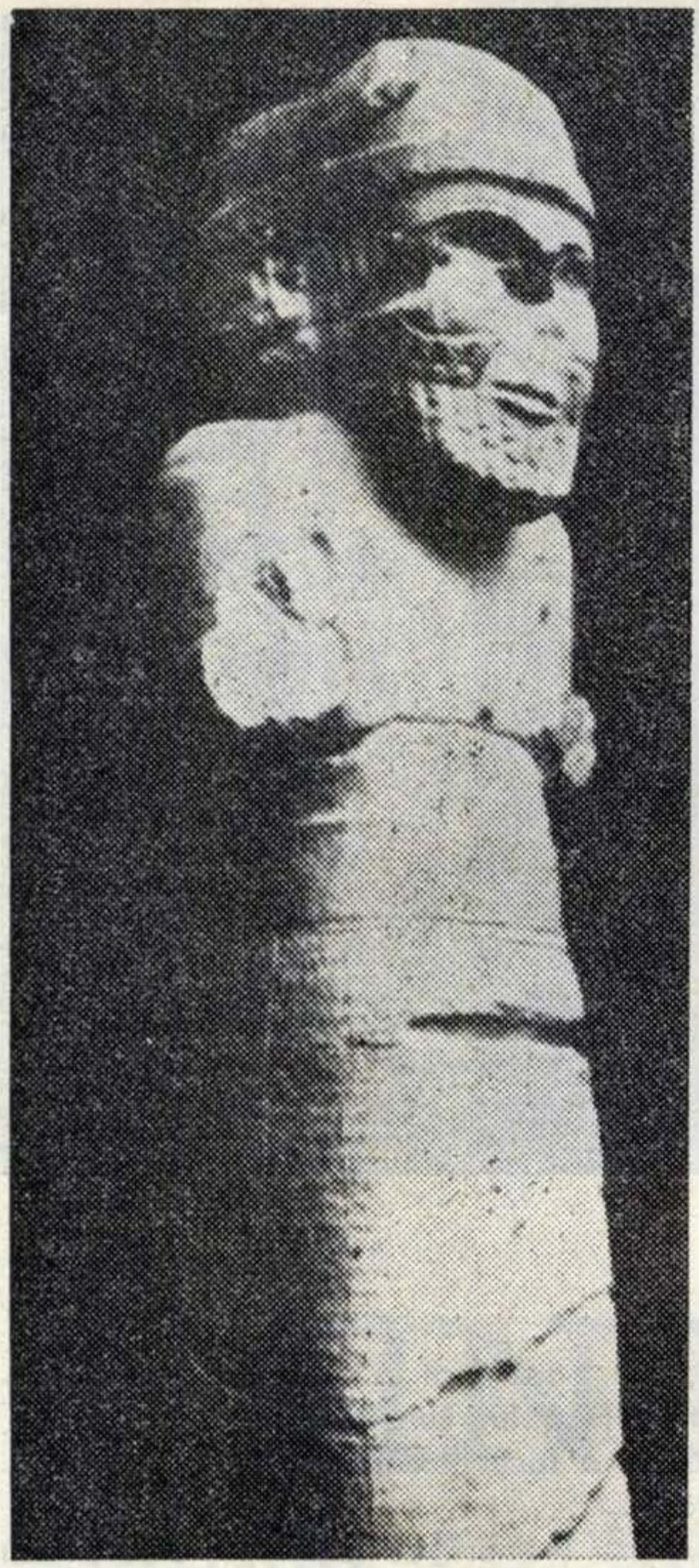

Statuetă reprezentînd pe zeul Hadad, găsită la Sinjerli (Muzeul de Stat din Berlin)

*

dovedește că hotărîrea luată de curtea de judecată avea oarecum un caracter de jurisprudență. În orice caz, ea se trasmisese pe mai multe căi, poate chiar ca exemplu pentru studiul dreptului.

În al doilea rînd, faptul că cel ucis era un funcționar sau fiu de funcționar, în timp ce adunarea de la Nippur, care cerceta și judeca acest caz, era compusă din oameni obișnuiți — un vînător de păsări, un hamal, un grădinar și alții — dovedește că avem de-a face cu o judecată care se desfășura în fața unei adevărate *curți de judecată*. Ea reprezenta, în total sau în parte, *adunarea poporului liber din Nippur*.

Se știe că, în cursul mileniului al III-lea î.e.n., mai ales în faza de început, judecata era împărțită de rege și de curtea sa, în special, prin intermediul demnitarilor templelor. În cazul de față, nici unul dintre cei care iau cuvîntul împotriva ucigașilor sau în favoarea femeii acuzate nu face parte din categoria „oamenilor mari" (tugal) sau din aceea a păturii superioare (amelu). Fără îndoială, ei aparțineau acelei categorii sociale, considerate multă vreme drept o categorie inferioară (muș-kenu), deși era compusă din oameni liberi. Gravitatea faptului sau, poate, evoluția organizării sociale și judecătorești din Nippur explică de ce, pe la 1850 î.e.n., acest caz a fost judecat de o adunare populară...

De un interes cu totul excepțional este celălalt aspect al judecății : soția celui ucis nu este condamnată, deoarece nu a fost complice și nu era ținută să dezvăluie numele ucigașilor. Explicația dată de text prezintă un element cu totul special : soțul nu-i asigura traiul. Știm din întreaga istorie a societății mesopotamiene că tratamentul aplicat femeilor, considerate inferioare din punctul de vedere al dreptului familial, era adeseori foarte dur, mergînd pînă la dreptul bărbaților de a le ucide, în caz de infidelitate. Este adevărat că din codicele de legi mesopotamiene de la începutul mileniului al II-lea î.e.n. rezultă că, în anumite cazuri, femeia putea cere și obține divorțul. Îndeobște, însă, dreptul mesopotamian era departe de a o proteja. Va fi fost, în cazul de față, cunoscut traiul pe care *Nin-dada* l-a dus alături de *Lu-Innana* ? Se va fi bucurat ea de faptul unei origini sociale mai bune, în orice caz egale cu aceea a soțului său, deoarece textul amintește că este *fiica lui Lu-Ninurta* ? E greu de spus.

Jurisprudența păstrată de acest atît de vechi document nu este însă mai puțin interesantă : pentru ca cineva să poată fi socotit complice nu era deajuns *să știe, după comiterea crimei,* cine au fost ucigașii. O asemenea complicitate ar fi putut izvorî *numai dintr-o participare efectivă,* materială sau morală, *înainte* de faptă.

Iată deci cum un astfel de document arată nu numai vechimea preocupărilor de drept penal în istoria omenirii, ci pune și probleme de ordin social și juridic, care constituie tot atîtea aspecte ale suprastructurii societății orientale.

FILOZOFII DE LA SUCEVIŢA

prof. dr. docent
ŞTEFAN BÎRSĂNESCU
membru corespondent al Academiei

Pe pereţii exterior din partea de sud a mănăstirilor Voroneţ şi Humor, Moldoviţa şi Sucevita, sînt zugrăvite, în mod surprinzător de frumos, figurile unor filozofi greci : Pitagora şi Socrate, Platon şi Aristotel, cărora li se adaugă aceea a tragedianului Eschil — toate datînd de aproape patru veacuri şi jumătate.

De zeci şi sute de ani, numeroşi vizitatori trec pe la aceste mănăstiri şi se opresc în faţa tablourilor, a căror culoare vie timpul n-a degradat-o. În ultima vreme a crescut mult numărul vizitatorilor veniţi nu numai din ţară, ci şi de peste hotare, atraşi de originalitatea şi frumuseţea picturilor.

Cum se explică oare creşterea continuă a afluenţei de vizitatori ? Ce ne spune originala frescă a filozofilor din mănăstirile bucovinene — operă a secolului al XVI-lea ?

LUMEA ROMÂNEASCĂ ŞI RENAŞTEREA

La o privire de ansamblu[1] examinarea acestor picturi conduce pe privitorul avizat la un şir de constatări deosebit de interesante.

Mai întîi, apariţia figurilor marilor filozofi greci pe zidurile acestor mănăstiri nu poate fi considerată ca un fapt întîmplător ; ele constituie, incontestabil, o mărturie vie a interesului moldovenilor din acea epocă pentru marii filozofi greci şi, implicit, pentru comoara gîndirii lor. Acest

[1] În acest articol ne referim, cu precădere, la fresca filozofilor de la Sucevita.

Frescă reprezentînd trei filozofi antici (mănăstirea Sucevita)

însemnat fapt de cultură constituie o dovadă vie că vîntul Renașterii bătea nu numai în centrul și vestul Europei, ci și pe meleagurile Țărilor Române.

Mobilul zugrăvirii figurilor filozofilor nu era unul de ordin pur artistic, ci unul mai complex, de ordin cultural-pedagogic : acela de a învăța de la ei arta înțelepciunii. Acesta a fost sensul prim al întoarcerii pictorilor Apusului spre galeria marilor filozofi greci ; lucrurile s-au petrecut exact la fel și la noi. Marile compoziții de pictură : *„Scara paradisului"*, *„Judecata de apoi"*, *„Coborîrea la iad"*, *„Asediul Constantinopolului"* și altele urmăreau la rîndul lor să îndemne la meditație și la o conduită înțeleaptă a vieții.

Cu acest sens prim și fundamental, fresca filozofilor din mănăstirile bucovinene reflectă, evident, preocupări ale societății moldovenești din epoca feudalismului dezvoltat. Lucrurile se cunosc. În tot secolul al XVI-lea, Moldova, un stat feudal, era zbuciumată de lupta dintre domnie și boieri, pentru concentrarea puterii în mîinile domnului, iar paralel cu aceasta de adîncirea antagonismelor de clasă. Statul avea în aceste condiții, un interes major să sprijine și să încurajeze o serie de acțiuni, pe tărîm cultural : pe lîngă cărțile de ritual apar cărți de „omilii", cu deosebire acelea ale lui Ion Chrisostom ; alături de o literatură de *edificare* și de literatura istorică, se zugrăvesc pe ziduri figuri de filozofi, care să îndemne pe om la înțelepciune și la o acțiune în direcție umanistă.

Cu privire la cele de mai sus, se impune să facem o altă remarcă : filozofii sînt înfățișați în întregime și în poziție dreaptă, ținînd în mînă „filactere" (manuscrise) cu texte scrise pe ele. Or, o astfel de poziție e aceea a unor oameni *care învață* pe alții, a unor dascăli cu spirit *misionar*. Această formă de prezentare confirmă și ea, în mod indubitabil, ideea că lumea acelei epoci nu se îndrepta întîmplător spre filozofii greci, că exista o puternică dorință de a ști, asociată cu o vie putere de receptivitate.

Este izbitor, de asemenea, faptul că marii filozofi greci nu sînt prezentați în haine de rînd, ci în costume somptuoase, purtînd pe cap coroane princiare. Nu este oare, aceasta, o reflectare a ideii lui Socrate, potrivit căruia marii dascăli trebuie să producă ascultătorilor un șoc printr-un element exterior, prin costumul strălucitor, cu care se înfățișează înaintea discipolilor ? Coroanele cu pietre scumpe de pe capul filozofilor simbolizează — așa cum arăta Erasmus, referindu-se la coroanele princiare — cununa virtuților.

CE NE SPUN FILOZOFII

Tabloul lui Pitagora (580—500 î.e.n.), filozoful cunoscut prin celebra teorie despre număr și lege în interpretarea universului, prin tabla înmulțirii, prin teoria morală despre stăpînirea de sine și despre conducerea autoritară a statului, deschide seria filozofilor din originala noastră frescă. Surprinși de tabloul respectiv și dorind să cunoaștem semnificația sa, am cercetat modalitatea de actualizare a lui la gînditorii Renașterii.

Nu mică ne-a fost surpriza constatînd că din ideile celebrului filozof s-au valorificat, îndeosebi, acelea privitoare la morală : în existența sa, omul să probeze năzuința spre înțelepciune *(filosofia)*, care reprezintă „adevărata artă salvatoare și cel mai înalt serviciu al muzelor", așa cum se exprima el. Dintre toate principiile călăuzitoare ale vieții, acela al armoniei — preconiza el — să fie principalul nostru ghid ; armonia însemnează drumul spre perfecțiunea proprie și tăria universului (Cosmos).

Chipul lui Pitagora din fresca respectivă

Fragmente din fresca reprezentînd filozofi antici (Sucevița). Sînt evidente maniera Renașterii în care au fost realizate, și, în același timp, influența puternică a artei moldovenești din acea epocă.

atrage atenția și prin alte elemente : artistul ni-l înfățișează ca un om înalt, cu o figură severă, într-o ținută meditativă, probînd stăpînire de sine și demnitate — adică exact trăsăturile pentru care îl prețuia Renașterea.

Tabloul lui Socrate (469—399 î.e.n.), celebrul filozof grec, care s-a impus lumii printr-un șir de elemente filozofice și metodologice bine cunoscute (teoria sa despre cunoașterea noțiunilor și despre morală, arta dialogului etc.), își are și el locul în această frescă. În lumea gînditorilor Renașterii, Socrate este apreciat, în primul rînd, pentru magistrala sa formulă „cunoaște-te pe tine însuți" („gnothi se avton"), într-o interpretare restrînsă, de ordin etic : cunoaște slăbiciunile omenești, cunoaște pasiunile, viciile și erorile și caută cauzele lor, pentru a le îndrepta, procedînd ca un om înțelept, capabil să dea dovadă nu de *„sofia"* (știință), ci de *„filosofia"* (străduință după știință, adică înțelepciune).

Or, la o privire atentă, tabloul respectiv te pune în fața figurii unui om care dovedește o puternică dispoziție *misionară*. Totul probează că pictorul a redat un Socrate așa cum îl vedeau gînditorii Renașterii.

Tabloul lui Platon (427—347 î.e.n.), marele filozof idealist al lumii grecești, cunoscut prin celebrele dialoguri, prin teoria idealismului obiectiv și a comunismului statal, ca și prin concepția sa despre educație (educația este o artă regală, prin care tindem a face pe oameni să semene zeilor), ocupă un loc central în galeria filozofilor din frescele aflate în mănăstirile moldovenești.

În epoca Renașterii, deși gîndirea lui Platon era reprezentată prin mai multe orientări, toți gînditorii îl denumeau „divinul", considerînd că ideile lui angajau spiritul spre cele mai înalte probleme.

Cercetînd tabloul în discuție, ne-a izbit în mod deosebit felul în care pictorul și-a imaginat chipul marelui filozof : el l-a înfățișat ca pe un om cu privirea îndreptată departe, dincolo de orizont, ca și cum ar invita pe spectator să se elibereze de lucrurile și grijile pămîntești, pentru ca să cugete la marile probleme ce se pun minții omenești : a adevărului, a binelui, a frumosului etc. Ca și în alte ocazii, pictorul dovedea că era la curent cu modul de gîndire al Renașterii despre Platon.

Tabloul lui Aristotel (384—322 î.e.n.), filozoful din Stagyra, cunoscut în Europa prin arabi, încă din secolul al XII-lea, cînd opera lui începea să se traducă în latină, pentru ca apoi să fie cînd admirat, cînd combătut pentru teoriile lui, încheie fresca filozofilor greci din mănăstirile moldovenești. În gîndirea filozofică a Renașterii, opera lui Aristotel a ocupat un loc important : după ce teologia o folosise pentru a încerca să demonstreze pe cale rațională dogmele sale, filozofii Renașterii au studiat și au valorificat cu precădere „*tó órganon*", cărțile lui de logică, oprindu-se cu deosebire la teoria raționamentului și analiza sofismelor sau a raționamentelor false, pentru a se pregăti în vederea studierii raționale și realiste a naturii. În acest mod, Aristotel devenea filozoful care chema pe om la o gîndire rațională, bazată pe cercetarea naturii.

În fresca de la Voroneț, Aristotel este zugrăvit sub chipul unui om cu ochi ageri, iscoditori și pătrunzători, stăpînit de o singură preocupare : de a cerceta, de a afla adevărul. Și aici, se desprinde constatarea că pictorul respectiv nu era străin de concepția gînditorilor Renașterii despre Aristotel.

Se poate stabili astfel, o legătură strînsă între sensul tablourilor din fresca respectivă a filozofilor și între orientarea filozofică a Renașterii, ceea ce duce la concluzia că lumea românească nu rămăsese în afara razei acestei mari mișcări progresiste.

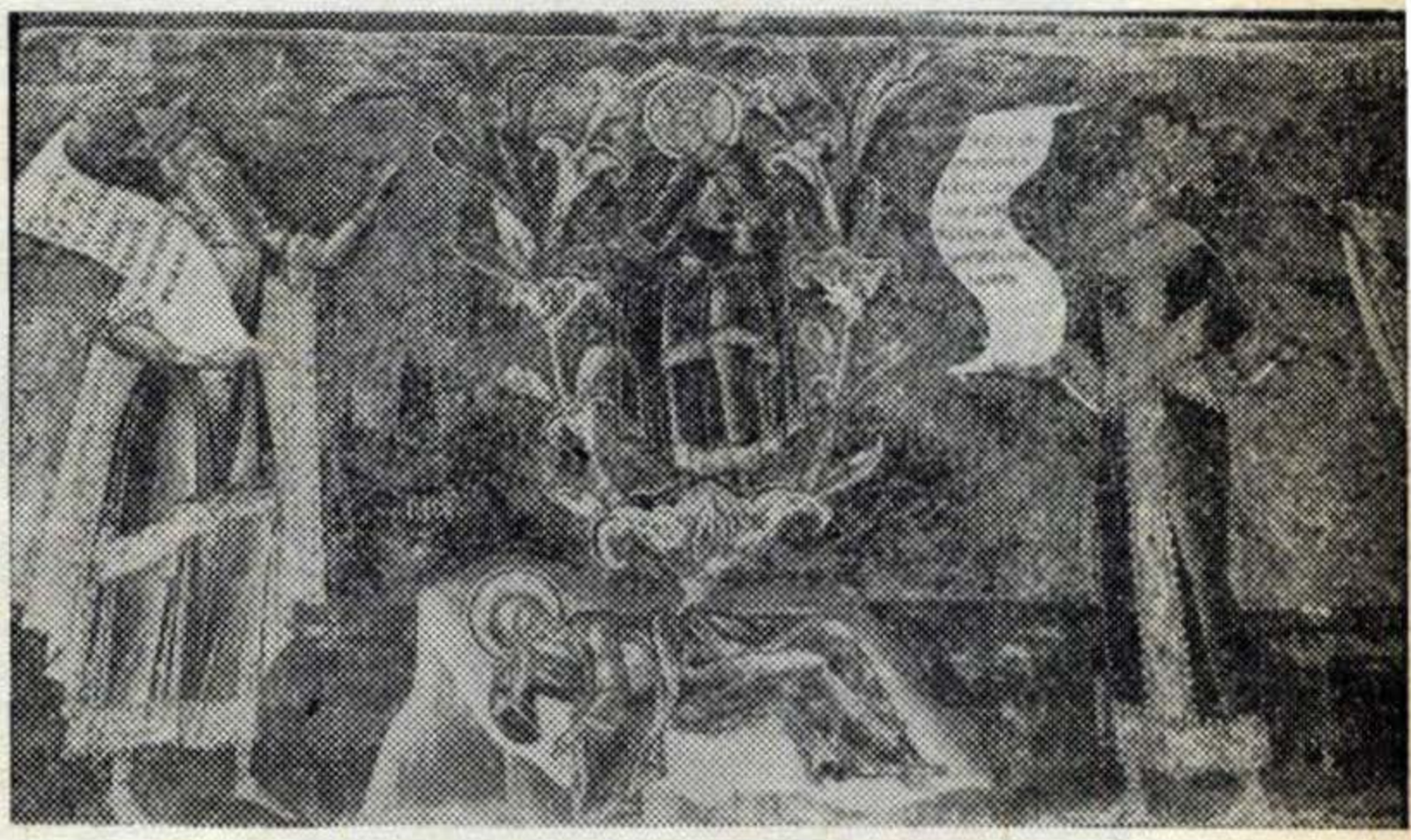

BIZANȚUL SAU ITALIA?

În ce *moment* se făcea la noi legătura cu Renașterea și pe ce cale?

Aristotel a fost descoperit de Occident în secolul al XII-lea, în urma contactului cu arabii și, ceva mai tîrziu, cu bizantinii refugiați în Italia. În secolul al XV-lea, operele lui Aristotel au fost traduse în întregime în limba latină, devenind, așa cum s-a mai arătat, sursa filozofică principală din care teologii extrăgeau argumente pentru demonstrarea rațională a dogmelor.

Platon a fost descoperit ceva mai tîrziu, iar în acțiunea de subliniere a frumuseții și profunzimii ideilor lui, Marsilius Ficinus (1433—1499) a avut un rol imens. Traducînd în latină opera lui Platon, acesta chema lumea să-l studieze, iar el însuși, cuprins de admirație pentru filozoful antichității, i-a așezat portretul la loc de cinste în camera sa de lucru. Cît privește pe Pitagora și pe Socrate, ambii au fost cunoscuți prin opera lui Platon, în secolul al XV-lea și la în-

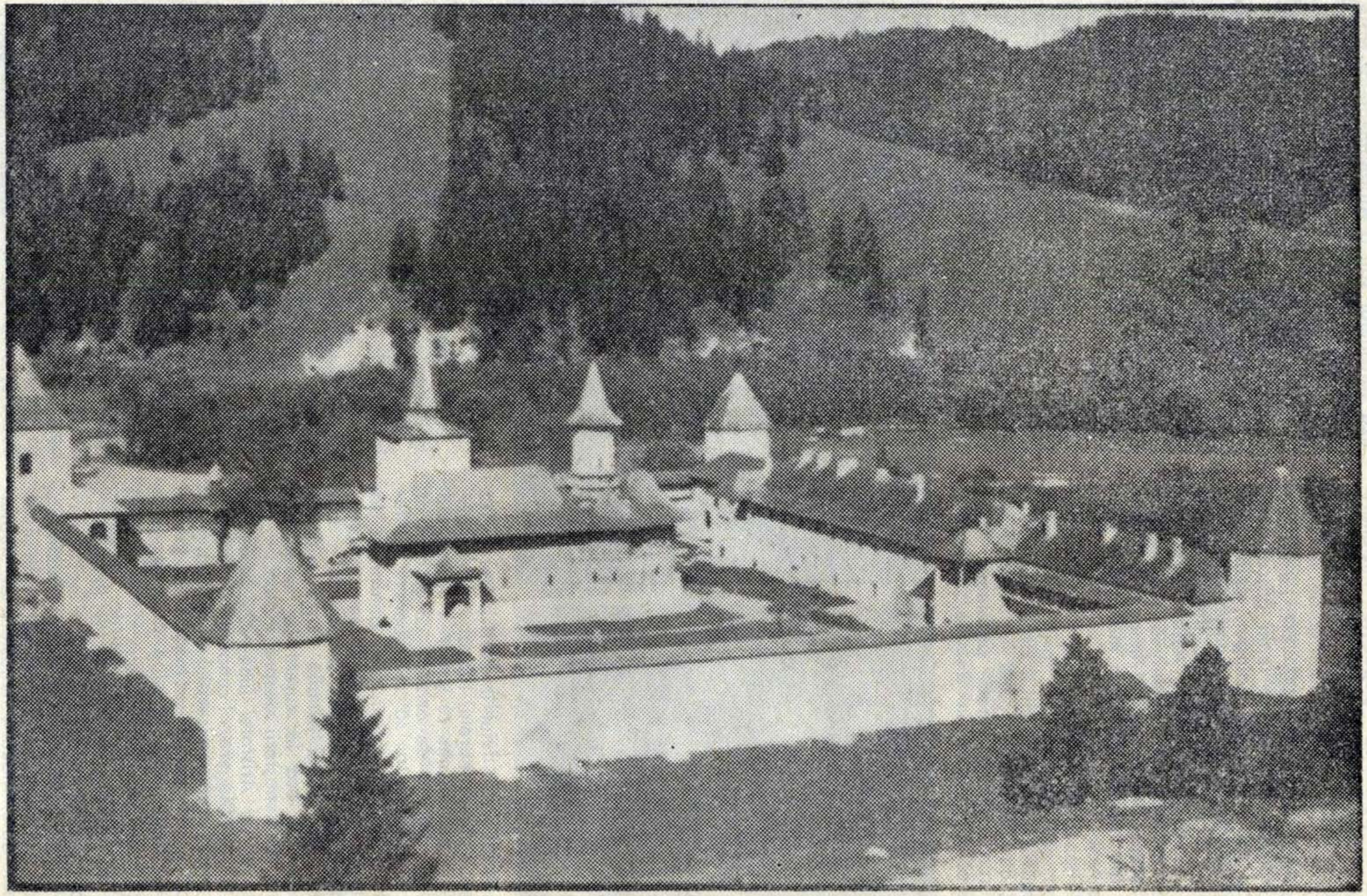

Vedere de ansamblu a mănăstirii-cetate Suceviţa

ceputul secolului al XVI-lea. De unde concluzia : dacă la noi cei patru mari filozofi greci figurează în fresca de la mănăstirile bucovinene, executată începînd cu prima jumătate a secolului al XVI-lea, acesta este un indiciu clar că ei au fost cunoscuți aici foarte devreme, cel mai tîrziu la începutul secolului al XVI-lea.

În ceea ce privește *calea* pe care au pătruns la noi cunoștințele despre acești filozofi, lucrurile sînt și aici, după părerea noastră, clare.

Ele nu puteau veni din Bizanț, căci, în secolul al XV-lea, acest centru trecea printr-o mare decădere, ca urmare a ocupării Constantinopolului de către turci. În schimb, în perioada respectivă, faptele atestă legături politice și culturale strînse între Moldova, pe de o parte, Roma și Venetia, pe de altă parte. Alexandru cel Bun trimitea o ambasadă cu o scrisoare adresată papei de la Roma privind căsătoria lui cu Ringala. Ștefan cel Mare, pe lîngă faptul că adusese la curtea lui un medic venețian, trimitea o ambasadă la papa de la Roma și la dogele Veneției, în fruntea căreia se găsea Țamblac, unchiul său. La întoarcerea în Moldova, Țamblac aducea, printre altele, opera *„Fiore di virtù"* („Floarea darurilor"), tipărită la Veneția și tradusă ulterior în limba română. La 1500, o știre din epocă menționa prezența în Moldova a unui pictor venețian, iar la 1512 o inscripție mormîntală atestă prezența la Suceava a italianului Baptista Vesentino, „magister in diversis artibus" [1]. Se pot invoca și alte mărturii pentru dovedirea legăturilor cu Italia Renașterii, ca, de exemplu, bogata policromie a picturii din aceste biserici, dar, mai ales, amploarea compozițiilor din tablourile citate mai sus (*„Scara paradisului"*, *„Judecata de apoi"*, *„Coborîrea la iad"*, *„Asediul Constantinopolului"*), specifice marii picturi a Renașterii italiene și revelatoare pentru legătura dintre pictura noastră și cea italiană.

UN DAVID CU... COBZĂ

Există indicii importante că autorii frescei filozofilor, ca și ai marilor compoziții de pictură din mănăstirile bucovinene, au fost români. S. Ulea a găsit pe tabloul *„Asediul Constantinopolului"* de la Humor iscălitura unui pictor cu numele Toma [2] ; în afară de aceasta, figurile folozofilor redau nu chipuri de greci sau de italieni, ci de români, cu trăsăturile specifice bine cunoscute. În compozițiile de pictură citate mai sus, dar cu deosebire în tabloul *„Asediul Constantinopolului"*, sînt redate biserici și clădiri din Suceava acelei vremi, semn că pictorii puteau fi localnici. Totuși, în această problemă există și alte indicii, mai evidente : o serie de localizări și adaptări la specificul românesc, care impresionează și uimesc și azi. La Humor, regele și poetul David, de pildă, nu este prezentat după tradiție, cîntînd din harfă, ci din cobză, ca la noi ; îngerii sînt înfățișați sunînd din buciume, ca la noi. În tabloul *„Fuga în Egipt"*, Iosif poartă cojoc, ca țăranii noștri, și mînă boi, în loc de asini ; Maria stă cu pruncul în brațe, într-un car cu fîn, nu călare pe asin, iar de căruță este legat un cățel, după obiceiul țăranilor noștri, cînd pleacă cu carul cu boi la un drum lung ; peștii din același tablou sînt, neîndoielnic, păstrăvi, cunoscuți artiștilor respectivi din apele Moldovei.

Din toate acestea rezultă cel puțin două constatări importante. Prima : din moment ce se admite, de regulă, că pictura cu elemente specific italiene este opera unor pictori italieni, cea cu elemente flamande — a unor pictori flamanzi etc., nu este cazul să conchidem că și pictura cu bogate elemente și motive românești este creația unor pictori români ? Această concluzie este confirmată de altfel și de o știre din epocă, potrivit căreia tineri munteni veneau la mănăstirile bucovinene ca să învețe arta picturii.

A doua constatare : capacitatea de adaptare a subiectelor de pictură la specificul românesc dovedește că pictorii respectivi aveau un nivel intelectual ridicat, o vie înțelegere și un puternic atașament față de viața și cultura autentic românească ; în societatea vremii, trebuie să fi existat un nivel deosebit de cultură și un ales gust artistic.

O VALOROASĂ OPERĂ DE ARTĂ ORIGINALĂ

Hotărît lucru că această frescă rămîne o interesantă operă de artă, care merită o cercetare profundă sub raportul originalității ei, ca operă de pictură românească.

Nimănui nu-i poate scăpa din vedere însemnătatea ei sub raport pedagogic, ca lecție vie care îndeamnă la înțelepciune (Pitagora), la cunoașterea și combaterea viciilor omenești (Socrate), la aspirații înalte, la punerea și rezolvarea problemelor superioare ale existenței, ale științei, moralei și esteticii (Platon), ca exemplu viu de pasiune pentru cunoașterea rațională și realistă a naturii (Aristotel).

Dar această frescă prezintă o valoare cu totul deosebită ca document istoric și, mai ales, ca document de istorie a culturii românești, deoarece probează, fără echivoc, faptul că în epoca în care a fost creată se găseau în Moldova pictori bine informați asupra filozofilor antichității și a dominantei gîndirii lor, precum și un mediu cultural care nu numai că dispunea de informația filozofică necesară, ci dovedea și capacitatea de adeziune la astfel de idei și lucrări.

[1] Piatra funerară respectivă se găsește în Muzeul de istorie din Suceava.

[2] *S. Ulea*, L'origine et la signification de l'idéologie de la peinture moldave, în „Revue roumaine d'histoire", 1963, nr. 1, pag. 52—54.

Prin marile muzee ale lumii

MUZEUL OMULUI

Interviu cu JACQUES MILLOT
membru al Academiei, directorul
„Muzeului Omului"

Unic în lume, „Muzeul Omului" din Paris este instalat în celebrul Palais Chaillot, care domină grădinile și acoladele de marmură ale nu mai puțin celebrei Pieți Trocadero. A fost construit în anul 1937, cu prilejul Expoziției Internaționale.

Pe frontispiciu, gravate în aur, stihurile lui Paul Valery :

„Lucruri rare sau lucruri frumoase
Aici savant adunate,
Învață ochiul să privească
Cum n-a mai privit niciodată
Toate lucrurile de pe fața pămîntului".

În afara colecțiilor sale publice de antropologie, preistorie și etnografie, Muzeul găzduiește un important centru de cercetare și studiu destinat științelor umane, beneficiind, în acest scop, de 20 de laboratoare, numeroase servicii specializate, o fototecă cu peste 300 000 de fotografii și 60 000 de clișee și diapozitive pe sticlă, o discotecă cu peste 3 000 de înregistrări (cilindri, discuri, etc.) de muzică primitivă sau populară din America, Africa, Asia, Europa și Oceania — printre care 5 colecții complete pe țări, editate recent (una fiind colecția românească) — o sală de cinematograf și o însemnată bibliotecă proprie, cu peste 150 000 de cărți din domeniul științelor umane, la care se adaugă publicațiile periodice editate sau primite din toate colțurile lumii (peste 600 de titluri).

450 de vitrine oferă probe ale infinitei varietăți a tipurilor umane și ale civilizațiilor de pretutindeni și dintotdeauna, 60 000 de obiecte dispuse pe o suprafață de 6 500 de metri pătrați (numai sălile publice, suprafața Muzeului fiind de trei ori mai mare), reamintindu-i Omului de astăzi suișul de la silex la ecranul televiziunii în culori. Alte eșantioane etnografice (400 000), preistorice (300 000) sau piese de antropologie fizică (peste 150 000) îl așteaptă pe cercetător în laboratoarele care întregesc tezaurul Muzeului.

Astfel — pentru vizitatorul obișnuit în cîteva ore, pentru cercetător în mai multe săptămîni sau luni — Palatul Chaillot îți îngăduie să faci ocolul lumii din Africa pînă în Extremul Orient, trecînd prin Europa, Australia sau America Latină, nu numai în spațiu, ci și în timp.

...Eram al 24 410-lea vizitator din luna octombrie.

În persoana eminentului profesor, academicianul Jacques Millot, directorul „Muzeu-

●● *Zeu al războiului (Dahomey)*

Toate clișeele la acest articol sînt reproduse din „Collection Musée de l'Homme"

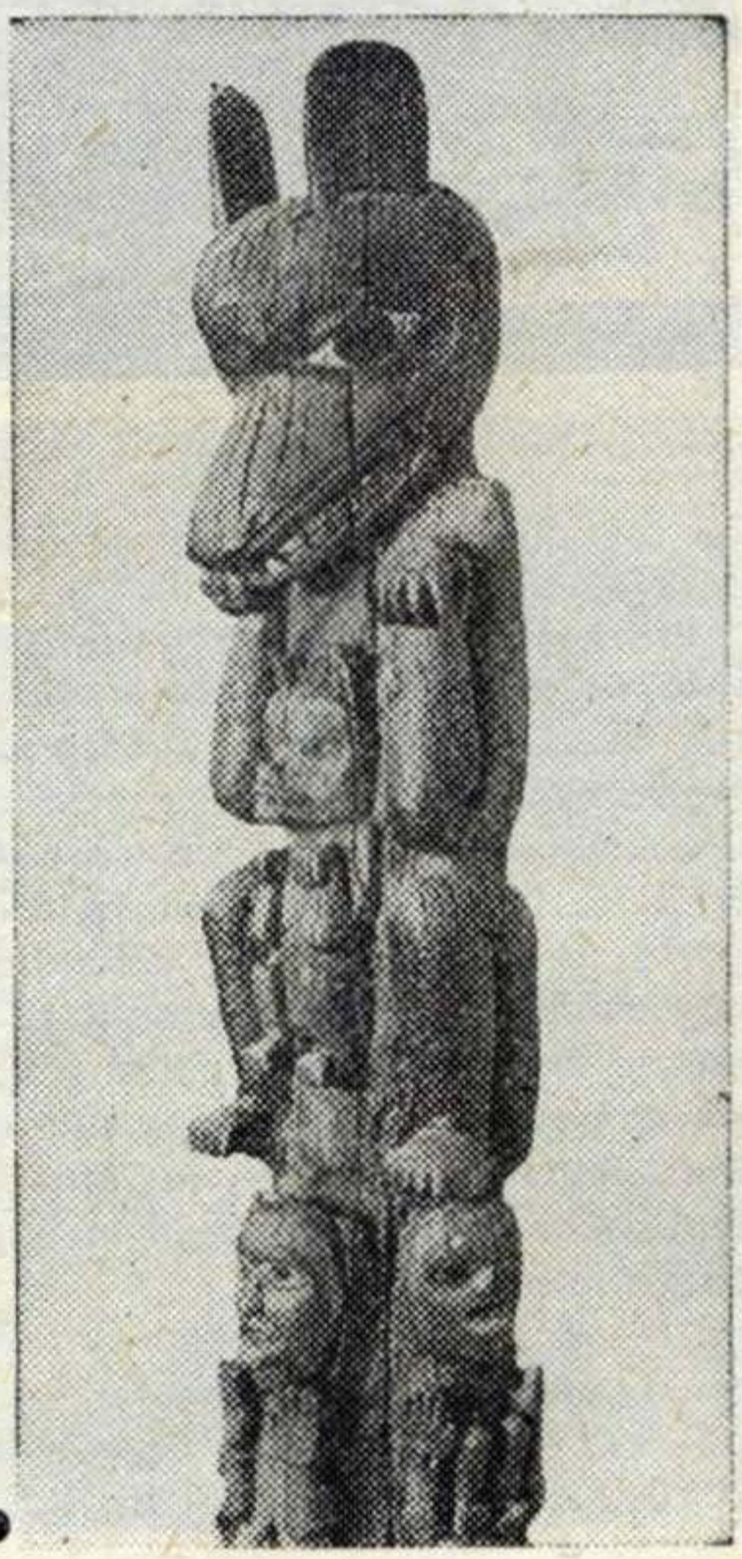

Monumentul funerar al unei căpetenii de clan, din Columbia britanică ●●

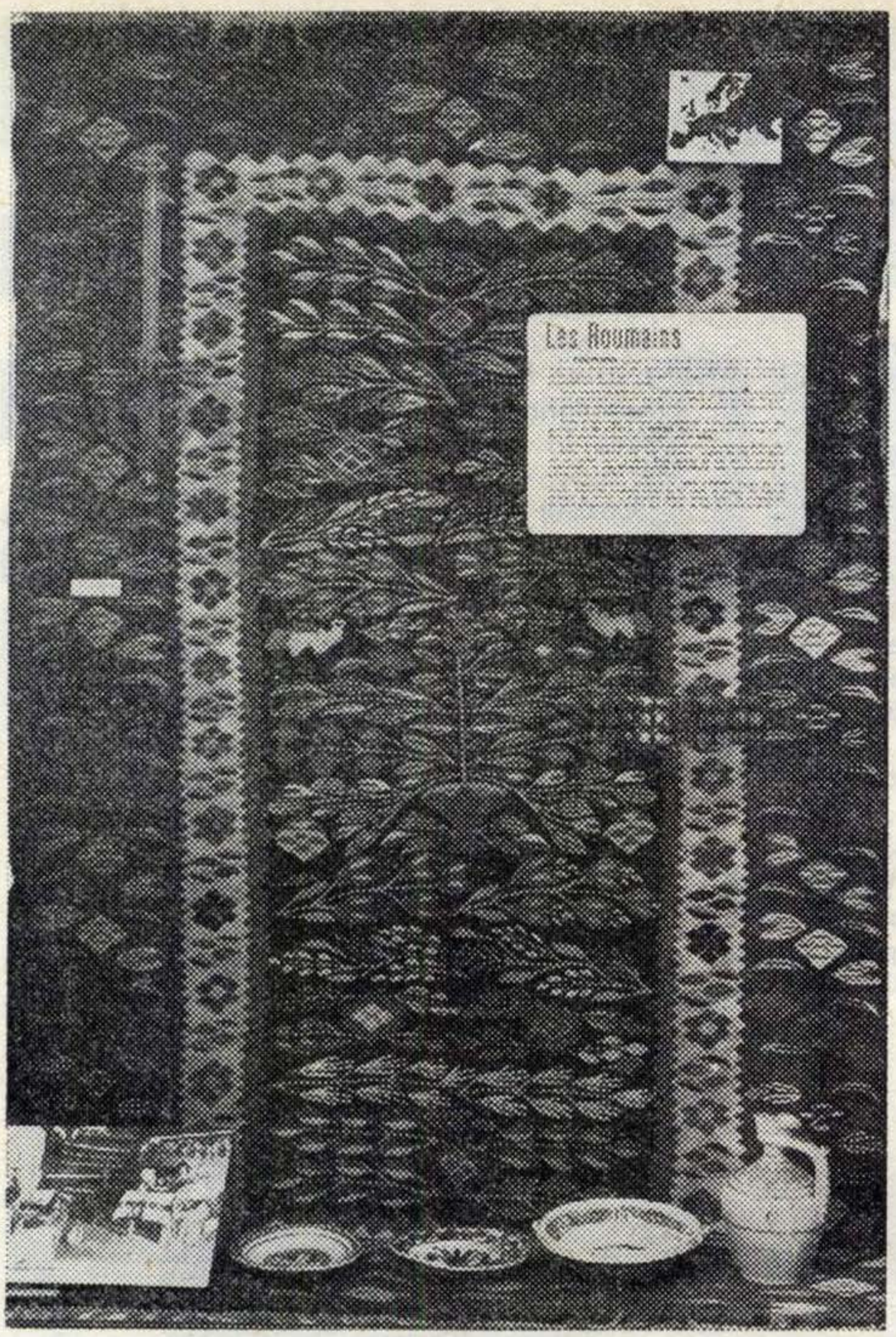

● ● *Vitrina României la Muzeul Omului*

Țesătură cu pești utilizată ca ornament mural sau la înfășurarea mumiilor (Peru) ● ●

lui Omului", aveam o companie dintre cele care se uită greu.

Eforturile noastre au urmărit încă de la început — îmi spune profesorul — **să facă din acest muzeu o instituție capabilă să demonstreze diversitatea speciei umane, cu impresionanta sa evoluție, care — după milenii de luptă — a reușit să atingă astăzi performanțele cele mai splendide în toate domeniile. În această ambianță de performanțe reușite în timp comun și spațiu diferit mi se pare că se definește cum nu se poate mai limpede ideea — la care țin atît de mult — a unității omenești în impresionanta sa varietate.**

...Două cranii (în Muzeu sînt 20 000), unul din Fontéchevade (Charente) — epoca pietrei cioplite, adică de acum mai bine de 100 000 de ani — și altul al filozofului Descartes (cel al lui Saint Simon este alături), închid saloanele de Antropologie fizică și Paleontologie umană ca între două mari semne ale mirării.

A fi sau a nu fi...

Profesorul Millot vorbește încet, ca pentru a nu tulbura șirul propriilor gînduri, despre valoarea originalelor de care dispune Muzeul, arătîndu-mi, pe rînd, maxilarul de Montmaurin (Haute — Garonne), de o vechime egală cu aceea a craniului de Fontéchevade, craniul de Swanscombe, din epoca Omului de Neanderthal, scheletul admirabil reconstituit al Omului de la Capela Sfinților (Corrèze), cel al Omului de la Ferrassie (Dordogne), diferitele rămășițe ale speciei Omului Sapiens fossilis : craniile Bătrînului Cro-Magnon (Dordogne) și încă două exemplare din aceeași epocă, scheletul complet

al Omului grotei din Cavillon (la Grimaldi, lîngă Monaco), aparținînd de asemenea rasei de Cro-Magnon, mulaje ale speciilor Grimaldi și Chanselade.

Mezoliticul... Vîrsta pietrei șlefuite... Venus Hotentota. Preistoria...

Iată strălucitoarea epocă magdaleniană, cu faimoasa Venus de Laspugue, această bijuterie sculptată în fildeș de mamut, care descinde din aurignasianul superior, alături de Venus din Laugerie Basse (Dordogne) sau Omul din Stînca Vrăjitoarelor de la Angles pe Anglin (Viena).

Vîrsta pietrei, cu ceramica și colecțiile ei de ustensile gospodărești, evocă începuturile vînătorii și pescuitului ca meserii generalizate.

Africa Neagră... Orientul... Balcanii...

La loc de cinste între exponatele Muzeului — o poartă masivă din lemn încrustat cu meșteșug și răbdare, maramureșeană. Cîte secole românești veghează aici, în Palais Chaillot, încrustate în bătrîna poartă maramureșeană! Ani cu istorie multă și cu fapte memorate de analele timpului...

— **Acest simbol al României** — îmi spune profesorul — **are o vîrstă pariziană egală cu cea a Muzeului. A rămas aici din 1937, de la Expoziția internațională.**

Vitrine tematice generale: icoane, ouă încondeiate, măști, scule gospodărești, costume... Apoi, vitrinele naționale: cărți, fotografii, panouri, documente, obiecte.

— **Indiferent dacă este vorba de sculpturi în piatră sau în lemn, de bijuterii, de statuete, de costume, de arme, unelte de pescuit, păpuși, mobilă, instrumente muzicale sau măști rituale** — continuă profesorul — **aceste colecții vrem să exprime toate, emoționant de convingător, eforturile Omului, ale tuturor Oamenilor către progres. Și lecția invincibilelor aspirații spre frumos și mai bine conține îndeajuns de multe speranțe și, uneori, neîmpliniri, ca să le putem numi ale noastre.**

În contrast cu discreția bibliotecilor și cu atracțiile diurne ale Parisului din cele patru anotimpuri ale vacanțelor, care încep mereu pentru alte sute de oaspeți, Muzeul Omului — fără afișe colorate — constituie un loc de întîlnire cu noi înșine, poate cel mai generos în satisfacții durabile.

Legendele lui sînt toate adevărate. Și chiar dacă celebritatea sa n-a egalat încă pe aceea a Sorbonei sau a veșnic tînărului Cartier Latin, atmosfera de seriozitate în memorarea adevărului este tonică, prelungind pînă aici, în Piața Trocadero, sentimentul nevoii continue de îndrăzneală.

De aceea, privind la fata blondă, cu degete pătate de cerneală, care agonisește în caietul de însemnări frumusețea stranie și aspră a celebrului totem indian, sau la băiatul puțin trist, rezemat ca și mine, de fereastră, fiindcă te găsești într-un Muzeu al Omului, ești tentat să te gîndești la **Om.**

La omul care vrea să știe totul despre el și știe să vrea ceea ce e omenește.

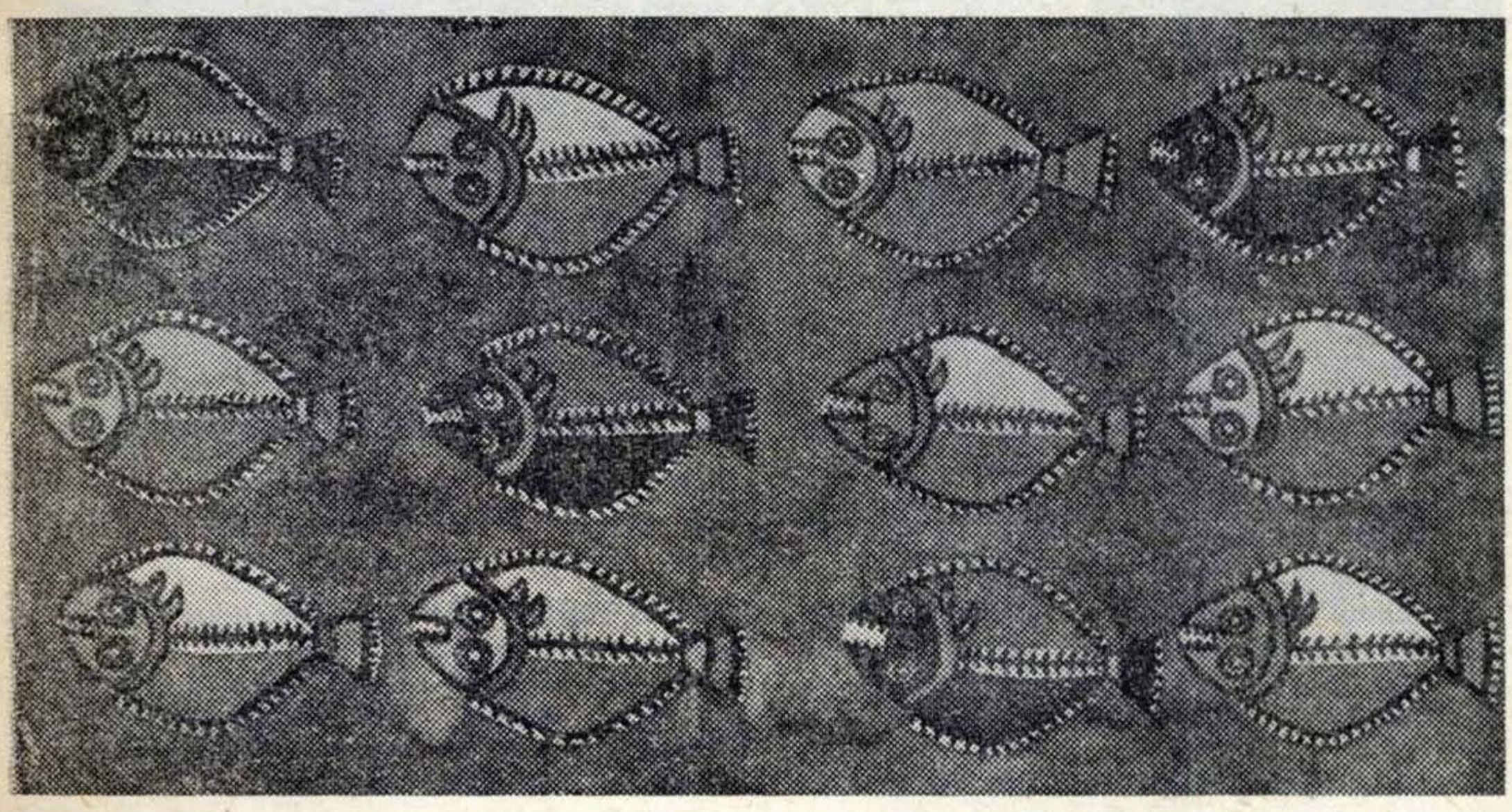

Ku-Kaili-Moku, zeu al războiului (provenit din insulele Havai)

La Omul care, după ce a cunoscut Universul și Atomul, va găsi, cu siguranță, mai mult timp și pentru el însuși.

...Profesorul Millot aduce o carte. Este monografia profesorului clujean Nicolae Dunăre, despre arta populară în Valea Jiului. M-a rugat să-i traduc cîteva paragrafe, apoi a continuat :

— ...Spuneam că Muzeul Omului nu este un simplu muzeu, așa cum „Puiul" lui Brâncuși nu este o simplă poezie în piatră. Ambele sînt ceva mai mult.

Am văzut această sculptură a lui Brâncuși („L'oiselet") la Expoziția internațională din 1937 și, de atunci, cobor adeseori pe Avenue d'Iena să-i mai admir „Păsările măiestre".

E un zbor continuu în dalta acestui mare român, un zbor de o tinerețe molipsitoare, al materiei, al spiritului, al Omului de pretutindeni și dintotdeauna.

Al Omului cu dragostea lui de oameni și cu grijile lui simple, gospodărești.

— În colecția românească a „Muzeului Omului" — îndrăznesc să-l întrerup pe profesor — noile exponate trimise de Muzeul de artă populară din București au adăugat elemente interesante ?

Îmi răspunde răsfoind un inventar minuțios :

— Sînt cu adevărat fericit pentru generoasa donație a guvernului și colegilor români. Vom putea realiza, în curînd, o vitrină nouă, reprezentativă, pentru piesele etnografice românești de care dispunem acum. Și sper că acesta să fie doar începutul. Îmi doresc sincer ca schimbul de obiecte să fie cît mai curînd și mai intens continuat cu schimburi de specialiști. Vă asigur că toți colegii români care vor dori să vină în stagiu la noi vor fi primiți întotdeauna prietenește.

Cultura și sensibilitatea comune celor două națiuni ale noastre, atît de mari din punctul de vedere spiritual, ne dau dreptul la o colaborare dintre cele mai active.

În ce mă privește, nădăjduiesc să-mi pot împlini cît mai curînd mai vechiul vis de a cunoaște la el acasă acest popor, ale cărui mărturii de vigoare în cultura materială și spirituală m-au impresionat în lunga mea carieră de cercetare. Grija pentru valorile reale din trecut, probată în prezent pe ansamblu național printr-o preocupare continuă, va constitui o sursă de satisfacții pe care nu mi le pot refuza.

Mi-am luat rămas bun de la profesorul Jacques Millot și am părăsit Muzeul cu dorința — comună tuturor celor care l-au vizitat — de a reveni aici cît mai curînd. Pentru că, dincolo de inestimabilele valori științifice pe care le cuprinde, Muzeul constituie un simbol al devenirii Omului, însuflețit de idealurile cele mai nobile și capabil să se autoperfecționeze mereu. Un simbol al triumfului rațiunii.

TEOFIL BĂLAJ

Unul dintre cele mai stranii exponate aflate la Muzeul Omului : statuetă din Noua Guince

Cap tatuat (Noua Zeelandă)

AGORA TOMISULUI

V. CANARACHE

Se știe că orașele grecești din antichitate cunoșteau instituția *Agora*, în care pulsa întreaga viață bazată pe producție proprie și pe comerț. Dar numai în cîteva puncte mai însemnate ale lumii antice s-au putut găsi, prin săpăturile arheologice, vestigii ale unora dintre aceste centre economice. Descoperirea tocarelor arheologice în chiar centrele vechilor Agorale a prilejuit întotdeauna formularea de concluzii asupra dezvoltării, în genere, a vieții comerciale într-un anumit punct, dar, în același timp, s-au putut obține informații mai precise și despre centrele de producție și de desfacere, despre felurile de mărfuri, ambalaje și transporturi, sisteme ponderale și monetare, prețuri etc.

Din izvoarele antice scrise, știm cu precizie că și Tomisul avea un *agoranom*, un magistrat al pieței orașului, care întreținea, controla și garanta buna desfășurare a întregii activități a bursei, a antrepozitelor, a magazinelor și tarabelor, a oboarelor de vite, de sclavi și de cereale, cu un cuvînt a tuturor tranzacțiilor comerciale de toate zilele, ca și a comerțului de import și export. Dacă au existat agoranomi la Tomis, desigur că a existat și o Agoră, dar pînă acum nu aveam o dovadă materială despre aceasta. Or, cercetările arheologice efectuate în ultimul timp au dus la descoperirea acestei Agore, care a început astfel să fie cunoscută în toată complexitatea ei.

O bună parte a construcțiilor Agorei Tomisului s-a păstrat în condiții care permit să ne dăm seama despre foarte multe aspecte din viața acestui oraș, despre arhitectura lui, despre urbanismul greco-roman, despre portul Tomisului și despre etapele de dezvoltare ale acestui bogat centru comercial.

Dacă descoperirea confirmă existența Agorei la Tomis, ea confirmă, implicit, existența agoranomilor tomitani despre care am vorbit mai sus.

În orașele elenistice romanizate, Agora grecească și-a lărgit mult cadrul în epoca romană. Baza inițială economică și comercială a rămas aceeași, dar, încetul cu încetul, atelierele s-au dezvoltat și, după modelul Forului roman, s-au adăugat lăcașuri sociale și de cult, piețe publice, apoi temple, palate, arcuri de triumf etc.

În unele orașe grecești care, sub dominația romană, și-au păstrat secole de-a rîndul instituțiile religioase, culturale și sociale, ca și limba și scrisul, vechea Agoră s-a dezvoltat numai în măsura în care însuși orașul periferic imperial ajungea la transformări radicale. Aici, ca și în toate centrele lumii grecești anexate sau asociate, Agora păstra aceeași denumire, continuînd tradiția vechilor instituții autonome.

Nu este deci nici un fel de inadvertență dacă vom folosi pentru Tomis — această metropolă a Pontului Stîng, a Sciției Minor romane — titulatura de Agora și nu de For, deși ne aflăm în secolul al IV-lea al erei noastre, în vremea împăraților Constantini (epocă pentru care am datat complexul descoperit și supus cercetării).

Sînt aproape zece ani de cînd se lucrează la cercetarea Agorei tomitane. Au fost scoase la lumină, înregistrate și consolidate doar o parte din edificiile acestui centru antic. Mai sînt mulți ani de muncă. Dar ceea ce s-a scos la iveală pînă acum, ceea ce a fost determinat cu precizie atestă pe deplin însemnătatea și proporțiile cu totul neașteptate pe care le avea vechiul oraș.

Rapoartele de specialitate, interpretarea și concluziile asupra acestei vaste săpături arheologice din centrul Constanței sînt în curs de definitivare și vor fi trimise curînd la tipar.

Pînă atunci, considerăm necesar să folosim buna găzduire a „Magazinului istoric" și să informăm pe numeroșii săi cititori despre unele rezultate deja obținute privind topografia și arhitectura orașului, edificiul principal al Agorei, terasele și scările de comunicație dintre port și Acropole, terasa cu mozaic, cum și încăperile boltite pentru depozitarea mărfuri.or. În acest sector, lucrările sînt foarte avansate. Acum se lucrează la desăvîrșirea cercetărilor în ceea ce privește atelierele, băile publice, apeductele, canalizările, încălzirea centrală, drenajele și galeriile subterane.

Cel dintîi element de cunoaștere esențială a configurației vechiului Tomis l-am avut atunci cînd a luat sfîrșit prima fază a săpăturilor de pe faleza de vest. De unde pînă atunci nu exista nici un fel de indicație, fie scrisă, fie arheologică, nici o documentație materială asupra topografiei Tomisului, astăzi, prin descoperirea Agorei, în ansamblul ei, dar, mai ales, a terasei a treia, cu splendidul paviment de mozaic și a depozitelor de mărfuri din cele 28 mari încăperi boltite ale terasei întîi și a doua, știm cu precizie că orașul antic era construit în patru terase, de jur împrejurul peninsulei, pe faleza scăldată de apele mării.

În centrul peninsulei, la cea mai mare înălțime (20 m peste nivelul mării), era instalată Acropolea. Pe faleza de vest, din spatele actualei piețe Ovidiu, se întindea, pînă la capătul digului modern, Agora, din cuprinsul căreia am reușit să scoatem pînă acum la lumină edificiul central, terasa cu mozaic de 100 m x 20 m, cum și două rînduri de cîte 14 încăperi boltite, care făceau oficiul de depozite de mărfuri. De la intrările acestor depozite, cu frontul către mare, pînă la corăbiile ancorate la cheiurile vechiului port, era o distanță de numai 100 m.

De fapt, depozitele Agorei erau strîns legate cu portul și cu terasa de mozaic, pe care se adunau în întruniri publice comercianții, marinarii și poporul tomitan. Vorbitorii și cei care se adresau mulțimii cu propuneri de tranzacții comerciale se urcau la o tribună de piatră ridicată pe terasă, ale cărei resturi au fost acum scoase la iveală. Construcția, înaltă de un metru și lată de patru metri, a fost zidită din blocuri mari de piatră tasonată, bine legate între ele cu crampoane de plumb, urcarea făcîndu-se, pe două trepte masive. S-a construit chiar pe patul nud de mortar, o dată cu pavimentul de mozaic, linia desenului acestuia fiind modificată după forma tribunei.

Pe marginea acestei terase descoperite, un zid longitudinal cu pilaștri de cărămidă și de piatră era placat cu marmură albă și colorată, formînd splendide panouri, deseori sculptate și îmbogățite cu baghete și aplice și cu excepționale capitele corin-

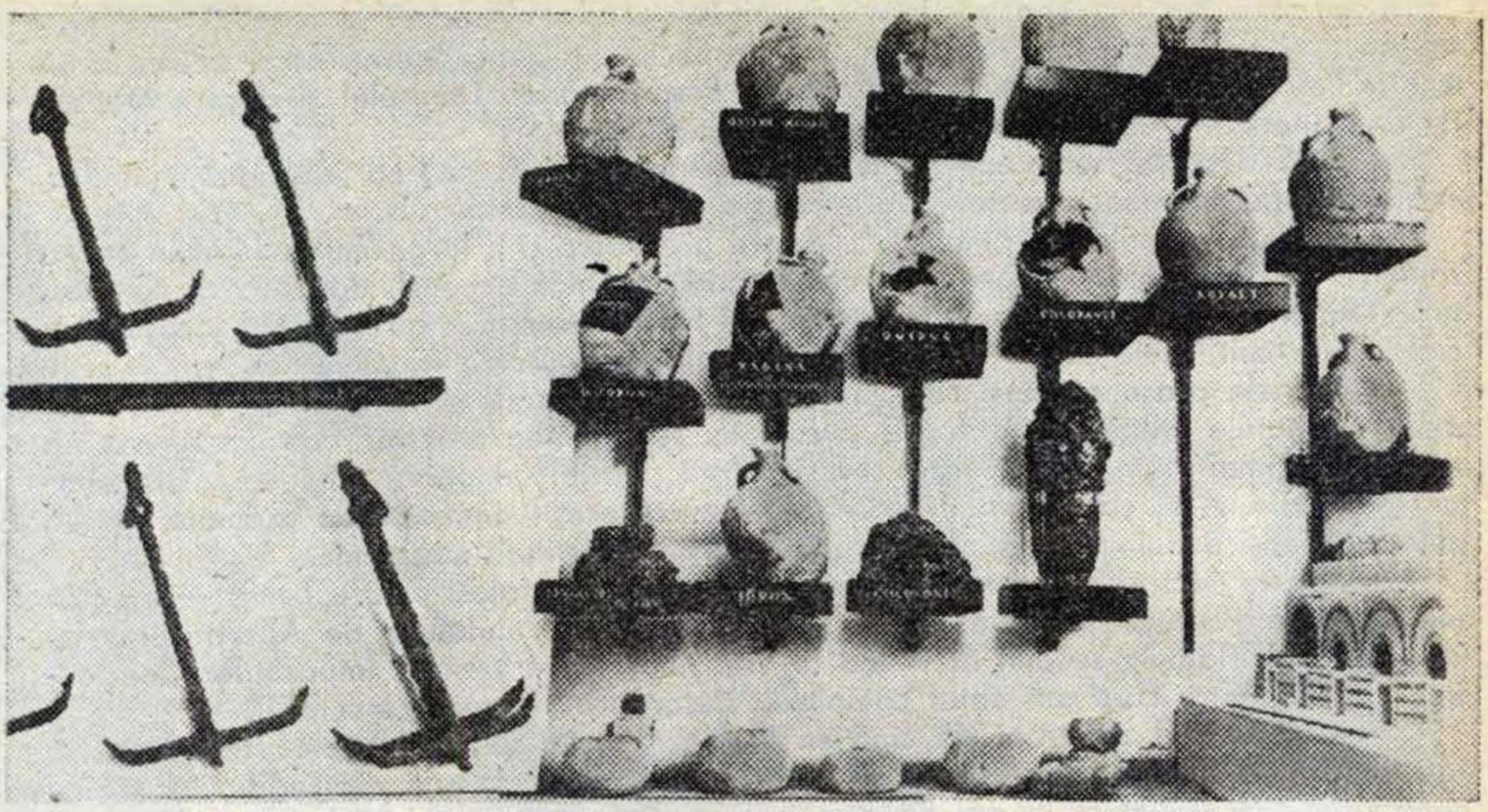

Parte din depozitele de ancore pentru corăbii, precum și din cele 200 de amfore ceramice pline cu mărfuri. Muzeul de arheologie, Constanța

tice plate, de marmură de Carrara, în care foile de acant și volutele ionice concură cu minunata dăltuire în trafor, sculptură atît de caracteristică secolului al IV-lea al erei noastre.

Pe aceeași linie cu tribuna oratorilor, cu zidul și cu pilaștrii, s-a găsit o nișă, din care domina în vechime figura în marmură a împăratului. La numai doi metri de această nișă, înlăturîndu-se primul strat de resturi arheologice aflate la locul lor, am avut surpriza să găsim capul de marmură al unei statui de cel puțin o dată și jumătate mărime naturală. Foarte probabil că este capul acelei statui care se afla cîndva în nișă. După o examinare sumară, pare să fie o reprezentare a împăratului Constanțius sau Constantin cel Mare, de la jumătatea secolului al IV-lea al erei noastre.

Trebuie să menționăm aici un fapt, pe care l-am intuit mai de mult și care se confirmă acum din plin, anume că nu numai sectorul central al Agorei era construit în patru terase suprapuse, începînd de la nivelul mării și mergînd pînă la nivelul de sus al Acropolei. Același sistem a fost folosit și în jurul celor trei laturi ale promontoriului. Se poate spune, pe drept cuvînt, că arhitectura Tomisului greco-roman era unitară, legăturile dintre cele patru terase făcîndu-se prin cel puțin două drumuri în pantă și prin patru grupuri de scări succesive, care legau terasele în punctele de mare trafic. Astfel de indicii materiale, bine prinse de arheolog, s-au găsit în patru puncte diferite : la nord de edificiu, la sudul lui (în dreptul casei Culei din strada Ovidiu) și mai la sud cu 100 m, în corpul edificiului antic numit „Lentiarion", cum și în săpăturile efectuate în 1962, în grădina catedralei și în strada Muzeelor, colț cu bulevardul Cazinoului. În toate aceste patru puncte s-au găsit fundații și trepte care leagă, prin patru frînturi de scară nivelul portului de nivelul Acropolei.

Am grupat, în această încercare de rezumat al rezultatului săpăturilor arheologice întreprise în ultimii zece ani în centrul vechiului Tomis, o serie de elemente care ar putea părea disparate, dar ele nu au, în prezentarea de față, decît un caracter enunțiativ.

Desigur că galeriile subterane, care străbat, la nivelul mării, întregul spațiu pe care se află construită Agora, mergînd pe sub piața Ovidiu, pînă la faleză și la plaja

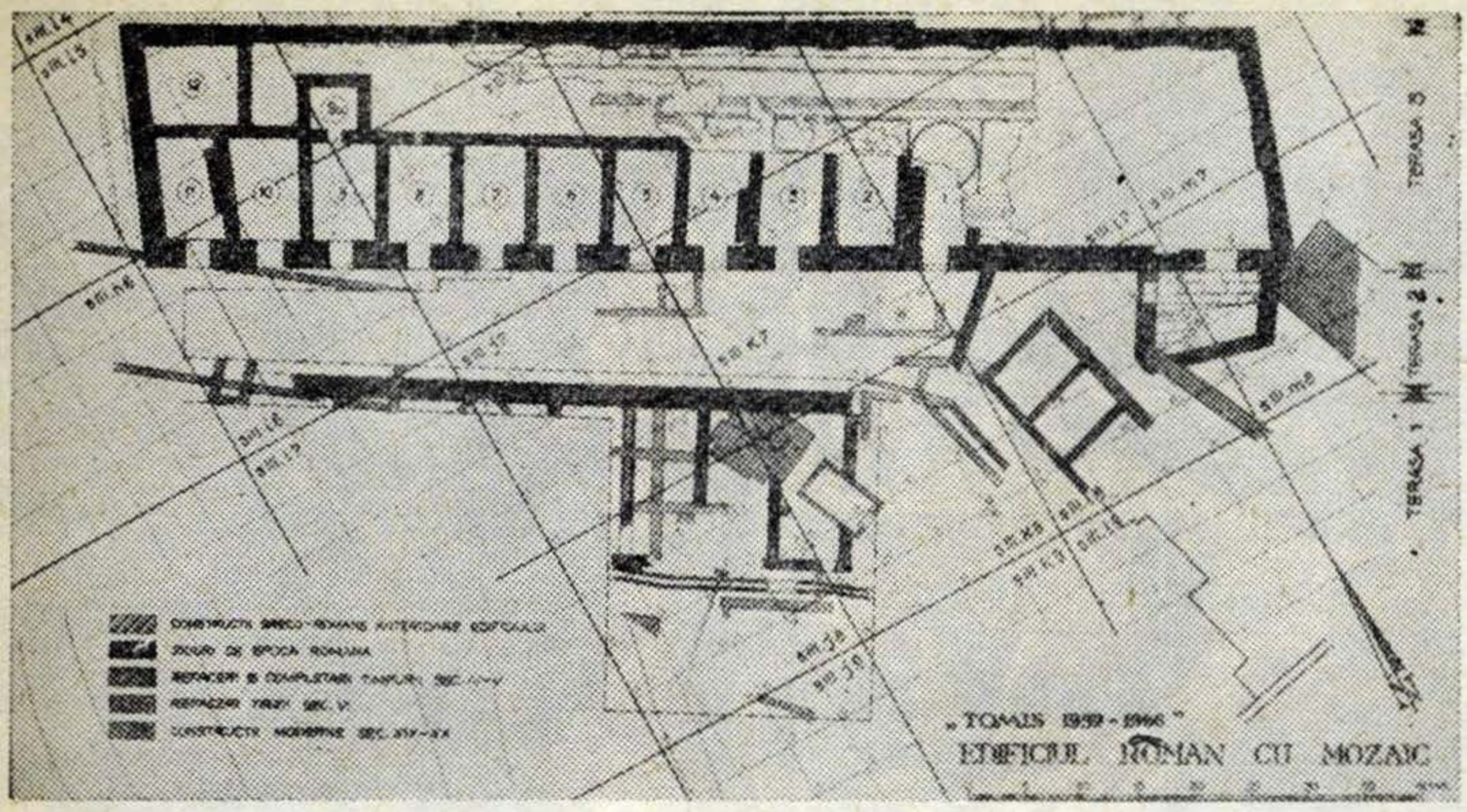

Planul săpăturilor din sectorul central al Agorei Tomisului. Edificiul cu mozaic. Muzeul de arheologie, Constanța

de răsărit, adică în partea opusă a peninsulei, au un foarte important rol în studiul întregului ansamblu antic. Aceasta deoarece galeriile au suitori de piatră (puțuri verticale de ventilație și de acces, zidite din piatră și din cărămidă) care se leagă strîns și direct cu diversele nivele de viață ale Agorei, fie că îndeplineau funcția de drenaj sau de rezervor de apă potabilă, fie pe aceea de loc de refugiu al tomitanilor atacați din afară, fie, în sfîrșit, chiar de ascunziș al armatelor, care porneau de aici să atace prin surprindere pe inamicul pătruns în oraș.

La edificiul cu inscripția „Lentiarion", cum și pe lîngă zidurile groase care făceau parte din construcția antrepozitelor de cereale, s-au găsit interesante canale și apeducte, construite fie din cărămidă, fie din tuburi solide de pămînt ars, fie din piatră cu mortar de var. Numai așa au putut funcționa băile publice, atelierele și cele două bazine de apă, căptușite cu marmură.

Urmele bogate ale unui *hipocaust* — sistem de încălzire centrală folosit în antichitate — marchează importanța altui edificiu din cuprinsul Agorei, ale cărui resturi le-am găsit sub șoseaua modernă, lîngă fosta cazemată din apropierea resturilor antrepozitelor de cereale și ale edificiului cu inscripția „Lentiarion".

Edificiul cu mozaic constituie punctul cel mai important al săpăturilor de pînă acum, punct aproape complet cercetat. Rezultatele obținute duc la concluzii inedite, de o importanță majoră pentru cunoașterea larg documentată a trecutului îndepărtat al capitalei Pontului Stîng. Se vede acum că Tomisul nu din simplă întîmplare a purtat atîtea secole titlul de metropolă a Pontului Stîng și nu din întîmplare cetățenii orașului purtau — potrivit inscripțiilor găsite aici — epitetul de „cetățeni ai prea strălucitului oraș al tomitanilor".

Antrepozitele și magazinele pline de mărfuri, sute de amfore întregi, ancore, cantități mari de fier, cuie, colofoniu, rășini, vopsele, încăperi cu sute de mii de opaițe și vase ceramice, atestă încă o dată, din plin, împreună cu statuile de marmură și cu inscripțiile categorice ale lui Hermes, zeul comerțului, că ne aflăm, într-adevăr, în Agora unui mare oraș, a unei capitale de provincie bogate și civilizate, a unui „prea strălucit oraș" din Pontul Euxin.

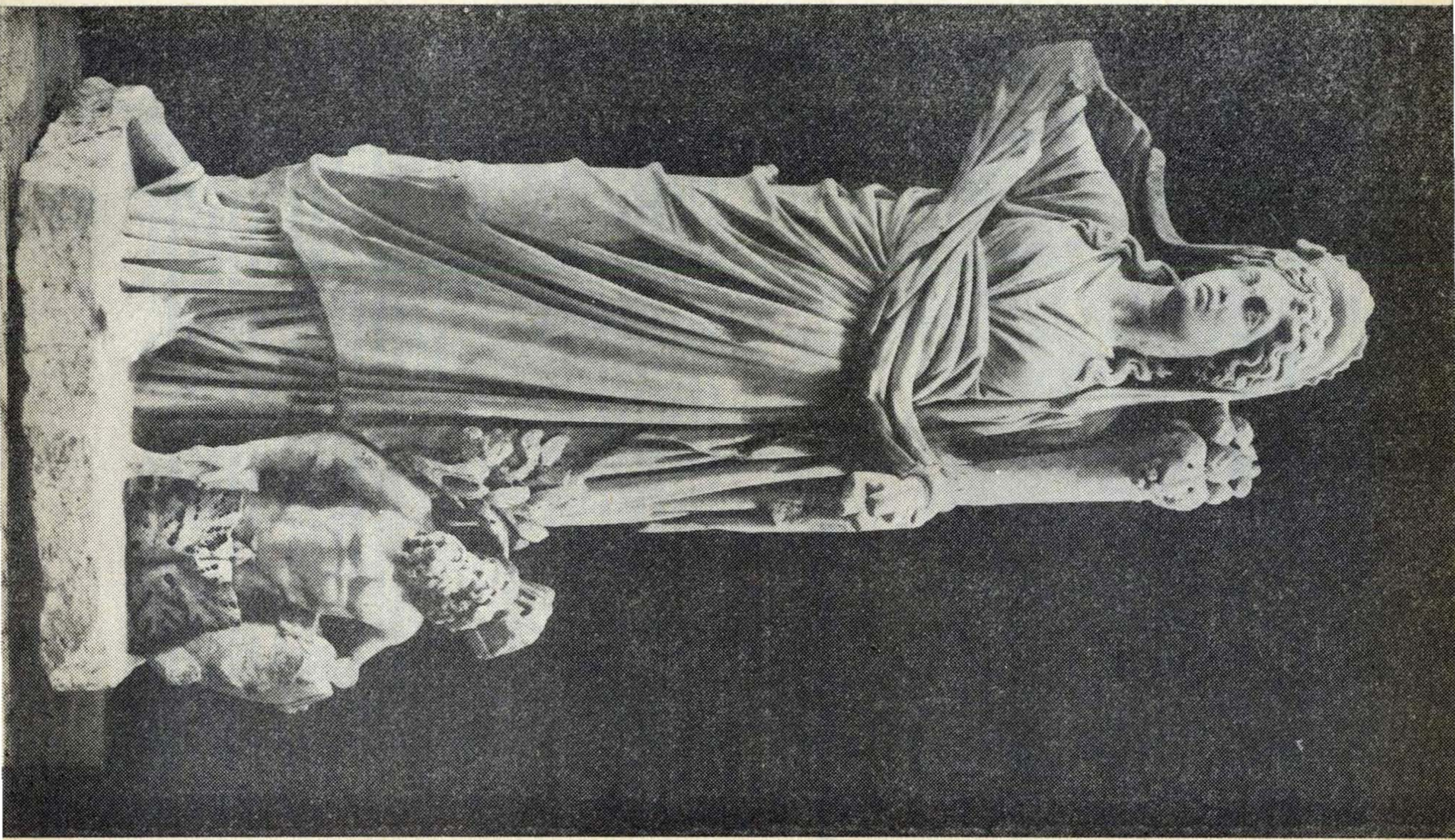

Fortuna cu Pontos. *Muzeul regional arheologic Dobrogea* (foto : Florin Dragu)

ULTIMA SCRISOARE A LUI PETRE ANDREI

prof. dr. TITU GEORGESCU

Oamenii mari ai științei și culturii nu sînt numai stimați pentru actele pozitive puse în serviciul umanității, progresului și civilizației, ci sînt și urîți, cu ură feroce, de către cele mai întunecate și mai barbare forțe ale epocilor. Obiectivitatea istoricului în cercetarea faptelor „sine ira et studio" este greu încercată nu atît de faptul istoric petrecut, cît de intimitățile cu care vine în contact printr-un studiu mai amănunțit și care-i dezvăluie laturi ale unor drame puternice, autentice și care nu pot să nu se răsfrîngă în modul cum scrie istoria.

În urmă cu doi ani, documentîndu-ne pentru lucrarea „Nicolae Iorga împotriva hitlerismului", am socotit că este neapărat necesar să discut și cu membri ai familiei marelui istoric. De la dînșii am aflat unele detalii care accentuau nota vie a episoadelor, ca acelea privitoare la momentul arestării de către legionari a savantului. Iorga lucra intens la punerea la punct a marii sale Istoriologii. Firul creației în slujba științei, a umanității, a fost tăiat atunci, în noiembrie 1940, de către mercenarii legionari ai Reichului hitlerist.

Un destin tulburător de asemănător: **Petre Andrei.**

Cînd cei 40 de legionari conduși de Ilie Stărza au năvălit în casa filozofului din Iași, prestigiosul om de știință român lucra la desăvîrșirea noii ediții a lucrării sale de sociologie generală. Răsfoiesc lucrarea, cu notele manuscrise ale strălucitului profesor; cu minuțiozitate, pe pagini se remarcă modificările, intervențiile, fragmentele noi, cu scris mărunt, citeț. O treime din lucrarea de aproape 600 de pagini este lucrată, restul...

Deoarece episodul care va fi descris și ultima epistolă înainte de sinuciderea sa cer unele lămuriri din antecedentele sale din viața politică, ne rezumăm a releva poziția sa antifascistă, susținută de la catedră, de la tribuna parlamentului, în scrierile sale — despre care se va publica un studiu aparte —, poziție care excludea însă recurgerea la exterminarea fizică, chiar a celor mai înverșunați adversari ai concepțiilor sale. „Clemența față de dușman era în firea sa", îmi spunea fiul profesorului. Deznodămîntul e cuprins, succint, în aceste pagini.

Deși a deținut un portofoliu ministerial în timpul dictaturii regale (Carol al II-lea socotise necesar ca în fruntea Ministerului Educației Naționale să fie numită o personalitate reprezentativă a culturii românești), Petre Andrei nutrea aversiune față de protipendada regală și, în genere, față de regimul carlist.

Însemnările sale, cuprinse într-o scrisoare adresată familiei și în jurnalul din anii ministeriatului său, vor fi, credem, edificatoare pentru atitudinea omului de știință progresist, prezent în viața politică a acelei epoci, fără comentariile cuiva. Cititorul va putea desprinde concluzii limpezi, deși fragmentele sînt scurte.

Epistola este datată 26 septembrie, fiind trimisă de la Sinaia, unde se desfășurau cu mult fast serbări regale cu prilejul semicentenarului clădirii castelului Peleș. În

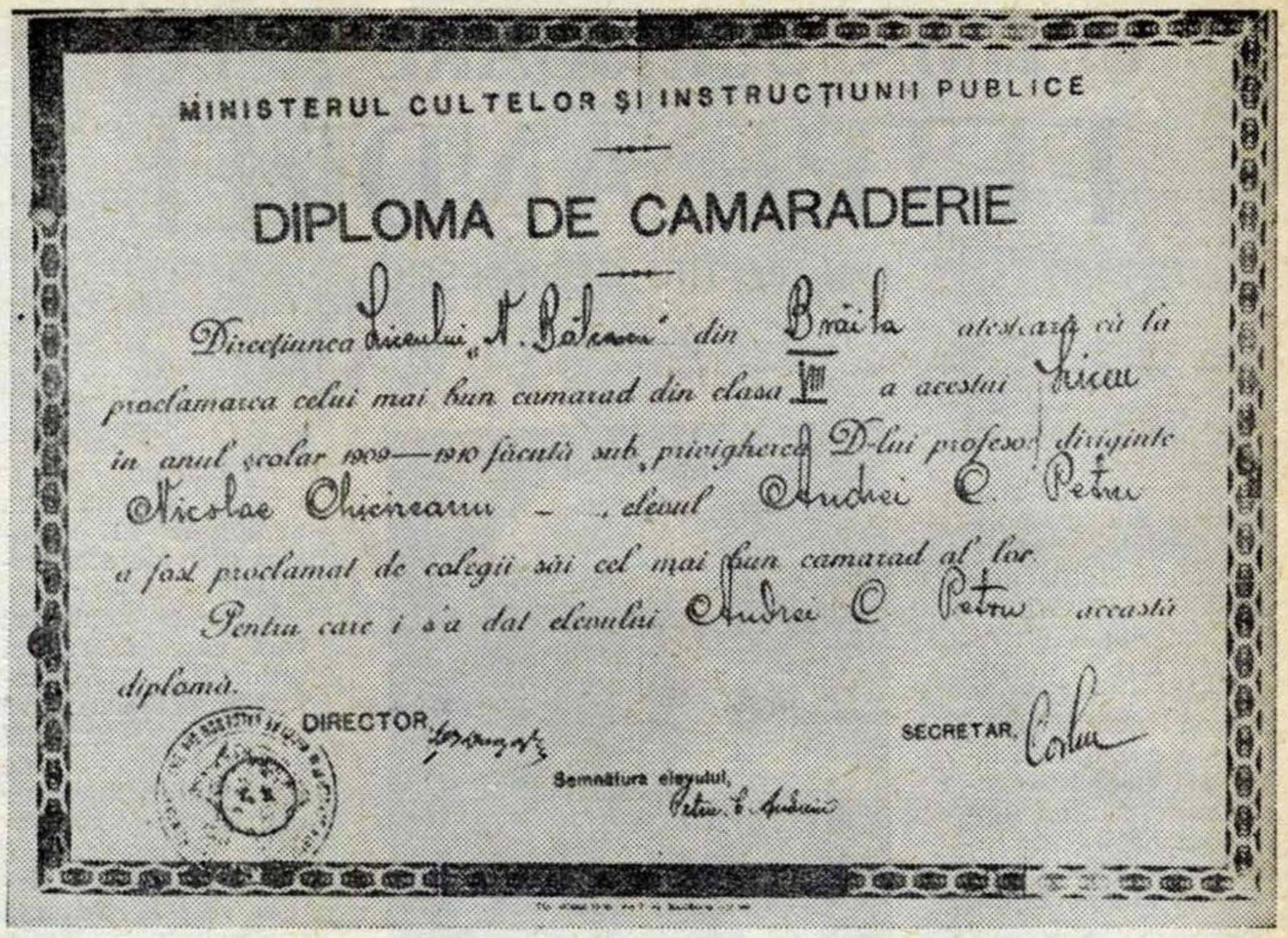

MINISTERUL CULTELOR ȘI INSTRUCȚIUNII PUBLICE

DIPLOMA DE CAMARADERIE

Direcțiunea Liceului „N. Bălcescu" din Brăila atestează că la proclamarea celui mai bun camarad din clasa VII a acestui liceu în anul școlar 1909—910 făcută sub priveghere D-lui profesor diriginte Nicolae Chicinearu — , elevul Andrei C. Petre a fost proclamat de colegii săi cel mai bun camarad al lor.

Pentru care i s'a dat elevului Andrei C. Petre acestă diplomă.

DIRECTOR,

SECRETAR.

Semnătura elevului,
Petre C. Andrei

Petre Andrei s-a născut la 26 iunie 1861, în orașul Brăila. După terminarea liceului, neavînd posibilități să fie sprijinit de părinții nevoiași, pleacă la Iași, unde cîștigă concursul pentru bursă și, dînd unele meditații, termină, în 1913 facultatea. Școlarul care la Brăila obținuse diploma de „cel mai bun coleg", încheie studiile universitare cu „magna cum laude", fiind trimis apoi să studieze la Leipzig și Berlin. Doctor în filozofie, titlu obținut cu lucrarea „Filozofia valorii" — în 1922 este numit profesor la catedra de sociologie a Facultății de litere și filozofie din Iași, iar în 1932 decan al aceleiași facultăți ; între timp, doi ani, a fost director al Bibliotecii Universității din Iași.

A fost membru la „Academy for social science" din Washington și la „Deutsche Gesellschaft für soziologie, Kant-Studient" din Berlin.

Activitatea sa publică-politică s-a desfășurat îndeosebi în domeniul învățămîntului, al educației, fiind în 1932—1933, subsecretar de stat la Ministerul Instrucțiunii, iar în 1938—1940 (pînă în iunie) ministru al Educației Naționale.

rîndul invitaților se aflau familii regale de peste hotare, diplomați, miniștri etc.

„În toată această desfășurare de fast — scria Petre Andrei — **eu mă simt totuși singur și trist. De cînd îi cunosc mai bine, mă închid mai mult în mine și dezgustul mă cuprinde mai cu tărie".** După ce dă detalii din **„mascarada regală",** scrie spre final : **„Am oroare de toată frămîntarea aceasta de vanități, în care nimeni nu e sincer și util pentru țară".**

La 24 septembrie 1939, nota în jurnalul său : **„Armand Călinescu a fost asasinat !... Era tînăr, inteligent, foarte capabil și energic...**

După terminarea primei ședințe a consiliului prezidat de generalul Argeșanu, ni se comunică de către generalul Gabriel Marinescu vestea că asasinii lui Armand Călinescu au fost executați chiar la locul crimei și că au fost expuși ca să-i vadă publicul.

Fiind în drumul meu spre casă, i-am văzut. Oribil spectacol și poate că ar fi fost bine să se renunțe la această expoziție sinistră cu placarde.

Desigur, această atitudine izvora din considerentele general umanitare, care constituiau un comandament esențial al vieții și al credinței lui Petre Andrei. Agenții hitlerismului, legionarii, nu vor ține în nici un fel seama de o atare atitudine, deoarece ea nu intra în logica activității lor sceleratе. Și Petre Andrei a știut aceasta în zilele ce au premers sfîrșitului său. Cînd, la 2 octombrie 1940, Traian Brăileanu, ministru în guvernul legionar, cerea senatelor universităților să excludă pe indezirabili, Petre Andrei va fi avut intuiția consecințelor pentru asemenea „îndepărtați". (Nicolae Iorga, nu mult după excludere, a fost asasinat.) La aceasta se adăugau necontenitele amenințări cu moartea, făcute de troglodiții epocii, la adresa unui sol al culturii, progresului și civilizației.

...4 octombrie 1940.

O „percheziție" în stil legionar, de la 9 dimineața pînă la ora 13. În casă : Petre Andrei, soția și cei patru copii — cel mai mare de 17 ani, cel mai mic de 5 ani. Scena ne este descrisă de către juristul Petre P. Andrei, fiul filozofului, atunci în vîrstă de 16 ani :

„Înspăimîntați eram cu toții. Toată familia fusese blocată într-una din camere și era păzită cu strășnicie de legionari înarmați. Restul casei, biroul tatei, biblioteca, erau literalmente devastate. Se căutau «corpuri delicte»."

Opere ale lui Karl Marx, toate volumele „Capitalului", scrieri sociologice, tomuri filozofice erau socotite ca „acte" suficiente spre a justifica mandatul de arestare pe care chestorul Vlase l-a înmînat profesorului universitar. Seara, urma ca Petre Andrei, sub stare de arest, să fie transportat la București, chipurile spre a fi judecat. Același lucru li s-a spus și unor demnitari ca Victor Iamandi, Virgil Madgearu și altora, care, o dată ridicați de acasă, au fost uciși pe drum sau încarcerați la Jilava, unde mai tîrziu aveau să fie masacrați. Să fi intuit filozoful epilogul ? Nu este exclus, deoarece știa bine cu cine avea de-a face.

„Nu vă pot reda exact tensiunea în care ne găseam toți, strînși în jurul mamei, în timp ce tata, într-un colț al camerei, își însemna ceva. La un moment dat, a cerut paznicilor să fie condus în camera de baie. A ieșit între revolvere. S-a întors peste două sau trei minute.

S-a îndreptat spre noi, copiii ; îi simt și acum sărutarea de tată. A scos din buzunar cheile sertarelor de la biroul de lucru, dîndu-le mamei, căreia i s-a adresat calm : — Nu mai am nevoie de ele, ține-le te rog. Și s-a prăbușit... S-a sfîrșit sub ochii mamei și ai noștri, ai copiilor. Eram cutremurați. Momentul nu poate fi descris..."

Filozoful Petre Andrei se sinucisese. Luase otrava în răstimpul ieșirii din cameră. Să fi scris scrisoarea atunci cînd, într-un colț al camerei, „își nota ceva" ? Cuprinsul ei este următorul :

Scumpii mei copii,

Mi-e greu, mi-e foarte greu să mă despart de voi și de mama voastră. Sînteți tot ceea ce am avut eu mai scump pe lume, dar nu mai pot trăi. Tocmai acum, cînd aveți mai multă nevoie de mine, eu trebuie să vă părăsesc pentru totdeauna.

Imprejurări nenorocite mă silesc la aceasta. Țin să știți însă că tatăl vostru nu are nici un fel de vină, nici pată, nici amestec în cele întîmplate. Nu pot suporta însă să fiu tîrît în mocirlă sub nici o formă. Să nu credeți că fug de judecată și de aceea aleg acest mijloc. Nu, dar nu mai am nici-o putere asupra celor care mi-au zdruncinat nervii în halul acesta. Am avut altă atitudine politică decît Garda de fier, dar nu am prigonit pe nimeni și nu am făcut nici un act urît. Nu pot să fiu însă umilit și degradat. De ce să fiu arestat ? Dacă aș avea pe sufletul meu o cît de mică vină, aș suferi orice, căci aș fi meritat. Dar așa ? În cărțile scrise de mine apare clar atitudinea și concepția mea. Voi controlați și veți vedea.

Îl rog pe Alexandru să fie bun și înțelegător. Tu, dragul meu, ești uneori violent, deși ai suflet bun. De aceea, te rog mult, iubite Alexandru, fii totdeauna drăguț cu mama ta, nu fii nerăbdător, menajează-i suferința, căci zilele ei de acum încolo numai fericite nu pot fi. Ai grijă, iubitul meu fiu, de toți frații tăi, ajută-i să suporte mai ușor lipsa tatălui lor. Pentru Prihi am îndemnul de a fi tot așa de bun cu mama sa. Știu că azi toți o adorați și nu mă îndoiesc

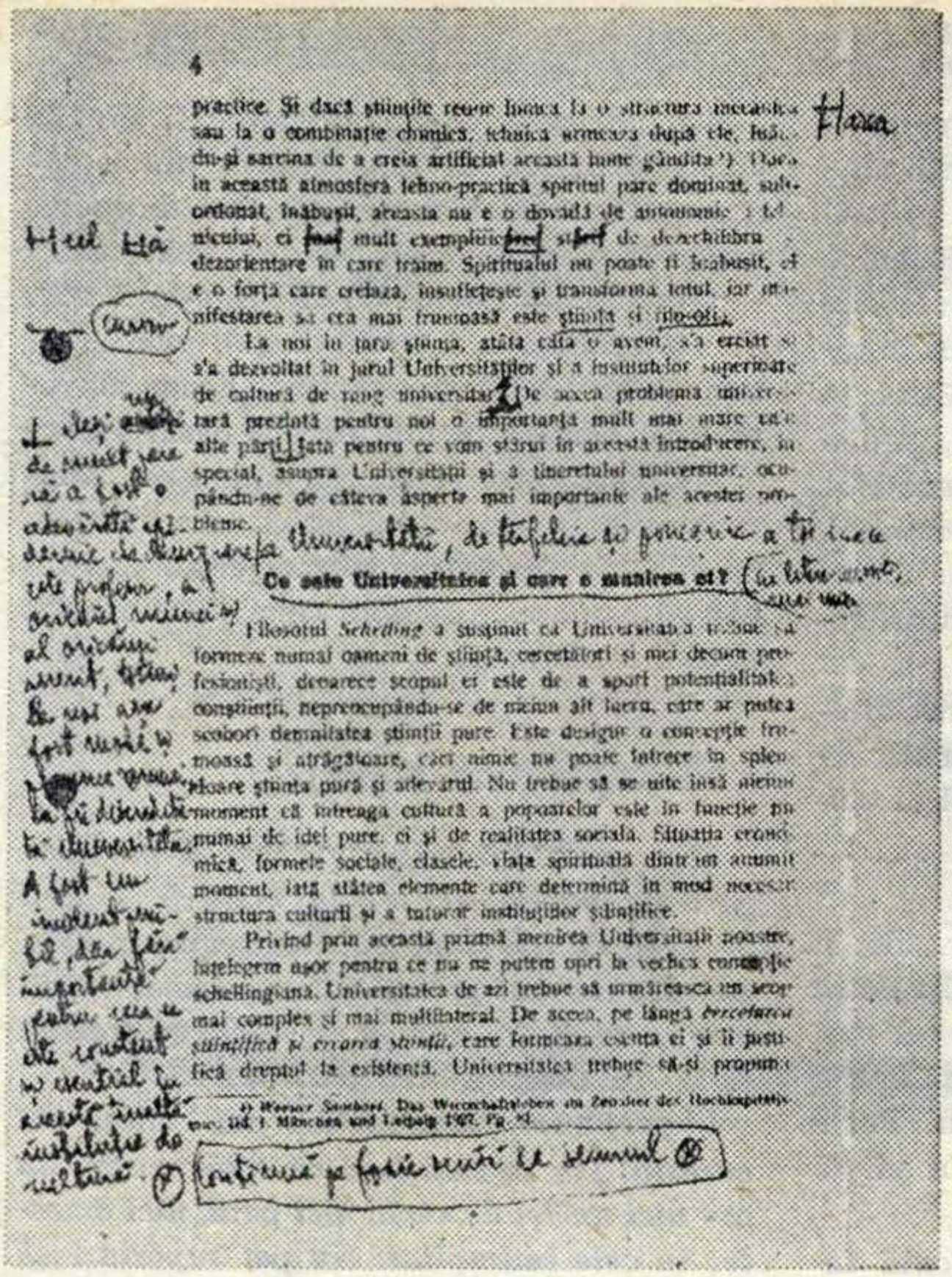

4

practice. Şi dacă ştiinţele recurg lumea la o structură raţională sau la o combinaţie chimică, tehnica urmează după ele, luându-şi sarcina de a crea artificial această lume gîndită?) Dacă în această atmosferă tehno-practică spiritul pare dominat, subordonat, înăbuşit, aceasta nu e o dovadă de atotputnicia tehnicului, ci mult exemplificînd starea de dezechilibru dezorientare în care trăim. Spiritualul nu poate fi înăbuşit, el e o forţă care creează, însufleţeşte şi transformă totul, iar manifestarea sa cea mai frumoasă este ştiinţa şi filozofia.

La noi în ţară ştiinţa, atîta cîta o avem, s-a creat şi s'a dezvoltat în jurul Universităţilor şi a institutelor superioare de cultură de rang universitar. De aceea problema universitară prezintă pentru noi o importanţă mult mai mare ca în alte părţi. Iată pentru ce vom stărui în această introducere, în special, asupra Universităţii şi a tineretului universitar, ocupîndu-ne de cîteva aspecte mai importante ale acestei probleme.

Ce este Universitatea şi care e menirea ei?

Filozoful *Schelling* a susţinut că Universitatea trebuie să formeze numai oameni de ştiinţă, cercetători şi mai degrabă profesionişti, deoarece scopul ei este de a spori potenţialitatea conştiinţii, neprocupîndu-se de nimic alt lucru, care ar putea scădea demnitatea ştiinţii pure. Este desigur o concepţie frumoasă şi atrăgătoare, căci nimic nu poate întrece în splendoare ştiinţa pură şi adevărul. Nu trebue să se uite însă nicio moment că întreaga cultură a popoarelor este în funcţie nu numai de idei pure, ci şi de realitatea socială. Situaţia economică, formele sociale, clasele, viaţa spirituală dintr-un anumit moment, iată atîtea elemente care determină în mod necesar structura culturii şi a tuturor instituţiilor şcolare.

Privind prin această primă menire Universitatea noastră, înţelegem uşor pentru ce nu ne putem opri la vechea concepţie schellingiană. Universitatea de azi trebue să urmărească un scop mai complex şi mai multilateral. De aceea, pe lîngă *cercetarea ştiinţifică şi cinstea ştiinţii*, care formează cauza ei şi îi justifică dreptul la existenţă, Universitatea trebue să-şi propună

1) Werner Sombart, Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus, vol. I, München und Leipzig 1927. Pg. XI.

* * *

Pagină din introducerea la lucrarea „Sociologia generală", cu adnotările marginale ale autorului în vederea unei noi ediţii (Fototeca Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.)

că-i veţi alina suferinţa. Zizi şi Costăchel vor uita mai curînd ca voi, căci sînt încă mici. Nu uitaţi nici un moment că lor trebuie să le îngăduiţi copilăriile legate de vîrsta lor.

Veţi îmbrăţişa fiecare cariera care vă va place. Să fiţi cinstiţi şi buni. Să nu faceţi niciodată politică şi să vă feriţi de pasiunea ei. Dacă acolo, departe, mai este ceva, să ştiţi că tatăl vostru va veghea asupra voastră.

Păstraţi amintirea clipelor bune, a zilelor senine pe care le-am avut împreună, căci cine ştie ce vă mai este sortit şi vouă să trăiţi. Oricum, aveţi grijă de mama voastră.

Vă îmbrăţişez cu tot sufletul şi pentru totdeauna

P. Andrei

Ce au putut gîndi, cum au putut reacţiona soţia şi copiii, stăpîniţi de simţămintele momentului, sub imperiul acestor rînduri, cu părintele prăbuşit la picioarele lor ? În prezenţa ferocilor gardişti legionari care continuau, ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat, să „percheziţioneze", pînă seara, casa profesorului, luîndu-i carte cu carte, dosar cu dosar, manuscris cu manuscris. Atunci a dispărut una dintre valoroasele lucrări pe care Petre Andrei o terminase cu puţin timp înainte şi era în manuscris : „Politica socială", lucrare ale cărei urme nu au mai fost găsite. Familia este în posesia planului capitolelor şi paragrafelor.

...Înmormîntarea avea să fie o lecţie de înaltă ţinută dată de către mase agenturii hitleriste din România, în plină dictatură exercitată sub imperiul teroarei şi la adăpostul armelor Reichului nazist.

La catafalcul depus în faţa Universităţii din Iaşi, o mulţime imensă s-a perindat, într-o tăcere apăsătoare. Lumea intelectuală a Iaşului se strînsese într-un brîu cernit în jurul celui pe care l-a stimat ca pe un savant ce făcuse cinste ştiinţei româneşti. Grupuri de muncitori şi-au dezvelit capetele, plecîndu-le în semn de omagiu pentru intelectualul patriot, democrat. Începutul cortegiului care l-a însoţit pe ultimul drum pe Petre Andrei era în Piaţa Unirii, iar sfîrşitul nu se zărea nici în dreptul Bibliotecii Universităţii. Era protestul uriaş al celor mulţi, un protest mut atunci, dar prevestitor de furtuni...

Viața cotidiană la popoarele antice

O CINA ROMANA

prof. dr. docent N. I. BARBU

În antichitate, ca și astăzi, cina era un moment de destindere în viața familială și în viața de societate. Grupați în jurul unei mese, după o zi de trudă, membri familiei puteau să-și împărtășească impresii, să facă recapitulări ale activității desfășurate, să întocmească planuri de viitor, să vorbească despre toate lucrurile importante și neimportante, așa cum sînt convorbirile într-o familie. Dacă însă la **cenae**, adică la masa de seară care, de obicei, începea pe la ora trei după amiază, erau invitați și prieteni, atunci cina se transforma într-un **convivium** (ospăț).

CONVIVIUMUL — DESCRIS DE CICERO

Se înțelege cît de mult se însuflețeau discuțiile în acest caz și ce atmosferă se crea, mai ales dacă la ospăț luau parte oameni agreabili, între care se puteau angaja discuții interesante. Atît de plăcute erau momentele petrecute la astfel de ospețe, încît Cicero, în plină dictatură a lui Caesar, cînd suferea amarnic că republica sucombase, scrie lui Paetus, unul dintre prietenii săi, dîndu-i sfaturi să-și ducă viața în comunitate cu oamenii de treabă, plăcuți și care țin la el, pentru că nimic nu poate să procure mai temeinic fericirea decît o astfel de viață. Pentru Cicero, fericirea, în acele momente, n-o aducea plăcerea, ci «comunitatea vieții și a traiului și destinderea gîndurilor, care se produce mai ales într-o convorbire prietenească, atît de dulce la ospețe, așa cum le-au numit cu mai multă înțelepciune străbunii noștri decît grecii. Grecii le numeau symposia sau syndeipna, adică „reuniuni pentru a bea împreună“ sau „reuniuni pentru a cina împreună“, pe cînd noi le numim „convietuiri“, pentru că mai ales atunci se trăiește în comunitate». (Cicero, **Epistulae ad familiares,** IX 24, 3). Nici nu se putea da o mai pregnantă definiție a conviviumului (ospățului) roman, decît aceea pe care o citim la marele orator.

Definiția aceasta nu are valoare însă numai pentru vremea agitată în care a trăit el, ci pentru toate epocile Romei și chiar, am putea spune, pentru toate timpurile.

Este interesant să urmărim ce se petrecea între zidurile diferitelor case romane la vremea cinei, cînd atîtea zeci de mii de oameni se strîngeau în jurul unei mese. Trebuie spus că acest moment al zilei se diferenția după categoria socială, după avere și, mai ales, după gradul de civilizație. În funcție de toate acestea — buna dispoziție sau scrîșnetul din dinți erau extremele.

CÎT DE GURMANZI ERAU ROMANII

Înainte de a face această călătorie imaginară, să ne amintim că romanii luau

Intr-o bucătărie romană : doi slujitori stau lîngă cuptor, un altul aduce făina pentru cei ce frămîntă aluatul

cina într-o încăpere special amenajată — **triclinium** — numită astfel deoarece în jurul unei mese pătrate se aflau trei paturi, pe care comesenii ședeau tolăniți, sprijinindu-se pe cotul stîng, pentru ca să aibă mîna dreaptă liberă, cu care să se poată servi. Latura a patra a mesei rămînea neocupată și pe acolo sclavii aduceau bucatele. Meniul unei cine romane — la cei înstăriți, se înțelege — era foarte bogat. Se începea prin **gustatio** sau **promulsis** (aperitiv) la care se mîncau scoici, lăptuci, ouă, crustacee și se bea vin amestecat cu miere. Aceasta era prima parte a cinei. A doua parte, cea principală, consta din două pînă la șapte feluri de mîncare. Se serveau tot soiul de fripturi, pregătite în variate chipuri, la care se beau vinuri mai alese. Cînd se începea partea a doua a cinei, se făceau libațiile zeilor și se arunca pe altar făină amestecată cu sare. În partea a treia a cinei, se serveau prăjituri și, în general, articole de patiserie, precum și brînză, fructe, vin. Dintre fructe se mîncau, mai ales, merele, de aici proverbul **ab ovo ad male** (de la ou la mere) adică de la începutul pînă la sfîrșitul unui lucru.

Calitatea ospețelor sau, mai bine zis, amploarea destinderii la un ospăț depindea de comunitatea de sentimente și idei a comesenilor. Cicero se simțea mai bine la ospețe, fiindcă se afla între prieteni care aveau, mai ales, aceleași idei politice.

Se întîmpla însă ca, la unele ospețe, să nu se creeze acea plăcută atmosferă care l-a făcut pe Cicero să spună că, în timpul unui convivium, se trăiește cel mai intens. Astfel de ospețe erau acelea oferite de parveniți, care, în epoca imperială, mai ales, au oferit material de observație și discuție prozatorilor și poeților realiști, cum au fost Petroniu, Marțial și Iuvenal.

Parvenitul era un fost sclav sau un om liber din păturile inferioare care, prin diferite mijloace, de cele mai multe ori reprobabile, ajunsese să-și facă o mare avere. Ospățul pentru el era un minunat prilej de a-și etala bogăția. Aceasta însă era în contrast cu incultura și manierele lui. Invitații, în aceste cazuri, erau sau oameni de aceeași categorie socială, sau „clienți", pentru că, în dorința de a părea un om la fel cu cei din aristocrație, el își avea „clienții" lui, oameni adesea cu mult mai inteligenți și cu mai mult bun simț. Clienții săraci erau mulțumiți cînd primeau o invitație la masa cîte unui bogat, în nădejdea de a se înfrupta din bunătăți pe care sărăcia lor nu le îngăduia să și le procure. Dar decepția lor era, de multe ori, amară. Parvenitul, pe lîngă bădărănie și incultură, dovedea și o meschinărie care revolta pe clienții **famelici.**

CE NE TRANSMITE MARȚIAL

Marțial, unul dintre cei mai mari poeți realiști ai Romei, care a trăit el însuși viața de client, ne descrie, cu măiestrie și umor amar, o cină la un parvenit: „Zoilus șade tolănit pe pat în haina-i șofranie și lovește pe ceilalți oaspeți cu coatele, în dreapta și în stînga, sprijinindu-se pe așternut de purpură și pe pernițe de mătase. Stă-n picioare lîngă el tînărul desfrînat și-i dă pene roșii și scobitori de lentisc cînd vomită, iar concubina îi face vînt plăcut, cînd s-a încălzit, din evantaiul de culoarea prazului. Un sclav îi alungă muștele cu varga de mirt. Maseza, cu multă

Doi sclavi pregătesc băuturile pentru masă. Alături invitații beau, închinînd

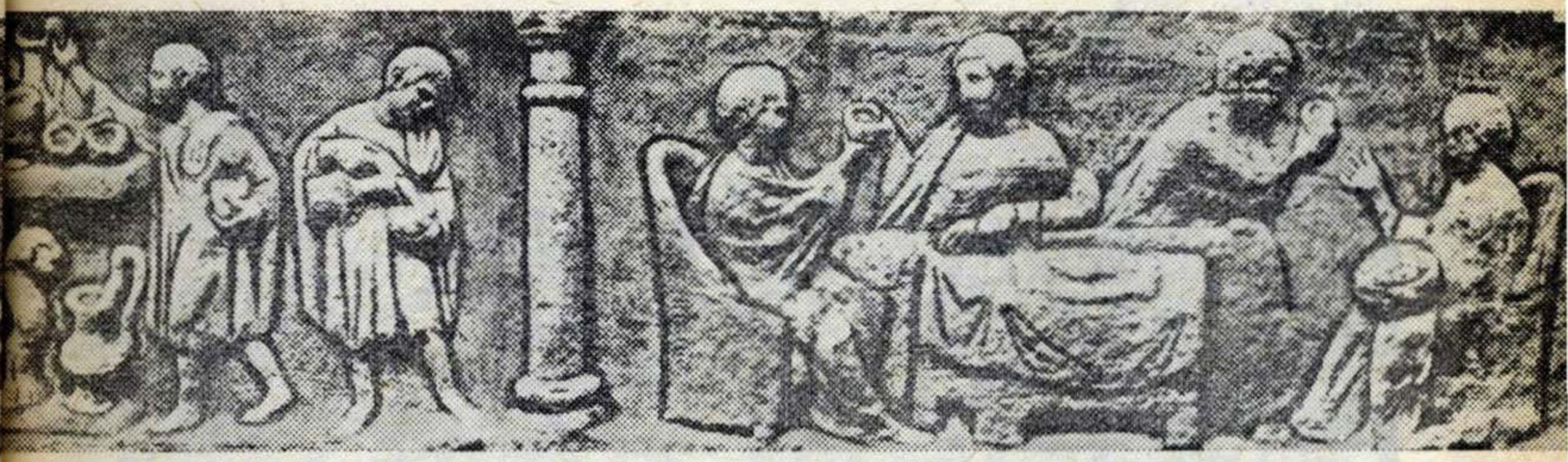

dibăcie, își plimbă mîinile pe toate mădularele... El împarte conducătorilor de palestră organele mistreţului, iar concubinului îi dă pulpa de turturea. Și, în timp ce nouă ni se pun înainte vinuri acre, ligurice sau musturi fierte la fum din Massilia, el închină, din cupe de cristal, unui bufon, vin de pe vremea consulului Opimius (adică vin de peste o sută de ani — expresie hiperbolică, desigur, spre a arăta vechimea vinului — n.n.) Apoi, Zoilus, stropindu-se cu parfumuri fabricate de Cosmus (celebru specialist în fabricarea parfumurilor — n.n.) nu se roșește să ne împartă dintr-o scoică aurită pomada cu care se dă o prostituată săracă. Noi stăm la masă și, cînd ni se face semn, primim poruncă să păstrăm tăcere la sforăiturile lui".

Dar portretul parvenitului-bădăran este și mai mult conturat de către Iuvenal, contemporanul și prietenul lui Marţial, care, poate, a fost și el, alături de prietenul său, la masa unui astfel de parvenit.

MORAVURILE DE CLASĂ NU SE DEZMINT

În Satira a cincea, Iuvenal ne spune că bogatul Virro, care, după toate simptomele, trebuie să fi fost un parvenit, se hotărăște să primească pe client la masă, după două-trei luni de așteptare. Clientul este în culmea fericirii, făcîndu-și iluzia că o să mănînce și el măcar o dată ceva mai copios.

Deziluziile însă nu întîrzie să se facă simţite, de îndată ce se așază la masă : „Dar ce fel de cină ? — exclamă poetul. Vinul este așa de prost, încît nu-l suge nici lîna grasă. Din oaspete ai să te vezi Coribant. Înjurăturile constituie un preludiu. Dar repede te vezi rănit, răsucind paharul în mînă, și ștergi cu șervetul rănile roșii de sînge ori de cîte ori între voi (clienţii) și cohorta liberţilor fierbe bătălia de la Sagunt... El însuși bea vin stors pe vremea consulului care avea chică și păstrează strugure presat de pe vremea războaielor cu aliaţii și n-ar trimite o ceașcă din acest vin unui prieten cardiac".

Poetul continuă să arate procedeele acestui parvenit bogat și egoist : el bea din cupe de cristal, pe cînd clientului nu-i încredinţează o cupă de aur sau, dacă cumva i-o oferă, atunci pune un sclav să numere pietrele scumpe pe care le are cupa și să vadă dacă nu cumva clientul are unghii ascuţite, cu care ar putea desprinde pietrele. Pe clienţi îi servesc sclavi negri sau mauri. Pînă și sclavii, complici la viciile stăpînului, sînt nepoliticoși cu clienţii, pe care nu se grăbesc să-i servească. Pîinea pe care o pun dinaintea acestora este de proastă calitate. „Dar iată că unul ţi-a întins o bucată ruptă cu greu din pîine, un fel de sfărîmături de făină mucegăită, care obosesc fălcile și nu se lasă mușcate. Pîinea proaspătă, albă ca zăpada, făcută din făină fină, este păstrată pentru stăpîn".

Clientul nu avea voie să se servească singur, ci trebuia să aștepte sclavul însărcinat cu tăierea pîinii să-i dea o bucăţică : „Nu uita să-ţi înfrînezi mîna dreaptă. Respectul pentru sclavul însărcinat cu tăierea pîinii să fie intact ! Închipuie-ţi, totuși, că săvîrșești o imprudenţă să întinzi mîna să iei o bucată de pîine. Are cine să te constrîngă pe loc s-o pui înapoi".

...S-a ajuns la friptură. Înaintea stăpînului se află un uriaș ficat de gîscă și un mistreţ vrednic de vînătoarea lui Meleagru scoate

In triclinium. O masă pe care se găsește un platou cu pește. Doi dintre servanții casei, pregătind — alături — un nou fel, probabil fructe

abur, căci abia este adus de la bucătărie. Atunci are loc un adevărat ceremonial : sclavul **structor,** adică însărcinat să rînduiască ospățul, ia un cuțit și, în gesturi și mișcări de dans de pantomim, aduce cuțitul și execută poruncile stăpînului. Cu un ceremonial diferit, dar respectat cu multă atenție în amănunte, se taie găina și iepurele. Clientul este dat afară și i se dă un picior în spate, dacă cumva îndrăznește să rupă o bucată de carne. «Cine este atît de îndrăzneț printre voi — se întreabă poetul — încît să spună stăpînului „bea" ? Dar dacă are cîteva milioane de sesterți, imediat Virro, stăpînul, ar spune lui Trebius, clientul : „Dă-i lui Trebius ! Pune-i lui Trebius !"»

A sosit și momentul fructelor. Virro poruncește să fie puse dinaintea lui și a celorlalți „Virroni" mere de al căror miros nu te saturi. Lui Trebius i se pune înainte „un măr rîios, pe care îl rontăie un soldat, cînd stă de gardă pe o întăritură". Care-i concluzia poetului despre o astfel de cină ? „Așadar, toate la Virro se fac ca — dacă nu știi, îți spun eu — plîngînd să-ți versi fierea și multă vreme să scrîșnești din dinți".

RARA AVIS

Dar nu în toate casele, în acest moment al zilei, se petreceau aceleași scene. Am citat pasajul din scrisorile lui Cicero prin care oratorul își exprimă sentimentele de adîncă mulțumire trăite la o cină. Plinius cel tînăr, care cunoștea, desigur, foarte bine moravurile unui Trimalchio, unui Zoilus, unui Virro, protestează împotriva acestui obicei și spune :

„Ar fi prea lung s-o iau de departe și nici nu interesează să-ți povestesc cum mi s-a întîmplat să iau cina la un om cu care nu eram de loc în relații de prietenie, om care, după cum se socotea el, era distins și atent, dar, după părerea mea, josnic și cheltuitor. Astfel, înaintea lui și a cîtorva punea cele mai bune mîncăruri, celorlalți comeseni le punea mîncăruri proaste și mărunte. Chiar și vinul, adus în sticle mici, îl împărțea în trei categorii, dar așa fel încît să nu ai posibilitatea de a alege, dar nici măcar dreptul de a refuza, alt vin pentru sine și pentru noi, altul pentru prieteni de a doua mînă — căci el avea și prieteni pe categorii — alt vin pentru liberții lui și ai mei. Oaspetele care era lîngă mine a observat toate acestea și mi-a zis :

— Tu cum obișnuiești ?

— Le pun tuturor dinainte aceleași mîncăruri, căci îi invit la cină, nu la cenzură, și-i fac să participe în mod egal la toate mîncărurile pe cei pe care i-am făcut egali prin faptul că i-am așezat pe aceleași paturi și la aceeași masă.

— Chiar și pe liberți ?

— Chiar. Căci la cină îi socotesc comeseni, nu liberți.

— Te costă mult ?

— Deloc.

— Cum este posibil ?

— Fiindcă nu liberții mei beau același vin cu mine, ci eu beau același vin pe care-l beau liberții mei".

Plinius încheie cu sfaturi pe care le dă lui Avitus, destinatarul scrisorii : „Amintește-ți că nimic nu trebuie mai mult evitat decît această nouă socie-

Moment dinaintea solemnității căsătoriei. Este gătită... mireasa

O cină într-o familie obișnuită

tate a risipei și a josniciei care, dacă sînt urîte, cînd sînt separate, apoi cînd se unesc devin și mai josnice" (Plinius, **Epistulae,** II,6).

Marțial și Iuvenal înșiși încercau și alte sentimente la cină, cînd se găseau în mijlocul unor prieteni al căror suflet nu fusese deformat și dezumanizat de bogăție. Iată cum invită Marțial pe unul dintre prietenii săi la masă : «Ai să cinezi bine la mine, Iulius Caerialis. Condiția este mai bună dacă nu există, vino ! Vei putea să păstrezi ora a opta. Vom lua baia împreună ; știi cît de aproape de mine este baia lui Stephanus. Întîi ți se vor da lăptuci bune să excite pofta de mîncare și foi de praz, apoi un ton ceva mai „mare", pe care o să-l acopere ouă cu frunze de nalbă. N-o să lipsească nici alte mîncăruri pregătite în spuză subțire și brînză de Velabrum și măsline, care au simțit răcoarea din Picenum. Astea sînt destul, ca intrare (aperitiv — n.n.). Vrei să cunoști și pe celelalte ? Am să mint, ca să vii : pește, scoici, uger de scroafă și păsări domestice și de baltă, pe care nici (bogatul) Stella nu obișnuiește să le pună la masă decît rar. Îți promit și mai mult : n-am să-ți citesc nimic. Tu însă poți să citești „Giganții" tăi sau versuri care cîntă viața la țară, vecine cu eternul Vergilius» (XI, 52).

În această spirituală epigramă, Marțial ne-a prezentat, de fapt, întreg meniul unei **cenae** romane și buna dispoziție care domnea între prieteni.

LA CINELE ÎMPĂRĂTEȘTI... PÎNDEȘTE MOARTEA

Cinele împăraților, unde, adesea, se săvîrșeau adevărate crime, cum a fost aceea a otrăvirii lui Britanicus, erau și ele — ca și cele înfățișate mai înainte — expresie a moravurilor societății timpului.

Tacit istorisește tragicul episod al asasinării lui Britanicus, pe care împăratul Nero, la amenințările mamei sale, Agripina, îl socotea un rival primejdios. „Era obiceiul ca copiii împăraților să ia masa împreună cu alți fii de nobili, de aceeași vîrstă, șezînd (deci nu întinși pe paturi — n.n.) sub ochii rudelor, la o masă proprie și mai restrînsă. Acolo lua masa Britanicus (fiul lui Nero — n.n.). Dar fiindcă un anume sclav gusta din mîncărurile și băuturile lui — ca nu cumva să fie părăsit acest obicei sau ca nu cumva prin moartea sclavului și a lui Britanicus să se dea pe față crima — s-a găsit acest vicleșug. I se dă lui Britanicus o băutură nevătămătoare, dar prea fierbinte, gustată de sclav. Apoi, de vreme ce Britanicus o respinge din pricina fierbințelii, i se toarnă în apa rece otravă care în așa fel a pus stăpînire pe toate mădularele lui, încît dintr-o dată i-a lipsit și glasul și cunoștința. Cei de față se agită. Nepuși în curent unii o iau la fugă, dar cei cu o inteligență mai pătrunzătoare rămîn pe loc, înmărmuriți și cu privirile spre Nero. Acesta, întins pe pat cum era și luînd un aer de nevinovăție, zice că Britanicus obișnuiește să facă așa din cauza epilepsiei de care este zbuciumat din fragedă copilărie, dar c-o să-i revină cu încetul vederea și cunoștința. Dar ochii Agripinei au lucit o așa de mare consternare și

Mese și vase pentru servit la o cină romană (reproduceri după lucrarea „Cum trăiau romanii" de Nicolae Lascu)

*

frică, oricît a încercat ea s-o înăbușe prin imobilitatea feței, încît a fost evident că ea a fost tot atît de necunoscătoare ca și Octavia, sora lui Britanicus. Într-adevăr, Agripina înțelegea că-i fusese răpit supremul ajutor și se dăduse un exemplu de paricid. Și Octavia, la fel, deși încă din fragedă vîrstă era obișnuită să-și ascundă durerea, afecțiunea și toate sentimentele. Astfel, după o scurtă tăcere, ospățul și-a reluat veselia".

Este, în această povestire, un exemplu de răbufnire tragică a luptei surde pentru putere dintre Nero și mama sa Agripina, care, imprudentă, într-o discuție violentă cu fiul ei, îl amenințase că-l va sprijini pe Britanicus să vină la tron.

Cunoscîndu-și bine fiul, ea își dădea seama că uciderea lui Britanicus constituia începutul crimelor cărora, mai tîrziu, le-a căzut victimă și ea.

Cenae cu scopuri politice au avut loc, destul de numeroase, în toate epocile puterii romane. Mai ales în perioada zbuciumată a războaielor civile, la **cenae** se puneau la cale, adesea, acțiuni politice de mare importanță. La mai multe **cenae**, C. Sevilius Rullus a discutat cu prietenii săi punctele proiectului de lege agrară, pe care l-a afișat în decembrie 64 și pe care Cicero l-a combătut în ianuarie 63 î.e.n. La mai multe **cenae** s-au sfătuit adversarii lui Caesar, în 59, să combată proiectul de lege agrară prezentat de viitorul dictator. La o **cena** unde se găsea Caesar, cu cîteva zile înainte de a fi asasinat, se discuta, la un moment dat, ce fel de moarte este de preferat. Deși era ocupat cu semnarea unor hîrtii, Caesar a intervenit în discuție, răspunzînd prompt: „moartea neașteptată". Cei care au asistat la acea **cena** spuneau că, prin aceasta, el își prevestise felul morții. La mai multe **cenae** s-au împăcat Octavianus cu Antonius, pentru ca, totuși, să ajungă apoi la bătălia de la Actium.

În comparație cu aceste **cenae** fastuoase și îmbelșugate, la care se puneau, adesea, la cale mari acțiuni politice, nu trebuie uitată cina simplă și frugală, pe care o luau vechii romani cînd ocupau cele șapte coline și teritoriul rural din jurul lor: „O astfel de bucățică de pămînt, scrie Iuvenal, îl sătura pe stăpînul casei și mulțimea de guri a colibei, unde zăcea soția bolnavă și patru copii se jucau. Erau un singur sclav și trei stăpîni. Și cînd se întorceau de la săpatul gropilor sau de la plug, li se pregătea o cină mai amplă și la foc fierbeau, scoțînd aburi, oale mari pline cu puls (o cereală pisată și pusă la fiert — n.n.)"

Luxul, desfrîul, risipa, fastul exorbitant din epoca tîrzie — copios reflectate în **cenae**, în casele celor bogați — erau un semn incontestabil de decadență.

TREI CULORI CUNOSC PE LUME...

C. CĂZĂNIȘTEANU

„Trei culori cunosc pe lume
Ce le țin ca sfînt odor,
Sînt culori de-un vechi renume
Amintind de-un brav popor".

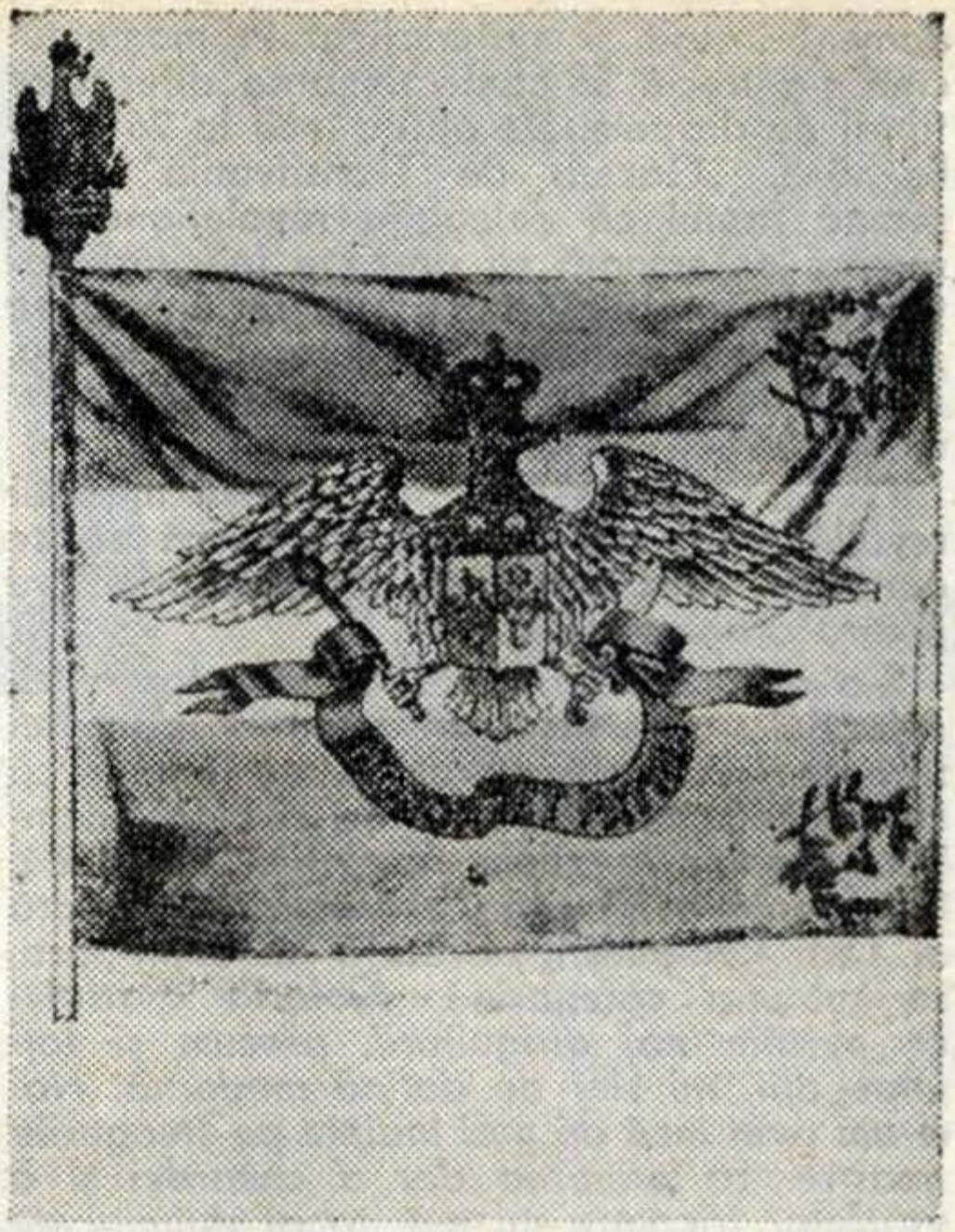

Versuri pline de patriotism și mîndrie, elogiu adus istoriei clocotitoare a unui popor ale cărui fapte săvîrșite sub faldurile tricolorului l-au inspirat pe Ciprian Porumbescu, autorul textului și al muzicii. Generații întregi au fost însuflețite de mesajul vibrant al acestui marș.

Istoria celor trei culori ale drapelului românesc a constituit o preocupare pentru diferiți cercetători, încă de la începutul acestui secol. Documentele în care pentru întîia oară se menționa introducerea oficială a celor trei culori — roșu, galben și albastru — în componența steagului românesc au fost date la lumină de maiorul I. Popovici, în lucrarea sa „Organizarea armatei române", editată la Roman, în 1900. El amintea în treacăt că la 1834, la cererea domnului Țării Românești, Alexandru Ghica, Poarta otomană încuviința printr-un hatișerif înfățișarea pe care urmau să o aibă de atunci înainte steagurile abordate de navele comerciale și de unitățile armatei regulate, reînființată în urmă cu cîțiva ani. Firmanul preciza că pentru corăbiile negustorești steagul va avea „fața galbenă și roșie, avînd pe dînsul și stele, și la mijloc pasăre albastră cu cap", iar „cele ostășești alt steag cu fața roșie, albastră și galbenă, avînd și acesta stele și pasăre cu cap la mijloc". Într-adevăr, drapelele înmînate unităților militare muntene în toamna anului 1834, primele din istoria armatei române moderne, erau tricolore. În înalta poruncă pe oștire, dată cu acest prilej solemn, domnul spunea printre altele :

„Steagurile aceștii de Dumnezeu păzite țări din vechime au fost fala oștirilor sale și semnele slavei lor... *Miliția românească organizată pe temeiuri de regulă și disciplină europeană, dobîndește iarăși acel drept din vechime și primește steagurile sale cu fețile naționale și cu pajera prințipatului.* Domnia mea dar încredințează acum batalioanelor de infanterie și divizioanelor de cavalerie aceste steaguri cu un sfînt depozit al cinstii, al credinții și al supunerii către legile întocmite și poruncind a se consfinți pe la regimente întocmai după capul 6 din slujba de garnizoană, săvîrșindu-se totodată de către gradele ostășești jurămîntul de credință către noi și către patrie".

În timpul revoluției de la 1848, tricolorul devine în Țara Românească insemnul național, principalul element alcătuitor al drapelului *de stat*. Guvernul provizoriu, prin decretul nr. 1, emis la 14 iunie 1848, hotăra ca drapelul Țării Românești să aibă „trei culori : albastru, galben și roșu", iar pe pînză să fie înscrise cuvintele „Dreptate, Frăție". O lună mai tîrziu, un alt decret guvernamental, preciza din nou înfățișarea steagului țării :

„Văzînd că nici pînă acum nu s-a înțeles cum trebuie făcute stindardele naționale, decretăm :

Art. 1. — Stindardele vor fi tricolore.

Art. 2. — Colorile sînt : albastru închis, galben închis și roșu carmin.

Art. 3. — Lîngă lemn vine albastru, apoi galben și apoi roșu fîlfăind".

Instituirea tricolorului și dispunerea verticală a culorilor erau acum statuate răspicat. Afirmația unor cercetători, potrivit căreia „cele dintîi steaguri în care culorile sînt așezate vertical, în ordinea : albastru, galben, roșu", s-ar fi distribuit abia în 1867 gărzii naționale a orașului București, nu corespunde realității. O va reaminti, de altfel, în comisia parlamentară însărcinată la 1867 cu stabilirea drapelului țării și N. Golescu — fostul pașoptist, care nu uitase „ceea ce îi era atît de scump". El propunea ca „culorile să fie așezate cum era în 1848", amen-

dament însușit și materializat în momentul cînd s-a trecut la confecționarea diferitelor tipuri de drapele. De altfel, încă la 26 aprilie 1848, „Gazeta de Transilvania" consemna faptul că delegația revoluționarilor români desemnată să prezinte felicitări guvernului Republicii Franceze se înfățișase „cu steagul național în culorile albastru, auriu și roșu, ca semn al unirii moldovenilor cu muntenii".

Ce i-a determinat pe fruntașii mișcării revoluționare din Țara Românească să se oprească asupra acestei structuri tricolore pentru drapelul țării ?

S-a afirmat fără temei, că adoptarea tricolorului s-ar fi făcut sub imperiul influenței franceze. Această afirmație nu numai că nu este atestată documentar, ci a fost combătută chiar în zilele revoluției. De pildă, într-o notă a Ministerului trebilor din afară al Țării Românești, adresată lui Emin-pașa, se sublinia categoric : *„Colorile eșarfului ce purtăm noi diriguitorii, precum și toți impegații, nu sînt de datină modernă. Noi le-am avut încă de mai înainte pe steagurile noastre. La primirea dar a cocardei și a eșarfelor tricolore nu am urmat duhului de* imitație sau de modă..."

Am văzut că, la solicitarea domnului Alexandru Ghica, aprobată de către Poartă, oștirea Țării Românești adoptase tricolorul încă de la 1834. Cum printre fruntașii revoluției se găseau numeroși militari și cum, în condițiile izbînzii și apărării rînduielilor recent instaurate, drapelul național urma să îndeplinească aceleași rosturi mobilizatoare ca și cel din armata regulată, nu a fost greu și nici imposibil să se aleagă ca model tricolorul oștirii. Pentru a-i sublinia natura reformatoare, i s-a adăugat deviza revoluției : „Dreptate, Frăție".

Dar acesta nu a fost singurul criteriu care a decis alegerea celor trei culori. Așa cum afirmase Alexandru Ghica în 1834 și cum sublinia nota către Emin-pașa, un factor important, poate chiar determinant, l-a reprezentat existența certă a unei tradiții mai vechi, care avea rădăcini adînci în lupta poporului nostru pentru eliberarea națională și socială. În acest sens, este semnificativ că și drapelul mișcării de la 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, a conținut — fie și într-o exprimare mai restrînsă — elemente ale aceluiași tricolor, fapt admis, printre alții, de către Nicolae Iorga.

Ținînd seama de locul important pe care problema eliberării și unității naționale l-a ocupat în cadrul revoluției de la 1848, tricolorul își întărea puterea de simbol. El a jucat un rol de seamă în exprimarea ideii de unire a forțelor revoluționare, în mobilizarea lor la luptă pentru apărarea cuceririlor cîștigate, pentru respingerea manevrelor contrarevoluționare dinăuntru și din afara granițelor țării. Nu întîmplător, în acțiunea de strîngere a efectivelor necesare gărzilor naționale sau pentru înrolarea pandurilor și dorobanților în tabăra de la Rîureni, Nicolae Bălcescu recomanda să se pună „steagul și toba să bată în față", pentru a însufleți „lumea a se înscrie". Nici de la entuziastele manifestații prilejuite de sărbătorirea adoptării Constituției din 11 iunie, atît în Capitală, cît și în alte centre, și nici de la înverșunata împotrivire a bucureștenilor, urmată de lupta armată din 13 septembrie 1848, nu au lipsit drapelele tricolore.

Scos din folosință o dată cu intervenția reacțiunii interne și cu deosebire a celei externe, din luna septembrie 1848, tricolorul roșu, galben și albastru va fi reintrodus ca *drapel național* abia în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, ca simbol al României unite[1]. Cele două drapele de stat păstrate în colecțiile Muzeului militar central — unul din 1859, iar celălalt din 1863 —, ca și descrierea steagului național din acea perioadă, publicată în „Almanahul român", vin să confirme acest lucru. Existența în rîndul conducătorilor tînărului stat național român a multora dintre militanții pentru înfăptuirea idealurilor revoluției de la 1848 a fost determinantă în reactualizarea vechiului drapel revoluționar.

Adoptarea tricolorului căpăta, în noile condiții, sensuri mai adînci, care mergeau dincolo de contopirea „culorilor țărilor surori". Ele aveau să fie exprimate de însuși domnitorul Cuza, la 1 septembrie 1863, în discursul ținut cu ocazia înmînării noilor drapele unităților militare :

„Steagul e România, acest pămînt binecuvîntat al Patriei, stropit cu sîngele străbunilor noștri și îmbelșugat cu sudoarea muncitorului. El este familia, ogorul fiecăruia, casa în care s-au născut părinții noștri și unde se vor naște copiii voștri.

Steagul e încă simbolul devotamentului, credinței, ordinii și disciplinei ce reprezintă oastea.

Steagul e totodată trecutul, prezentul și viitorul țării, întreaga istorie a României !

Într-un cuvînt, steagul reprezintă toate datoriile și toate virtuțiile care se cuprind în cele două cuvinte săpate de vulturii României — Onoare și Patrie !".

Referindu-se la geneza și semnificația drapelului de stat românesc, Mihail Kogălniceanu spunea, în 1867, atunci cînd s-a pus din nou problema insemnului nostru național : *„În adevăr, drapelul tricolor cum este astăzi, nu este precum pretinde Ministerul, drapelul Unirii Principatelor. El este un ce mai înalt. El este însuși drapelul naționalității române din toate țările locuite de români".*

---

[1] Cele trei culori se menținuseră totuși, și înainte de 1859, pe drapelul oștirii din Țara Românească.

Enigme ale istoriei

AGENTUL A-54

NADIA RĂUTU

În urmă cu cîțiva ani, doi vizitatori sunau la ușa locuinței din Praga a generalului în rezervă Iosef Bartik. Unul era istoricul C. Amort, de la Academia de Științe din Praga, celălalt ziaristul J. Jedlicha. Veniseră să culeagă informații de la puținii oameni în viață care l-au cunoscut pe A-54. După ce au discutat cu cîteva persoane, Amort și Jedlicha au plecat la Berlin, unde s-au întîlnit cu o femeie în vîrstă, dar încă plină de farmec, pe nume Elsa Thümmel. Apoi au studiat la Praga documentele abandonate în 1945 de Gestapo și la Londra arhivele serviciului de informații cehoslovac care s-a aflat în Anglia în timpul războiului. Cartea lor, „Misterul agentului A-54", are ca erou un om care a purtat o duzină de pseudonime, un maestru al spionajului din timpul ultimului război mondial, poate chiar de talia unui Richard Sorge, dar, într-un fel și mai enigmatic decît acesta.

Secrete militare de vînzare

Agentul A-54 a apărut în geroasa lună februarie din 1936. Într-o zi, Biroul de informații al armatei cehoslovace a primit o scrisoare purtînd ștampila orășelului ceh Most și semnată F. M. Scrisoarea conținea o ofertă de-a dreptul fantastică : furnizarea de date în legătură cu activitatea rețelei germane de spionaj în Cehoslovacia (inclusiv numele, pseudonimele, adresele și numerele de telefon ale agenților), precum și planurile militare ale Germaniei. F. M. solicita, în schimb, 15 000 de mărci germane. Condiția obligatorie : numele adevărat al noului colaborator va rămîne necunoscut.

Numele lui a rămas necunoscut. Agentul A-54 a schimbat timp de 6 ani nume și adrese. În același timp, a existat la Praga un om cu o funcție importantă în Abwehr, pe care serviciile cehe îl cunoșteau și-l apreciau ca pe un primejdios inamic. Abia la 20 de ani după război, între cele două personaje a fost pus semnul identității.

Propunerea a fost primită, căci era prea tentantă ca să nu merite riscul de a se pierde 15 000 de mărci. Cehoslovacia se afla de doi ani în război secret cu Hitler, care își pregătea loviturile pe îndelete. Sprijinul lui era partidul minorității germane din Munții Sudeți, care urma să organizeze acțiunile de sabotaj în Cehoslovacia, să provoace și să exploateze conflictele dintre naționalitățile conlocuitoare, să obțină informații despre sistemul de apărare militar cehoslovac.

Propunerea a fost așadar acceptată. În aprilie 1936, în orășelul cehoslovac de graniță Vejprty, a avut loc prima întîlnire a unor ofițeri cu A-54.

Au fost luate toate măsurile de precauție, căci ofițerii cehi aveau o tristă experiență : cu puțin timp înainte, unul dintre ei fusese răpit de naziști. Întîlnirea de la Vejprty s-a desfășurat însă fără incidente. Un tînăr de vreo 30 de ani, de statură mijlocie, cu înfățișare foarte comună, a apărut din întuneric și a luat loc în mașina ofițerilor. Li s-a prezentat acestora drept funcționar la secția radio-foto a Abwehrului, afirmînd că avea nevoie de bani pentru a-și putea plăti datoriile și a se căsători. Primele informații date de el arătau că Cehoslovacia va fi atacată, urmînd să fie invadate, după aceea, alte state europene. Apoi, A-54 și-a pus în gardă interlocutorii, arătînd că Abwehrul (serviciul de spionaj al armatei germane) dispune de planuri care provin din

Thümmel în tinerețe : o figură comună, o unui nazist oarecare... Cine ar fi putut să prevadă rolul pe care l-a jucat mai tirziu în diferite servicii de spionaj ?

Maiorul Josef Bartik (actualmente general în rezervă), ultimul supraviețuitor dintre lucrătorii serviciului de informații cehoslovac care a avut legătură cu A-54

*

partea unui agent al său, probabil cineva cu o funcție importantă la Praga.

Verificate, toate informațiile primite de la A-54 s-au dovedit exacte. Autenticitatea detaliilor dădea de înțeles că el are acces la dosarele secrete ale Abwehrului.

O țară dispare de pe hartă

Semnînd mai întîi F.M., apoi R.V., apoi *Voral*, noul agent a anunțat, în 1938, serviciul de contra-informații din Praga că primise personal sarcina să organizeze o rețea de spionaj pe teritoriul ceh. Rețeaua a luat nastere, a funcționat și a fost „deconspirată" prin înțelegere cu A-54. Tot datorită lui a fost zădărnicită operația „Amtsverwalter", constînd în acțiuni de sabotaj și terorism în toată Cehoslovacia, la un semnal dat de radio Berlin. Scopul era de a convinge opinia publică mondială de faptul că Cehoslovacia nu se putea menține în granițele sale de atunci și că problema germanilor din Sudeți cerea o soluție urgentă.

Dar operația nu și-a atins scopul. Mobilizarea armatei cehe și a întregii populații, în mai 1938, a surprins Europa și a indispus Berlinul.. care nu înțelegea nimic. Explicația se afla într-un seif, la Praga, în dosarul A-54.

Știrile transmise de A-54 nu interesau numai Cehoslovacia. Rețelele Abwehrului cuprindeau toată Europa. În Franța, Anglia, Uniunea Sovietică se primeau de la A-54 nume și adrese de spioni. Au urmat informații despre noile arme germane, printre care și despre un tip deosebit de exploziv.

Abandonată de aliații ei, Franța și Anglia, în octombrie 1938, Cehoslovacia a pierdut, prin acordurile de la München, 2 500 km pătrați din teritoriul său, cuprinzînd toate fortificațiile de frontieră. Guvernul de la Praga se încăpățîna să creadă că pretențiile hitleriste privind Cehoslovacia se vor opri aici, iar guvernele puterilor occidentale se legănau în iluzia că aici va înceta expansiunea Germaniei naziste. Dar, la gara Tunov din Praga, luînd micul dejun la aceeași masă, voiajorul comercial Paul Hans Steinberg și un tînăr ceh, pe nume Fryk, transmiteau unul altuia, printre micile nimicuri rostite îndeobște la o cafea, știrea că, la 15 martie 1939, Boemia și Moravia vor fi invadate, iar Slovacia va fi proclamată „independentă".

Colonelul Moravec, de la serviciul de contrainformații, s-a dus la Consiliul de Miniș-

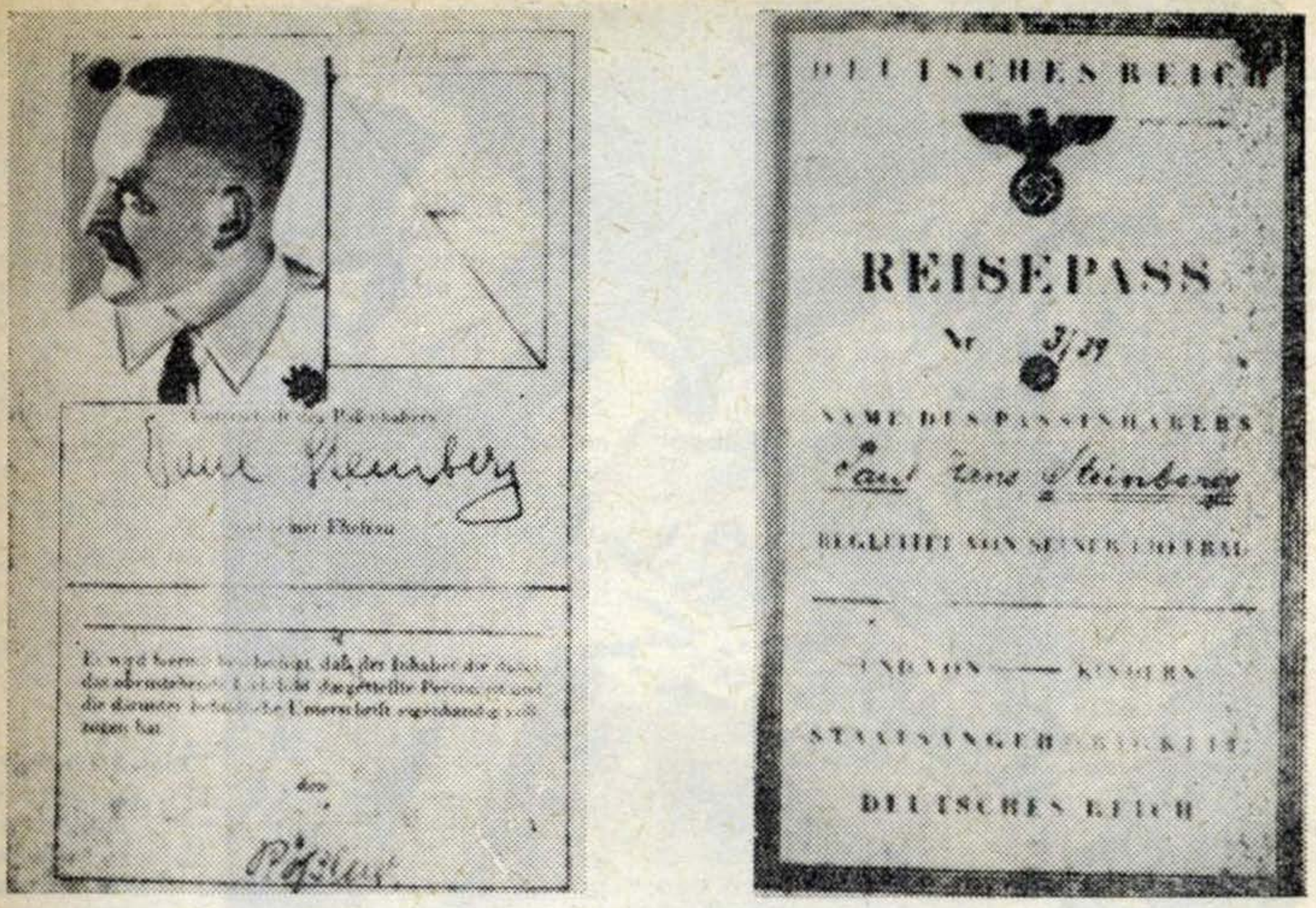

Paşaportul lui Paul Hans Steinberg, unul din numele împrumutate de Thümmel

*

tri chiar în acea zi. Guvernul era în şedinţă. Primindu-l în anticameră, ministrul Afacerilor Externe, Svalkovsky, admirator al lui Mussolini şi, ulterior, colaborator al hitleriştilor, a calificat informaţia drept falsă şi alarmistă. Un alt ministru a telefonat la Ambasada cehoslovacă de la Berlin, unde i s-a răspuns că acolo totul e calm şi că personalităţile germane menţin relaţii foarte amabile cu reprezentanţii Cehoslovaciei.

...În noaptea de 13 spre 14 martie 1939, în curtea statului major din Praga mirosea a fum : ardeau dosarele secrete. Doar cîteva, printre care şi cel al lui A-54, au fost încărcate într-un avion, care a aterizat după cîteva ore la Londra. Cehoslovacia era ocupată de trupele naziste. În capitala Marii Britanii, unsprezece ofiţeri cehi de la serviciul de contrainformaţii aveau sarcina să continue lupta împotriva lui Hitler.

Ştirile sosesc din Olanda

Încă înainte de aceste evenimente, în diferite oraşe din Europa au fost instalate puncte de legătură cu A-54. Cel de la Belgrad purta denumirea conspirativă „Maria", cel de la Zürich — „Kazi", cel din Haga — „Libuse".

*

La Haga, în cămăruţa din dosul prăvăliei soţilor Jelinek, originari din Cehoslovacia (şi predaţi Gestapoului de către un trădător, după ocuparea Olandei), au avut loc întîlnirile dintre cehul Alois Frank şi A-54. În august 1939, A-54 redacta aici un raport, în care arăta, printre altele :

„În cazul unui conflict cu Polonia, nu se anticipează o intervenţie activă a Franţei şi a Angliei. Sprijinul acordat Poloniei se va limita la trimiteri de material de război şi la ajutor financiar... Dacă Franţa va intra în război, contrar aşteptărilor, ea nu va fi atacată de Germania... Se caută fotografiile ofiţerilor de la contraspionajul ceh. Pînă acum n-au fost găsite. Documentele privind arestările ofiţerilor cehi din Praga trec prin mîinile mele. Voi avea posibilitatea — nu întotdeauna, dar adesea — să-i previn".

Două luni mai tîrziu, Alois Frank s-a întîlnit din nou cu A-54, stabilind ca, după întoarcerea în Germania, acesta să trimită o carte poştală cu un text convenţional, cuprinzînd numele Hilda (Olanda), Bubi (Belgia), Emil (Anglia) sau Franz (Franţa), pentru a avertiza asupra unui atac împotriva ţării respective...

Cam tot atunci, Voral a transmis şi prima informaţie în legătură cu arma secretă V-1,

Piatră funerară în cimitirul militar din Praga, în spatele căreia era ascunsă corespondența dintre căpitanul Moravec și A-54

care avea să terorizeze Anglia multă vreme. În scrisorile trimise de A-54, printre rîndurile de tipul : „Scumpă tanti, ți-am mai scris cum am întîlnit-o pe această fată...", erau inserate cu cerneală simpatică altele : „Pregătirea pentru atacul împotriva Angliei continuă... Cînd invadarea Belgiei și Olandei va fi hotărîtă, voi da informația printr-un anunț la ziarul *Narodni Politika*". Și, într-adevăr, la 17 martie 1940, la rubrica de anunțuri a ziarului, se putea citi : „Frantisek, totul e în regulă, te ține minte și te caută Perticka". Cei cîțiva inițiați au aflat astfel de dezlănțuirea ofensivei germane în vest.

Tot în 1940, Voral informa pe corespondenții săi despre activitatea Abwehrului din România, subliniind că „amiralul Canaris vrea să organizeze aici o rețea de luptă împotriva influenței Uniunii Sovietice și a Marii Britanii... Centrala Abwehrului la București are 3 grupe... Un agent foarte abil al Abwehrului este Edit von Coler..."

O lună mai tîrziu, corespondența cu Olanda s-a întrerupt ; țara era ocupată de naziști.

O debarcare care nu a avut loc

Vara anului 1940... Europa se găsea aproape în întregime în mîinile lui Hitler. Pasul următor era așteptat cu înfrigurare. Spre vest ? Spre est ? Anglia sau Uniunea Sovietică ? În mesajul pe care Londra l-a adresat luptătorilor antifasciști din Praga se spunea : „În acest moment, principala chestiune politică și militară este eventuala debarcare germană în Anglia. Toate informațiile referitoare la ea trebuie să fie considerate ca extrem de importante și de urgente...".

Era perioada în care Anglia a ocupat Islanda. Aceasta prezenta o importanță strategică considerabilă și Germania se pregătea s-o invadeze. A-54, care acum semna *Franta*, confirma că exista un apel hitlerist către „poporul frate al Islandei, legat de cel german prin același sînge și printr-o cultură identică". Funcționarii Gestapoului interogați după sfîrșitul războiului au arătat că Hitler a fost deznădăjduit cînd a aflat că englezii ocupaseră insula. La începutul lui septembrie, Franta transmitea : „Atacul împotriva Angliei va avea loc pe data de 15 septembrie". Mesajul a fost primit de Churchill personal.

În memoriile sale, generalul Bartik notează : „După ce am primit informațiile precise și amănunțite ale agentului A-54, englezii au organizat un masiv atac aerian împotriva tuturor posturilor și coastelor belgiene, olandeze și franceze... Aviația britanică a distrus toate porturile suscepti-

bile de a fi locuri de aglomerare ale unităților de debarcare...".

După cum se știe, Hitler și-a schimbat hotărîrea. E greu de spus în ce măsură nu au contribuit la aceasta și informațiile transmise de A-54. În orice caz, planul „Seelöwe", de debarcare în Anglia, a fost înlocuit cu planul „Barbarossa" — atacul împotriva Uniunii Sovietice. Franta a transmis și detaliile acestui nou plan, precum și data probabilă a agresiunii.

Între timp, situația lui a devenit din ce în ce mai dificilă. Căpitanul Moravec, conducătorul grupului de luptători patrioți, avînd o legătură directă cu A-54, era căutat de Gestapo. Dar căpitanul, foarte precaut, a reușit să scape de fiecare dată.

Încet, cu răbdare și în mod sistematic, Gestapoul a strîns lațul. Un om din grupul lui Moravec a fost prins și, torturat cu sălbăticie, a dezvăluit legătura grupului cu o persoană extrem de bine informată, probabil de la statul major al Wehrmachtului.

Deznodămîntul

În martie 1942, A-54, care acum avea pseudonimul *René*, transmitea știri despre evenimentele de pe frontul sovietic, despre relațiile dintre Germania și Japonia, despre rezistența din Franța. În același timp, el anunța Londra că se simte în pericol și cerea să se studieze posibilitatea „răpirii" lui.

Era însă prea tîrziu.

Contraspionajul german stabilise că secretele ajunse în posesia englezilor proveneau din seifurile Abwehrului din Praga, la care nu aveau acces decît trei persoane: colonelul von Korinetzki, colonelul von Engelmann și *Haupt-V-Mann* („om de încredere principal") Paul Thümmel. Primii doi fiind plecați din Praga în perioada respectivă, bănuiala a căzut asupra celui de-al treilea. El părea însă în afara oricăror suspiciuni: vechi nazist, deținător al insignei de aur a partidului, colaborator din 1928 cu serviciile de spionaj, devenit în 1933 *Haupt-V-Mann* la Dresda, de unde dirija activitatea Abwehrului în Cehoslovacia, Balcani și Orientul Apropiat.

În ciuda acestor state de serviciu, Thümmel a fost arestat în octombrie 1941. Probele împotriva lui s-au dovedit însă insuficiente, iar Berlinul a interzis deținerea unui vechi și merituos luptător nazist. Thümmel a fost eliberat și și-a continuat activitatea. Gestapoul a căutat noi dovezi. Potrivit declarațiilor sale oficiale, Thümmel cunoștea locul unde se afla Moravec, dar susținea că nu-l interesa arestarea lui, ci depistarea întregii rețele de rezistență. Gestapoul a insinuat că Thümmel exagera în protecția pe care i-o acorda lui Moravec și i-a impus să dezvăluie adresa acestuia. Thümmel a dat-o, dar în locul indicat nu se mai găseau decît urmele căpitanului. Evident, acesta a fost prevenit. De către cine?

Thümmel a fost din nou arestat. Și — senzație! — de data aceasta el a recunoscut că este *René* dar a pretins că, sub acest nume, pregătea o vastă operație împotriva luptătorilor antifasciști. Iar a intervenit Berlinul și iar a capitulat Gestapoul. Thümmel a fost a doua oară eliberat. Dar cînd s-a constatat că făcea tot posibilul ca să tărăgăneze arestarea lui Moravec, a fost arestat pentru a treia oară, la 20 martie 1942 — de data aceasta definitiv. Moravec, surprins într-un parc de către gestapoviști, încercuit și rănit, s-a sinucis.

Thümmel a fost internat fără judecată în lagărul de la Terezin și executat la 20 sau 27 aprilie 1945.

O întrebare şi un răspuns incomplet

Cine a fost Paul Thümmel?

Pînă în 1936, un nazist, un om de încredere al Abwehrului. După aceea, chestiunea se complică. În februarie 1936, vinde cehilor secrete militare germane, pretinzînd că are nevoie de bani și nu uită să specifice acest lucru la sfîrșitul fiecărei comunicări. După ocuparea Cehoslovaciei, nu numai că nu solicită să fie plătit pe măsură ce furnizează informații, dar nu pretinde nici un fel de recompensă ulterioară. Legăturile lui cu mișcarea de rezistență, ajutorul dat lui Moravec nu reprezintă nici un fel de obligație pentru el. Se poate trage de aici vreo concluzie?

Cei cîțiva oameni care l-au cunoscut personal nu i-au descifrat taina. La Praga, soții Böswart, în vila cărora a locuit, îl știau drept un om politicos și amabil, care-și iubea soția, era pasionat de fotbal și schi.

Văduva lui, Elsa, declară și ea că nu știa nimic despre activitatea soțului. Își aduce aminte cum a fost arestat, cum a avut o ultimă scurtă întrevedere cu el în 1944, cînd Thümmel i-a strigat: „Așteaptă-mă, mă voi întoarce" — și atît. Un om pe care l-a iubit, un soț bun, un funcționar conștiincios al Abwehrului — nimic mai mult.

Ultimul martor în viață este pastorul Miroslav Pléchar, deținut la Terezin, într-o celulă vecină cu cea a „doctorului Petr Tooman" — ultimul pseudonim al lui Thümmel. Acesta s-a purtat deosebit de frumos, împărțind cu el mîncarea. „Îl credeam olandez și ne-am înțeles să ne întîlnim după război la Praga. El însă a fost împușcat".

În concluzie — nimic concludent. Să-l fi nemulțumit dizgrația temporară în care se aflau vechii naziști prin 1934? Să fi intuit sensul războiului? Să-l fi dezgustat metodele brutale de lucru ale hitlerismului? Nimic precis. Șapte saci, conținînd materiale ale Gestapoului în legătură cu Thümmel, au luat, în 1945, drumul Elveției. Nici unul din ei nu a fost regăsit. Poate că acolo se afla și soluția enigmei.

O civilizație „DECAPITATĂ“

C. W. CERAM

Spaniolii înaintaseră sub stindardul crucii. Toate isprăvile lor fuseseră ocrotite de „Espiritu Santo“. Pretutindeni unde se stabileau, începeau să ridice biserici. Preoții îi spovedeau înaintea fiecărei bătălii, celebrau slujbe solemne după fiecare victorie. Ei mai doreau să și convertească populațiile aztece.

Nu vrem să analizăm aici nici sensul, nici legitimitatea operei misionarilor. Un singur lucru contează : cînd invadară imperiul aztec, spaniolii întîlniră pentru prima dată, nu niște sălbatici a căror religie n-ar fi fost decît o adunătură de rituri și de cutume degenerate, ușor de distrus, ci un popor cu o religie care, deși era în genere politeistă, lăsa să se întrevadă în cele două divinități principale, Huitzilopochtli și Quetzalcoatl, o tendință înspre monoteism. In afară de aceasta, raporturile strînse cu regulile stricte ale calendarului exercitaseră asupra culturii o influență la fel de profundă cum fusese cazul și cu religiile universaliste și religiile mîntuirii în alte țări.

Spaniolii și preoții lor comiseră greșeala că nu-și dădură seama de acest lucru decît prea tîrziu.

Putea să fie însă altfel ? Să ne amintim ce importanță avea Biserica la începutul secolului al XVI-lea. În anul cînd Cortez năvăli în Mexic, Martin Luther nu era decît un călugăr revoltat, autor al cîtorva scrieri subversive. Copernic încă nu-și făcuse cunoscută noua sa cosmografie, Galileu și Giordano Bruno, marii sceptici, nu se născuseră încă. Nu exista artă în afara Bisericii, cum nu exista nici un fel de știință, nici un fel de viață fără de ea.

Europa avea o viziune creștină asupra lumii. Credința absolută în adevărul acestei viziuni, în viața veșnică și în puterea de mîntuire era însoțită, în mod necesar, de intoleranță. De aici, tot ceea ce nu era creștin, era păgîn, toți cei ce nu gîndeau și nu trăiau conform acestei viziuni, erau socotiți barbari.

Această idee fundamentală îi împiedica total pe oamenii din veacul al XVI-lea să considere drept egală o civilizație de același nivel, dacă era alta decît a lor, dacă pornea de la o viziune diferită despre viață.

Felul acesta de a vedea lucrurile, ce nu cunoștea decît culmi sau prăpăstii, fiind astfel foarte îngust, nu s-a modificat nici atunci cînd cuceritorii Mexicului au văzut limpede semnele incontestabile ale unei vieți sociale foarte dezvoltate și bine structurate, cînd au cunoscut modul evoluat al sistemului de educație și cînd au descoperit cunoștințele de-a dreptul uimitoare pe care le aveau preoții azteci în domeniul astronomiei. Băștinașii au fost considerați niște sălbatici ce aveau nevoie să fie convertiți, iar cuceritorii au rămas impermeabili față de concepția și progresul civilizației localnice, care ieșea în evidență din structura orașelor, din sistemul de circulație și de comunicații sau din executarea impunătoarelor construcții sacre sau profane. Splendidul oraș Mexico, cu lagunele, străzile, digurile și grădinile sale plutitoare („Chinampas“ pe care le-a văzut și A. von Humboldt) nu era în ochii lor decît iluzia produsă de un vrăjitor.

Din nefericire, anumite rituri din religia aztecă nu puteau decît să-l cutremure și să-l înspăimînte pe oricine asista la ele și să-i dea de gîndit că avea de-a face cu o intervenție diabolică. Este vorba de sacrificiile omenești, practicate pe o scară largă, în decursul cărora preotul smulgea din pieptul victimei inima ce mai bătea încă.

Și poate numai noi, cei de astăzi, avem dreptul să amintim spaniolilor de pe atunci, indignați și revoltați împotriva acestor lucruri, de ceea ce se întîmpla, cam în aceeași vreme, în țara lor, unde carnea celor jertfiți Inchiziției sfîrîia pe ruguri. Totuși, este adevărat că această latură a religiei aztece depășește tot ceea ce s-a întîmplat vreodată în vreo parte a lumii. Într-adevăr, civilizația aztecă îmbina un mare rafinament cu cea mai cruntă barbarie. Vechii catolici erau incapabili să-i sesizeze unitatea. Nu voiră să înțeleagă că, apărați fiind de armele lor de temut, ei puteau comite nepedepsiți tot felul de cruzimi, tot felul de lucruri abominabile — în afară de unul singur : profanarea templelor și a zeilor. Și este tocmai ceea ce făcură.

Răspunzînd solicitării unui mare număr de cititori, reproducem un nou capitol din cartea lui C.W. Ceram, ZEI, MORMINTE, CĂRTURARI, care va apărea în Editura ştiinţifică. Noul capitol evocă momentele dramatice care au marcat prăbuşirea Imperiului aztec, sub loviturile conchistadorilor lui Cortez. Traducerea a fost realizată de Florica E. Condurachi.

M. Popescu

Ajunseră astfel să comită imprudențe care erau cît pe ce să-l coste pe Cortez toate profiturile cuceririlor sale militare și politice.

De altfel, nu este lipsit de interes să notăm în treacăt că, în suita lui Cortez, preoții nu erau cei mai zeloși. Preoții Diaz și Olmedo (mai ales cel din urmă) acționară cu un deplin respect față de funcțiunea lor, dovedind un mare discernămînt politic.

Documentele ne arată cum Cortez (împins poate de o nevoie ascunsă de justificare) încearcă el însuși să-l convertească pe Montezuma. Împăratul îl ascultă într-o atitudine de strictă politețe și, cînd conchistadorul evocă în încheiere contrastul dintre sacrificiile sîngeroase și puritatea și simplitatea ritului catolic, Montezuma lasă să se înțeleagă că i se părea mai puțin oribil sacrificarea unor ființe omenești decît „devorarea cărnii și sîngelui zeului însuși.* Nu știm dacă Cortez a putut da un răspuns dialectic acestui fel de a privi lucrurile.

Cortez nu se dădu bătut. Îi ceru autorizația să viziteze unul dintre marile temple. După ce Montezuma își consultă preoții, învoirea fu acordată, nu fără șovăiri. Cortez urcă grabnic treptele marelui teocalli ce se ridica în mijlocul capitalei, nu departe de cartierul său general. Îi spuse părintelui Olmedo că locul era foarte nimerit pentru a așeza acolo crucea. Preotul încercă să-l înduplece să-și mute gîndul. Zăriră atunci butucul de jasp pe care se tăiau gîturile victimelor cu un cuțit de obsidiană. Văzură imaginea zeului Huitzilopochtli, cu chipul cumplit, pe care spaniolii îl confundau lesne cu o mască a diavolului, așa cum era reprezentat în propria lor religie. Un șarpe acoperit cu perle și pietre prețioase se încolăcea în spirale greoaie în jurul fiorosului idol. Bertal Diaz, care îi însoțea, își întoarse privirile, dar un lucru încă și mai oribil îl izbi : pereții sălii erau pătați cu sînge omenesc. „Mirosul fad", scrie el, „era încă și mai dezgustător decît în abatorul din Castilia". Întorcîndu-și ochii înspre altar, zări trei inimi omenești pe care și le imaginâ sîngerînde și fumegînde.

* Aluzie la „taina cuminecăturii" (n. tr.).

După ce coborîră scara nesfîrșită, văzură pe o movilă o clădire mare și complicată. Intrară înăuntru și aflară acolo craniile victimelor așezate cu grijă pînă la tavan. Un soldat numără 136 000 de cranii.

Ca urmare a acestei vizite, rugămințile fură înlocuite cu porunci, întărite cu amenințări, iar Cortez ocupă unul dintre turnurile marelui teocalli. După prima sa vizită la templu, nu mai contenea cu invectivele, care îl umpleau de uluire pe împărat. Dar, de data aceasta, Montezuma, foarte emoționat, îndrăzni să protesteze că poporul lui nu va tolera niciodată un asemenea sacrilegiu. Neclintit, Cortez puse să se curețe templul, unde fu ridicat un altar, deasupra căruia se așeză un crucifix și o icoană a Fecioarei. Aurul și giuvaerurile fură înlăturate (nu ne mai întrebăm ce s-a ales din ele) și pereții tapisați cu flori. Cînd primul *Te Deum* răsună în fața tuturor spaniolilor înghesuiți pe scara cea mare și pe platformă, lacrimi de bucurie — așa se spune — se prelinseră pe obrajii lor, pentru această frumoasă izbîndă a crucii.

Nu mai rămînea de făcut decît un singur pas pentru ca poporul să-și piardă răbdarea.

Povestea ne este istorisită în puține cuvinte. În absența lui Cortez din capitală, plecat fiind să se înfrunte cu Narvàez în cea mai glorioasă dintre bătăliile sale, o deputație de preoți azteci ceru înlocuitorului său, Alvarado, îngăduința să celebreze în marele teocalli (capela spaniolă era de mult instalată într-unul din turnurile lui) marea sărbătoare anuală, a ofrandei aduse lui Huitzilopochtli, serbare care era însoțită de dansuri și cîntece religioase.

Alvarado puse două condiții : aztecii să nu facă nici un sacrificiu uman și să se prezinte fără arme.

În ziua sărbătorii, se adunară peste șase sute de azteci (opiniile diferă în ce privește numărul lor), aproape toți membrii înaltei aristocrații, fără arme, gătiți cu cele mai bogate veșminte și cu cele mai prețioase bijuterii. Își începură ceremoniile religioase. Un mare număr de spanioli înarmați se amestecară curînd în mulțime. Pe cînd sărbătoarea era în toi, la un semnal, ei se

Reprezentare a vechilor Maya din Copan (în actualul stat Honduras)

Ornamente de pe piramida Quetzalcouatl din Teotihuacan

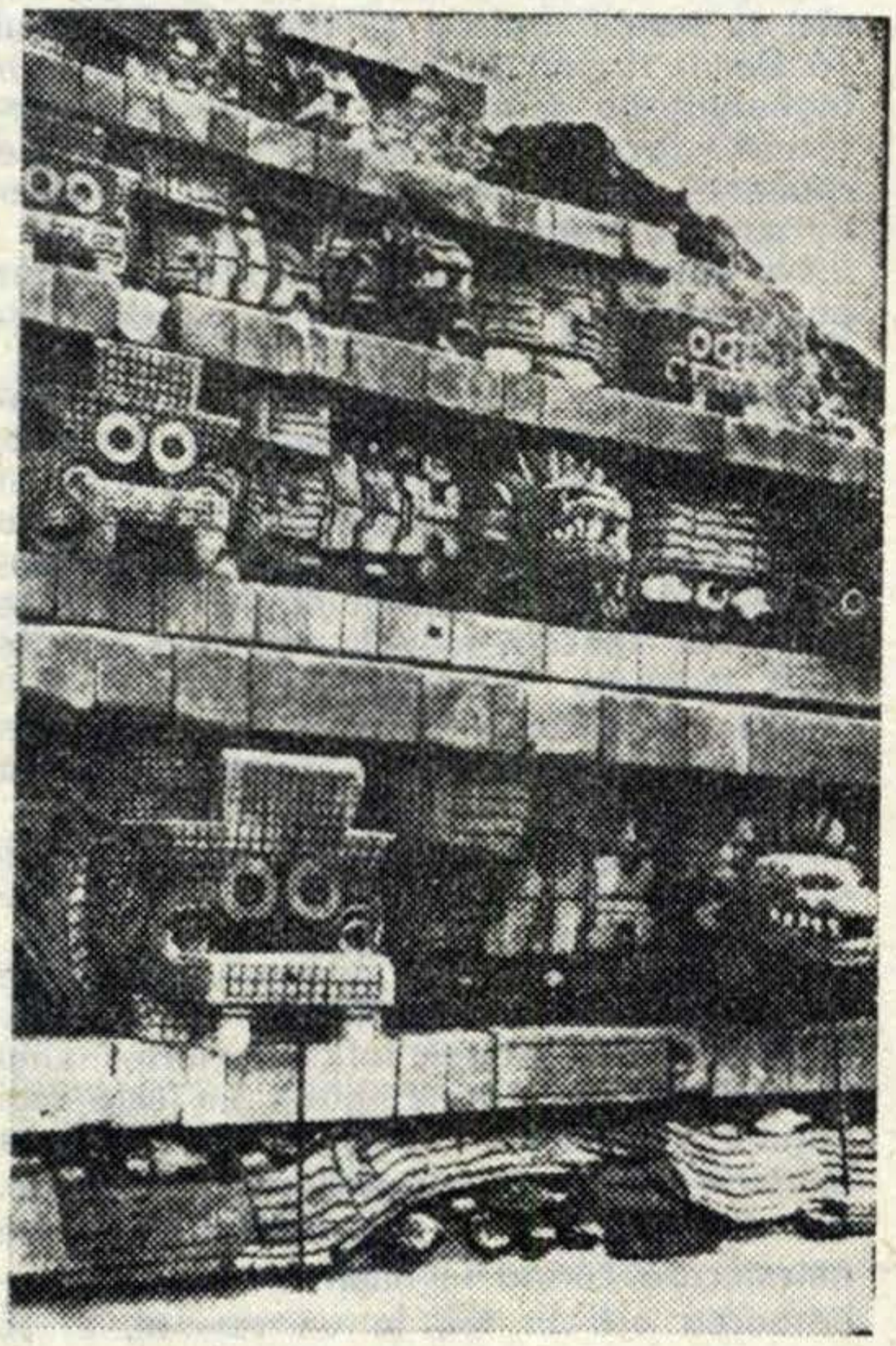

aruncară asupra credincioșilor fără apărare și îi masacrară !

Această acțiune este cu totul de neînțeles. Ea n-a fost explicată din punct de vedere istoric, fiindcă nu i se poate da nici o explicație. După un martor ocular : „sîngele curgea șiroaie, ca o ploaie torențială".

După ce Cortez, victorios, se întoarse în Mexico în fruntea unei mari armate, găsi orașul cu totul transformat. Într-adevăr, puțin timp după această trădare, poporul aztec s-a ridicat ca un singur om, în locul prizonierului Montezuma l-a ales pe unul dintre frații acestuia, Guitláhuac, și asedia fără răgaz palatul în care se refugiase Alvarado. Sosind, Cortez era constrîns să-l destituie pe Alvarado. Destituindu-l însă, ar fi căzut el însuși în cursă. Situația deci se agravă.

Fiecare atac pe care îl încerca Cortez era o victorie, dar o victorie ca a lui Pyrrhos ! Dărîmă trei sute de case — aztecii distruseră toate podurile care puteau sluji la retragere. Arse marele teocalli — aztecii asaltară fortăreața cu o furie fără margini. Montezuma, personaj de neînțeles, care avea un neîndoielnic trecut militar glorios (luase parte activă la nouă bătălii), sub domnia căruia Imperiul aztec atinsese apogeul splendorii și puterii sale, acest suveran care, de la invazia spaniolă încoace părea să-și fi pierdut orice urmă de voință, se oferi să medieze o împăcare ! Acoperit cu toate insignele înaltei sale funcții, vorbi poporului său. Și poporul îl ucise, lovindu-l cu pietre. La 30 iunie 1520 muri Montezuma al II-lea, prizonier al spaniolilor, care fusese odinioară un mare împărat aztec.

Poziția invadatorilor devenise dintre cele mai primejdioase. În persoana împăratului pierduseră cel mai mare avantaj în lupta pentru cucerirea Mexicului. Cortez trăi atunci cea mai cumplită noapte, aceea cunoscută în istorie sub numele de „noche triste".

Împărțirea tezaurului lui Montezuma nu fusese doar gata să se transforme în rebeliune ?

La începutul acestei „nopți triste", Cortez dădu ordinul de retragere — soluție disperată dacă ne gîndim că un pumn de oameni trebuia să-și croiască drum în mijlocul a zeci de mii de luptători —, porunci să i se aducă tezaurul și spuse cu dispreț : „Luați cît vreți", adăugînd doar ca un avertisment : „Dar fiți cu băgare de seamă să nu vă încărcați prea tare. Cine călătorește noaptea cu bagaje puține este mai sigur de drum !" Nu luă cu el decît cincimea destinată seniorului și stăpînului său, acea cincime care, în caz că rămînea în viață, era singura ce putea să-i pledeze cauza pe lîngă Maiestatea Sa Catolică.

Soldații mai bătrîni știau că sfatul este bun și deci luară puține lucruri. Dar noii recruți din armata lui Narvàez nu-l ascultară. Încărcați cu bijuterii, avînd cismele

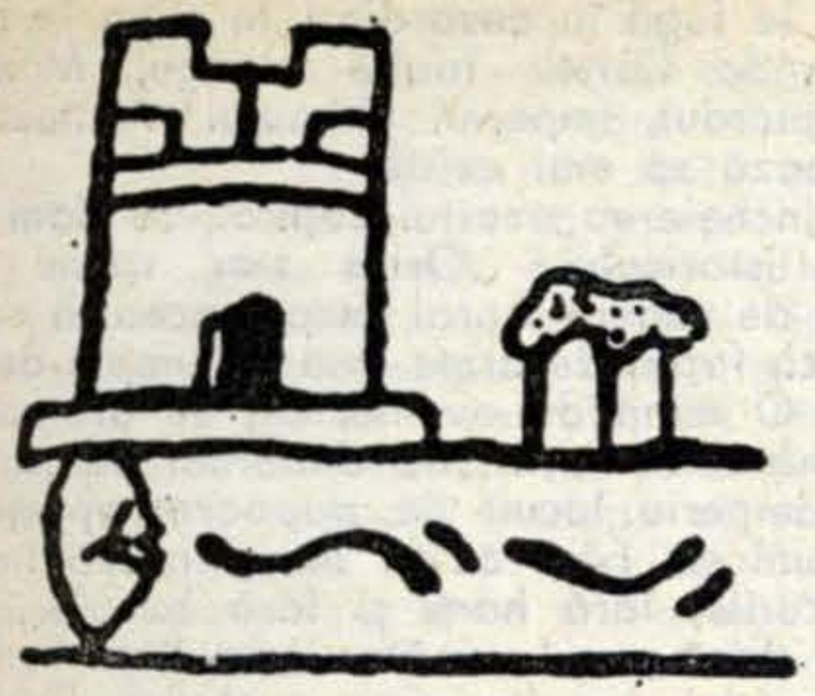

Cuvîntul Teocaltitlan (oamenii templelor) în hieroglife aztece

*

Desen aztec reprezentînd un sacrificiu uman

înțesate cu lingouri și piese de argintărie petrecute pe sub centură, erau atît de îngreuiați încît, gîfîind, după o jumătate de ceas fură prinși din urmă de ariergardă. (Totuși cea mai mare parte din tezaur rămăsese, desigur, în palat).

În timpul acestei prime jumătăți de ceas din noaptea de 1 iulie 1520, spaniolii izbutiră, fără să atragă atenția aztecilor (care se temeau strașnic să se lupte noaptea), să traverseze orașul pustiu și să ajungă la dig. Dar, deodată, răsunară strigătele sentinelelor și răpăitul tobelor preoților din teocalli. Infernul se dezlănțui.

Da, a fost într-adevăr un infern. Spaniolii reușiră, grație unui pod transportabil pe care îl fabricaseră singuri, să treacă primul canal. Apoi începu o ploaie cu găleata. În mijlocul potopului se deslușì clipocitul unei puzderii de vîsle. Țipătul disperat al spaniolilor, care nu mai puteau înainta pe terenul alunecos, se amesteca cu șuierăturile de luptă ale aztecilor. Prin aer zburau pietrele și săgețile, apoi primii luptători, care abia de se zăreau în întuneric și prin trombele de apă, se năpustiră asupra spaniolilor și grămada lor de arme, cu vîrfurile de obsidiană, tari ca oțelul, se abătură asupra capetelor dușmanilor.

Unde era oare podul transportabil în momentul cînd avangarda spaniolilor ajunse la cel de-al doilea canal? O veste mai cumplită decît toate celelalte zbură din gură în gură: din pricina greutății la care fusese supus, podul se înfundase atît de tare în pămîntul înmuiat de ploi încît nu mai putea fi smuls din noroi. În acea clipă, retragerea organizată se transformă într-o debandadă disperată. Convoiul militar deveni o bandă de fugari izolați, care se luptau să rămînă în viață. Pe jos sau călare, ei se aruncau în groapă ca să ajungă pe celălalt mal. Bagajele, armele și aurul cu care era încărcat fiecare soldat se pierdură în întunericul nopții.

Nu vom descrie în amănunțime aceste lupte împrăștiate. Nici un spaniol, nici măcar Cortez — care, după cum spune cronica, ar fi făcut minuni de vitejie — nu scăpă teafăr. Cînd apărură zorile cenușii și ploaia încă nu contenise, cînd digul fu în sfîrșit trecut și aztecii renunțară la urmărirea și nimicirea dușmanului, ca să poată pune mîna pe imensa pradă, comandantul își trecu trupele în revistă. Toate mărturiile contemporanilor asupra pierderilor suferite în cursul acestei nopți diferă între ele. Făcînd o medie, se poate evalua că spaniolii au fost reduși la o treime și aliații lor tlascaltecii la un sfert sau la o cincime din efectivele lor. În plus, pierduseră toate armele de foc și toate munițiile, o parte din arbalete și un mare număr de cai. Trupa lui Cortez nu mai era acum decît spectrul armatei cu care intrase în capitală cu nouă luni mai înainte. Calvarul lor nu se sfîrșise încă. Timp de opt zile, spaniolii, hărțuiți

fără răgaz, încercară să fugă cît mai repede cu putință (starea de epuizare și privațiunile le încetineau marșul) înspre țara tlascaltecilor, aliații lor și inamicii aztecilor.

La 8 iulie 1520, cînd învinșii urcară coasta muntelui care domină valea Otumba, spectacolul ce li se oferea privirilor lor îngrozite însemna pentru ei o condamnare la moarte : cît se vedea cu ochii, valea (unica lor posibilitate de trecere) era plină de războinici azteci.

Situația era disperată, dar spaniolii nu aveau de ales. Ce era de făcut ? Ei nu puteau da îndărăt, trebuiau să meargă tot înainte. Dacă nu voiau să devină victimele zeilor azteci — așa cum se întîmpla cu toți prizonierii de război, care erau ținuți adesea în cuști de lemn și puși la îngrășat pînă cînd se considera că deveniseră demni de zei, — însemna că își căutau singuri moartea dacă mergeau drept în fața ochilor. Dar nu era altă scăpare.

Și iată că, în clipa cînd totul părea pierdut (aztecii erau în număr de aproape 200 000, iar spaniolii își pierduseră armele tunătoare cu ajutorul cărora repurtaseră primele lor victorii) — în această situație disperată se produse un miracol.

Împărțiți în trei grupuri, în aripile cărora fusese așezată cavaleria, compusă din douăzeci de cai, spaniolii se lansară în mijlocul aztecilor care păreau că-i înghit ca talazurile mării. Drumul pe care cei douăzeci de cai îl croi ca un plug înfipt într-o brazdă înțelenită, se închidea imediat în urmă, așa cum vrejurile acoperă brăzdarul, aztecii încercînd să atace caii pe la spate. Cortez, care lupta în primele rînduri, își pierde calul, încalecă un altul, este rănit la cap, își continuă atacul. Numărul dușmanilor este însă imens. În mijlocul învălmășelii, el zărește pe o ridicătură de pămînt un mic grup de războinici cu găteli strălucitoare, în centrul căruia se deslușește o litieră. Îl recunoaște pe generalul inamic Cihuacu, purtînd în spinare un mîner de lemn, în vîrful căruia fîlfîie o plasă de aur în chip de drapel și semn de adunare. Atunci avu loc miracolul. Nu miracolul Sfintei Fecioare sau al unui alt sfînt, ci minunea săvîrșită de Hernando Cortez, demnă de a fi trîmbițată în toate taberele luptătorilor. Cortez, rănit, își ridică în două picioare calul, abia mai așteptă ca doi sau trei dintre cei mai buni soldați ai săi să se adune în jurul lui, apoi, cu sulița și cu spada, își croiește drum printre falangele aztece pe care le strivește în copitele calului. Rîndurile inamicilor se dislocă dinaintea lui. Într-o cursă nebună de cîteva minute ajunge pînă la generalul dușman, îl străpunge cu sulița, îi smulge stindardul de aur, pe care îl ridică sus, deasupra capetelor mulțimii învălmășite !

În acest moment, bătălia, pierdută teoretic, era practic cîștigată. Aztecii, văzînd emblema lor în mîinile cuceritorului alb, care le părea mai puternic decît înșiși zeii, o luară la fugă în dezordine. În clipa în care Hernando Cortez înalță steagul, Mexicul este pierdut, imperiul ultimului Montezuma încetează să mai existe.

În încheierea acestui capitol, să dăm cuvîntul istoricului : „Orice s-ar spune din punct de vedere moral despre această cucerire, ca faptă de arme însă ne umple de uimire. O mînă de aventurieri, cu armament și echipament ușor, au debarcat pe țărmul unui imperiu locuit de popoare aprige și războinice... Fără ca ei să cunoască limba și locurile, fără hărți și fără busole... neștiind dacă pasul următor îi va duce în fața dușmanului sau în inima pustiului. Deși la prima întîlnire cu localnicii au fost aproape înfrînți, ei și-au continuat înaintarea spre capitala imperiului și, departe de a se lăsa înfricoșați de forța și civilizația pe care le vedeau în cale, au perseverat cu îndîrjire în ideea cu care porniseră... L-au capturat pe împărat, i-au măcelărit sfetnicii și, după ce au fost fugăriți, cu mari pierderi, dincolo de porțile orașului, s-au regrupat atîția cîți mai rămăseseră. Cu planuri viclene și îndrăznețe au izbutit în cele din urmă să cucerească capitala și să pună stăpînire pe țară. Toate acestea sînt lucruri ce se înrudesc cu miracolul, lucruri prea uimitoare pentru o simplă povestire și fără precedent în cartea istoriei."

Pentru a completa această trecere în revistă trebuie să adăugăm că, înainte de prăbușirea sa completă (în lunile care urmară bătăliei de la Otumba), poporul aztec, sub conducerea unui șef capabil, atinse încă o dată nivelul unei măreții pe care domnia lui Montezuma nici n-o putea bănui, dar care era demnă de „romanii din America", așa cum se manifestaseră ei înaintea venirii lui Cortez. Lui Cuitlahuac, decedat după patru luni, de variolă, îi urmă Cuauhtemoc, ales împărat la douăzeci și cinci de ani. El își apără capitala cu atîta violență împotriva lui Cortez, care își recăpătase forța datorită primirii unor întăriturii, încît îi pricinui pierderi mai mari decît oricînd. Toate acestea se terminară însă, firește, prin distrugerea orașului Mexico, ale cărui case fură incendiate, templele dărîmate, canalele astupate (astăzi Mexico nu mai este o „Veneție" așezată pe lagună). Cuauhtemoc, prizonier, fu torturat, apoi spînzurat.

Veni apoi creștinarea și colonizarea țării. Pe treptele marelui teocalli, unde în timpul ultimului asediu spaniolii și-au văzut concetățenii căzuți în mîinile preoților lui Cuauhtemoc, prăbușindu-se însîngerați, cu inima smulsă din piept, se înălța acum o biserică închinată Sfîntului Francisc, ale cărei turle aruncau sclipiri pînă departe. La capătul cîtorva ani existau în Mexic 2 000 de familii de spanioli (adesea de sînge amestecat) și nu mai puțin de 30 000 de familii de indigeni. Pămînturile fură împărțite după principiul „repartimientos", ceea ce însemna sclavia pentru toate popoarele care apar-

ținuseră odinioară imperiului aztec și pentru toți cei care fuseseră victimele cuceririlor ulterioare. Doar tlascaltecii, care aduseseră imense servicii lui Cortez, fură scutiți pentru o vreme. (Dar nimeni nu se aștepta ca ei să rămînă mereu liberi). Această înflorire, care aducea profituri îndepărtatei Spanii, nu produse decît o singură decepție învingătorilor : pierderea tezaurului lui Montezuma. Ceea ce nu putuseră lua cu ei în acea „noche triste", spaniolii credeau că vor regăsi la întoarcerea lor în Mexico. Dar tezaurul dispăruse fără urmă și n-a mai putut fi găsit niciodată. Cortez porunci să fie torturat Cuauhtemoc înainte de a fi spînzurat. Nu obținu însă nici o informație. Dădu ordin ca mormintele să fie săpate și lagunele scotocite de scafandri. Ici și colo apăreau unele resturi neînsemnate. În cele din urmă, după îndelungate căutări, n-au putut fi adunate decît niște obiecte în valoare de 130 000 castellani de aur. Adică tocmai atît cît să poată trimite cincimea promisă curții spaniole.

Oricine este impresionat de această perioadă a cuceririlor spaniole nu-și poate totuși stăpîni un sentiment de satisfacție răutăcioasă aflînd că vasul ce transporta comoara, pe care Cortez o anunțase printr-o scrisoare datată 15 mai 1522, a fost capturat de francezi. Așa că, pînă la urmă, nu Carol al V-lea, ci Francisc I al Franței se văzu — spre marea sa surprindere — stăpîn al tezaurului aztec.

Este timpul acum să ne oprim o clipă și să reflectăm. Cum această carte nu vrea să fie o istorie a descoperirilor geografice și nici a cuceririlor militare și politice, deoarece ne-am propus să regăsim vechile forme ale societăților, trebuie în sfîrșit să ne punem întrebarea în ce măsură cucerirea lui Cortez a slujit la cunoașterea civilizațiilor din America Centrală.

Existența în Mexic a unei asemenea civilizații înaintea sosirii lui Cortez pare demonstrată îndeajuns prin cele povestite mai sus. Dacă îl socotim pe Cortez din punctul nostru de vedere, nu ca un conchistador, ci ca unul dintre cei mai norocoși descoperitori ai unei culturi moarte chiar și pentru oamenii secolului al XVI-lea (cei 1,8 milioane de azteci, care mai există și astăzi în Mexic trăiesc întocmai ca felahii din antichitate), atunci ne interesează să știm ce au aflat de la el contemporanii și posteritatea. În legătură cu aceasta un fapt ne dă de gîndit. Cortez, ca și martorii isprăvilor sale, a insistat totdeauna asupra forței și valorii poporului pe care l-a adus în sclavie : dacă n-ar fi făcut așa, și-ar fi întunecat gloria în ochii contemporanilor. Totuși, nu-și făcea nici un fel de remușcare nu numai pentru că distrusese un imperiu barbar și păgîn, ci — ca să repetăm unul dintre citatele noastre — „decapitase o civilizație așa cum un trecător ar tăia o floare a soarelui", fără să acorde nici cea mai mică importanță naturii și valorii acestei civilizații. Dacă am socotit interesant să redăm această observație, sîntem datori să explicăm că provine din spiritul și concepția acelei epoci, care — e drept — zămislise unii cronicari, dar nu și istorici. Lucru și mai uimitor încă, unic, am putea spune, posteritatea uită cu desăvîrșire bogățiile spirituale căpătate în veacul al XVI-lea și chiar existența poporului aztec. În timp ce Lumea Nouă se integra tot mai mult în viața politică și economică a Europei, cunoașterea trecutului extraordinar al anumitor popoare din America se șterse într-atît din conștiința oamenilor, încît însăși știința nu se mai gîndi, pînă într-o epocă recentă, să-i acorde atenția pe care o merita. Dacă acest subiect nu face parte din cultura noastră generală, o privire aruncată asupra enciclopediilor și lucrărilor de istorie universală, care nu menționează de loc, sau aproape de loc, civilizațiile toltecă, maya și aztecă, este deajuns pentru a confirma indiferența cu care au fost privite.

Acest lucru se datorează oare faptului că aceste civilizații n-au exercitat asupra civilizației noastre o influență tot atît de profundă ca cele din Babilon, din Egipt și din Grecia ? Argumentul este prea puțin probabil. Într-adevăr, civilizațiile la fel de îndepărtate din China și din India sînt mult mai vii în conștiințele noastre decît cele din America Centrală și, deși continentele sînt foarte apropiate încît aproape că se ating, civilizațiile din America Centrală sînt mult mai străine de viața noastră politică și economică, decît Mexicul pe de-a întregul hispanizat de patru sute de ani și intrat de atunci încoace în zona influenței americane. Și aici este vrednic de observat un lucru interesant. Primul institut de arheologie din America, întemeiat în anul 1879, și-a canalizat toate forțele și toate resursele în direcția săpăturilor din domeniul antichității europene. Sumele exorbitante pe care le cheltuie institutele americane pentru cercetările arheologice ajung, chiar și astăzi, numai în foarte mică măsură la îndemîna acelor puțini ce se străduiesc să studieze culturile de pe pămîntul unde se află o parte din aceste institute.

În privința aztecilor avem așadar de-a face nu numai cu o cultură apusă, ci și — putem spune cu conștiința împăcată — cu o cultură care, după ce a fost o dată descoperită, a fost din nou dată uitării.

Dacă am descris pe îndelete măreția și forța civilizației aztece, nu trebuie din această cauză să o supraestimăm. Ea ne-a suscitat interesul mai întîi pentru că a fost prima civilizație descoperită și pentru că am vrut să respectăm ordinea cronologică. Vom vedea în cele ce urmează că, pe acele meleaguri, au existat popoare mult mai însemnate și că civilizația aztecă nu era de fapt decît reflectarea unei lumi mult mai vechi și mult mai evoluate.

MEDICI ROMÂNI PE BARICADELE COMUNEI DIN PARIS

dr. GABRIEL BARBU

După încheierea armistițiului dintre guvernul reacționar francez de la Versailles și comandamentul suprem al armatei prusiene, numeroși medici și medicinişti români, care activaseră pînă atunci ca voluntari, în rîndurile armatei franceze, și-au continuat lupta în ambulanțele și în căprăriile serviciului sanitar al Comunei.

După cum se știe, proclamarea Comunei din Paris a fost salutată cu entuziasm de opinia publică progresistă de pretutindeni. Încă în urmă cu zece ani am încercat să aflăm care anume români au luptat în rîndurile comunarzilor, dar materialul găsit pe atunci era destul de zgîrcit. În acest lung răgaz, informațiile noastre au fost completate. Lucrul era cu atît mai necesar cu cît un tabel intitulat „Medici și studenți în medicină români care au luat parte la fostul război" (e vorba, firește, de cel din 1870), tabel cuprinzînd 24 de nume și publicat și în presa noastră (vezi „Monitorul oastei", unde a apărut cel mai complet), nu precizează care dintre ei au luptat pe baricadele revoluției. Prezența în număr mare a românilor printre comunarzi este confirmată și într-o declarație a lui Jules Simon, ministrul instrucțiunii în guvernul reacționar de la Versailles. Denunțîndu-i „oprobiului public", el menționa că „...românii au ocupat rîndul trei ca număr dintre străinii care au luat parte la insurecție".

Semnalăm dintre comunarzi pe următorii medici și studenți în medicină : Mihail Popescu, Alexandru Cocciu, Dimitrie Iovițâ, Aristide Peride, Mauriciu Moscovici, Mihail Petrini, Petre Ulea, Gheorghe Bercaru, Nicolae Ursulescu, A. Goldstein, Grigore Rodocolat, Gheorghe Darvari, Christi sau Christu Godey, Herman Lupus etc. Cei mai mulți dintre ei au fost în slujba „Ambulanțelor Presei", iar informațiile vremii menționează că și-au continuat activitatea pe toată durata Comunei. Mai adăugăm la aceștia pe ajutorii de chirurgi din unitățile de luptă : Ioan Cernătescu din „Corpul franc al lascarilor" și Constantin Haralambie din batalionul „Cercetașilor federați". Printre cei care „se orientează spre revoluția comunistă — nota Nicolae Iorga — luînd parte la revoluția din martie 1871, a fost și Gheorghe Roșniță".

După identificarea celor mai mulți dintre românii în slujba Comunei, medicii șefi și colegii lor, ba chiar uniformele pe care le-au purtat, putem localiza pe harta Parisului roșu sediile ambulanțelor fixe și ale căprăriilor sanitare volante în care au servit. După aproape un veac de uitare îi putem din nou urmări zi de zi în sălile spitalelor, pe itinerariile primejdioase, însoțind luptătorii la atac împotriva puternicului inel inamic care se strîngea implacabil în jurul marelui oraș insurecțional. De altfel, un însemnat material documentar asupra eroicelor evenimente din 1871, la care a luat parte tineretul nostru medical, va fi consemnat într-o lucrare pe cale de a fi terminată.

Din elogiile adresate luptătorilor noștri, extragem următoarele rînduri dintr-o corespondență a timpului : „Sîrguința și inteligența cu care (românii) au condus serviciile încredințate... le-a atras simpatia și aprecierile șefilor. De aceea nu au pregetat să pună sub comanda lor trăsurile de ambulanță care urmau trupele". O altă mărturie consemnată de conducerea uneia din cele mai mari ambulanțe din vremea Comunei, în slujba căreia se aflau mulți concetățeni ai noștri, glăsuia : „Nici un medic și nici un student care și-a dus cu noi activitatea nu a lipsit de la datorie și s-a împărtășit din greutățile și primejdiile ce se iveau mereu. Am petrecut în acele zile de luptă [...] fie ridicînd răniții și morții, fie la masa de operație".

În sfîrșit, o corespondență provenită tot din capitala Franței semnalează eroismul tinerilor comunarzi Alexandru Cocciu și Mihail Georgescu, arătînd că aceștia „continuau a se expune... [cu] același devotament în timpul... războiului civil. Dar nimic nu egalează curajul pe care l-au arătat în cele opt zile de agonie ale Comunei, adunînd răniții de pe stradă, protejați de un simplu drapel, care adesea nu era respectat de gloanțe".

▲ *După unirea principatelor, tricolorul a redevenit drapel de stat*

▼ *Pecete domnească din timpul lui Ştefan Voievod* (foto : ing. Dumitru Morozan)

Idol din așezarea neolitică de la Tîrpești Muzeul de istorie din Tg. Neamț (foto : ing. Dumitru Morozan)

Figurine de cult antropomorfe și zoomorfe din așezarea neolitică de la Turdaș, raionul Orăștie. Muzeul de istorie Cluj (foto : ing. Dumitru Morozan)

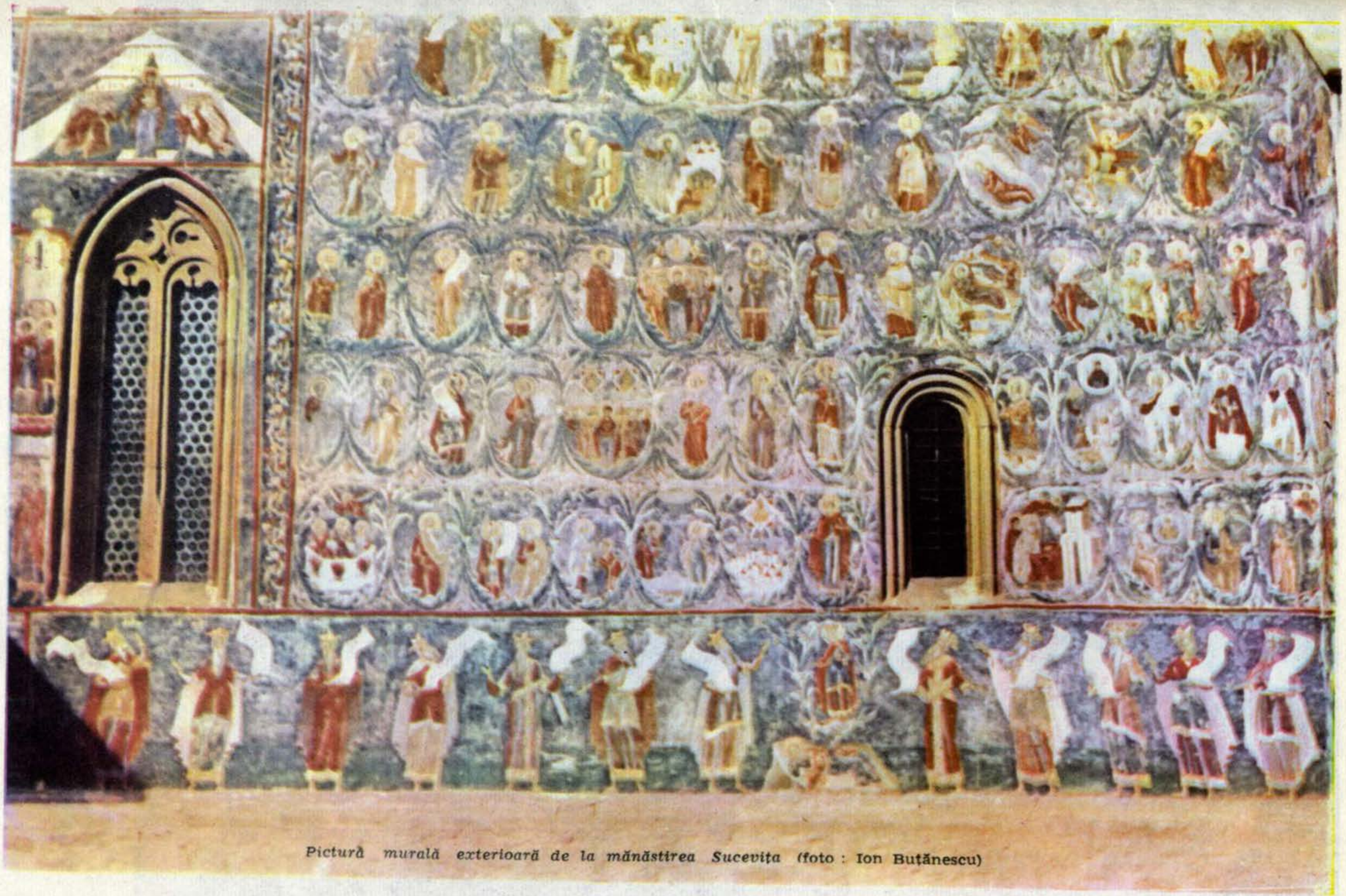

Pictură murală exterioară de la mănăstirea Sucevița (foto : Ion Butănescu)

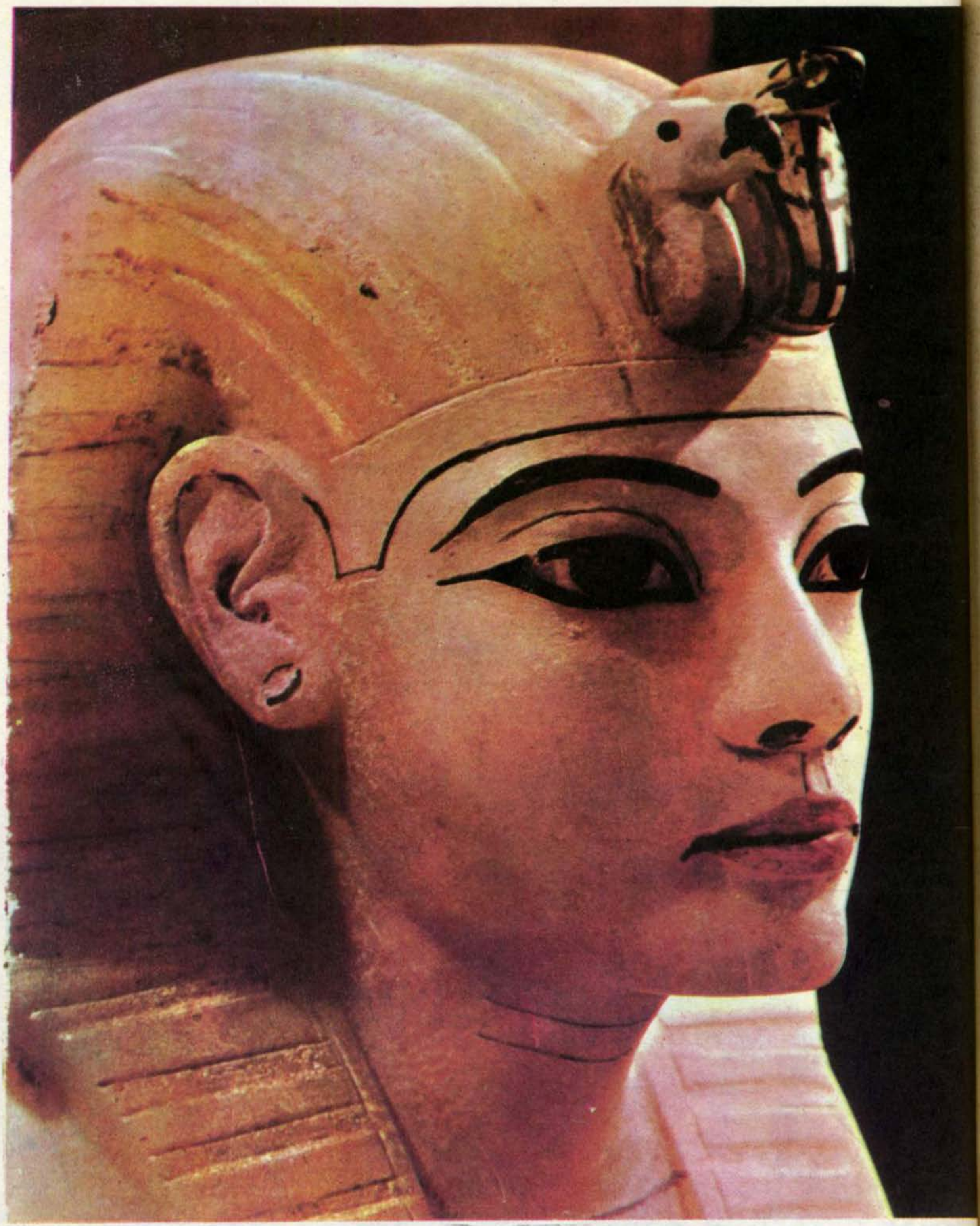

Tutankhamon (reproducere după „Miroir de l'Histoire", nr 214. din octombrie 1967)

MEMORII DE RĂZBOI

CHARLES DE GAULLE

1943... Ca urmare a refuzului Comitetului Franței Libere, condus de generalul de Gaulle, de a se subordona autorităților de la Alger, relațiile cu cercurile conducătoare americano-engleze s-au înăsprit și mai mult. Fragmentele reproduse mai jos înfățișează noile presiuni exercitate de Washington și Londra pentru a-și impune punctul de vedere în problemele care privesc viitorul Franței.

Represalii[1]

Americanii temîndu-se că sfîrșitul bătăliei din Africa va da naștere unui val „gaullist" au făcut un mare efort pentru a ne sili să ajungem la un compromis.

Ei au încercat să ne ia „tare". În Statele Unite, marinarii care-și părăsiseră navele ancorate în porturile americane pentru a se ralia Franței Luptătoare, au fost arestați și întemnițați. Delegatul nostru Adrian Tixier, amiralul Gayral, șeful misiunii noastre navale, erau ținuți sub presiunea unor demersuri cominatorii ale Departamentului de Stat și ale Amiralității. În Marea Britanie, în timp ce englezii se mulțumeau să-și manifeste întristarea, americanii adresau amenințări echipajelor franceze sosite din Africa, deoarece nu acceptau ordine decît de la mine. Ba chiar într-o zi, nava *Jamaique*, ancorată în portul Greenock, a fost „ocupată" de un detașament de soldați ai marinei americane. La „Carlton Gardens"[2], amiralul Stark, dezolat că trebuie să combată o cauză pe care și rațiunea, și sentimentele îi dictau s-o susțină, dar obligat de dispozițiile primite, depunea reclamații după reclamații, trimițîndu-le lui Auboyneau, comisarul pentru marină, lui Diethelm, în atribuțiile căruia intra și marina comercială, uneori mie însumi. Presa și radiodifuziunea din Statele Unite publicau declarațiile unor personalități oficiale și oficioase, care acuzau pe generalul de Gaulle că sabotează efortul de război, împiedicînd navele franceze să-și îndeplinească misiunea.

De fapt, dădusem un ordin categoric ca voluntarii să fie încorporați în forțele noastre : consideram că alegerea făcută de ei era indicată, de vreme ce organizația de la Alger funcționa fără nici o legătură cu noi, și apreciam că e mai conform cu interesul serviciului utilizarea lor acolo unde doreau, decît trimiterea lor într-un cadru unde se vor găsi într-o stare de răsmeriță înăbușită. În sfîrșit, socoteam că o asemenea demonstrație va edifica opinia mondială. În același timp, însă, invitam Algerul, prin intermediul șefului misiunii sale navale în America, amiralul Fénard, să înlocuiască pe cei ce-și schimbau repartiția la bordul navelor de război. Într-adevăr, în Africa de Nord nu era lipsă de oameni disponibili, întrucît numeroase vase fuseseră scufundate în luptele duse împotriva aliaților. În ceea ce privește navele de comerț, țineam să le dau eu însumi ordin de a se înapoia în portul lor de bază — algerian sau marocan —, arborînd pavilionul cu Crucea de Lorena, cu condiția ca ralierea lor să fie efectivă. La 11 martie[3] primind pe amiralul Stark i-am notificat aceste dispoziții, care au fost aplicate ca atare.

De altfel, Statele Unite făceau să alterneze dușurile calde cu cele reci. La 22 februarie, Sumner Welles îi scria lui Tixier că Roosevelt își exprimă o dată mai mult dorința să-i fac o vizită la Washington. Am răspuns și

---

[1] Subtitlurile și notele aparțin redacției.

[2] Sediul mișcării gaulliste la Londra.

[3] 11 martie 1943.

eu o dată mai mult că sînt gata să vin. Dar o dată mai mult, invitația avea să rămînă fără precizările necesare. Neîndoielnic, acest proiect, care se dădea la fund de cum apărea la suprafață, juca în politica dusă de Casa Albă rolul diversionist și fantastic atribuit șerpilor de mare [...] [4]

În rîndurile cadrelor, caracterul artificial al puterilor „comandantului șef civil și militar" și starea lui de dependență față de americani trezeau o nemulțumire crescîndă. De altfel, sub presiunea misiunilor anglosaxone — ele însele spionate de ziariștii și parlamentarii țărilor respective — cenzura politică se relaxa. Se smulgeau broboadele de pe mulți ochi. Știrile venite din Franța, relatările celor pe care ocuparea fostei zone libere sau dorința de luptă îi aduceau în Africa de Nord, bătălia care se desfășura în Tunisia, dezmințeau treptat gogomăniile antigaulliste debitate atîta vreme de autorități. [5]

Algerul „se democratizează"

Unii din cei care formau anturajul generalului Giraud aveau suficient simț politic pentru a încerca să-și aducă apă la moară. Inspiratorul acestei evoluții a fost dl. Jean Monnet. În februarie el părăsise Washingtonul, venind la Alger, pentru a pune la dispoziția lui Giraud talentele sale economice și administrative și relațiile pe care le avea în America. Memorandumul Comitetului național l-a determinat să tragă concluzia că trebuie să se realizeze neîntîrziat o schimbare la față a „Comandamentului suprem civil și militar". În această privință concepțiile d-lui Monnet s-au pus repede de acord cu abilitatea d-lui Murphy și cu spiritul lipsit de prejudecăți al d-lui MacMillan. Iată de ce, luna martie a fost plină de manifestări democratice din partea lui Giraud.

La 4 martie se decreta la Alger un nou statut al „Legiunii combatanților". La 5, Giraud declara la radio : „Franța nu are prejudecăți rasiste". La 8 martie, el ordona confiscarea unui număr din *„Journal officiel d'Afrique du Nord"*, apărut cu o zi mai înainte și care, ca și numerele precedente, publica decrete ale mareșalului Pétain transmise prin radio. La 14 martie, în cadrul unei întruniri a francezilor originari din Alsacia și Lorena, Giraud pronunța un discurs în care condamna Vichyul și aducea omagii Republicii. Pe data de 15, el scria generalului Catroux : „Am ținut să expun ieri principiile care-mi călăuzesc conduita. Nu rămîne așa dar nici un echivoc între noi... Sînt gata să-l primesc pe generalul de Gaulle, pentru a da unificării o formă concretă. Vă cer să-i aduceți aceasta la cunoștință". La 18 martie, el semna ordonanțele prin care se abolea, în numeroase domenii, legislația Vichyului.

A doua zi, d-nii Churchill și Cordell Hull, — care la vremea respectivă, nu păruseră să remarce existența memorandumului depus de Comitetul național francez — declarau că guvernele lor aderă pe deplin la principiile afirmate de generalul Giraud. La 19 martie — generalul Noguès, la 21 — guvernatorul general Boisson își exprimau asentimentul lor total „față de acțiunile și discursurile republicane ale Comandantului șef civil și militar". Ulterior, generalul Bergeret, dl. Rigault, dl. Lemaigre-Dubreuil [6] își dădeau demisia din posturile pe care le dețineau. Cu fiecare asemenea faptă și gest, majoritatea ziarelor și comentatorilor din America și din Anglia înălțau un concert de elogii și exercitau presiuni pentru ca Franța Luptătoare să se ralieze lui Giraud ; împotriva acestuia, după părerea lor, „gaulliștii" nu mai puteau ridica obiecții valabile.

Între timp, profitînd de discursul de la 14 martie al generalului Giraud și de mesajul înmînat lui Catroux, cu rugămintea de a-mi fi transmis, Comitetul național făcea cunoscut că „declarațiile de la Alger marchează, din multe puncte de vedere, un mare progres spre doctrina Franței Luptătoare, așa cum a fost ea enunțată încă din iunie 1940 și repetată în memorandumul de la 23 februarie". Eu însumi comunicam generalului Giraud „că am primit cu plăcere mesajul său și sper să pot veni curînd în Africa de Nord". Am anunțat acest lucru prin radio, referindu-mă la uniunea națională în așa fel și pe un astfel de ton, încît cei care mă ascultau au aflat că unitatea franceză avea același apărător și aceleași principii. I-am telegrafiat generalului Eisenhower că voi fi fericit să-l văd la sosirea mea la Alger, mesaj la care el mi-a răspuns că se bucură de această perspectivă. Am cerut guvernatorului britanic să-mi pună la dispoziție un avion la momentul cuvenit. În același timp, însă, am declarat sus și tare că rămîn pe poziția mea bine cunoscută și că, înainte de a porni la drum, aștept ca Algerul să trimită Comitetului național un răspuns satisfăcător la memorandumul din 23 februarie. Atunci s-a depus un suprem efort pentru ca noi să fim anihilați.

Focul l-a deschis dl. MacMillan. La 17 martie, el l-a convocat la Alger pe Guy de Charbonnières, în absența

---

[4] Aluzie la „monstrul din Loch Ness", care, în anii de criză de dinaintea celui de-al doilea război mondial, a ocupat adesea locul de frunte în presa britanică, în dauna știrilor referitoare la acțiunile agresive ale Germaniei hitleriste.

[5] Autorul se referă la autoritățile franceze din Africa de Nord

[6] Demnitari ai regimului pétainist.

generalului Catroux. „În prezent — i-a spus el — cînd Comandantul șef civil și militar s-a raliat în mod public principiilor pe care le promovează Franța Luptătoare, nimic nu se mai opune ca unitatea să se realizeze în jurul generalului Giraud". Întrucît Charbonnières manifesta rezerve, ministrul britanic și-a dat frîu liber iritării. „Dacă generalul de Gaulle — a țipat el — refuză mîna care i se întinde azi, aflați că America și Marea Britanie îl vor părăsi cu desăvîrșire și el nu va mai însemna nimic". Deși, în restul întrevederii, dl. MacMillan a arătat mai multă moderație, demersul său nu putea fi considerat decît ca unul din valurile succesive ale unui asalt.

Afacerile sînt afaceri

Următorul a fost dezlănțuit de monseniorul Spellman, arhiepiscop de New York. El venea de la Alger și cerea să mă vadă, avînd o misiune precisă din partea președintelui Statelor Unite. La 23 martie, m-am întîlnit cu arhiepiscopul-ambasador. Prelatul, om de o remarcabilă pietate, aborda problemele lumești cu grija evidentă de a nu sluji decît cauza Domnului. Dar în ciuda celei mai mari credințe, afacerile sînt afaceri. Astfel încît arhiepiscopul de New York și-a revărsat asupra mea harul înțelepciunii sale într-un mod foarte presant.

„Libertate, egalitate, caritate" — iată, după părerea lui, deviza din care se cădea să se inspire conduita mea. „Libertate" însemna că trebuia să mă abțin de a pune condiții în privința unificării Franței Luptătoare cu generalul Giraud ; „egalitate" — că eram obligat să intru în triumviratul de care mi se vorbise la Anfa ; „caritate" — că se impunea iertarea păcatelor celor aflați la conducerea treburilor din Alger, Rabat și Dakar. „Gîndiți-vă — mi-a spus monseniorul Spellman — ce nenorocire ar fi pentru dv. dacă nu vi s-ar îngădui să beneficiați de o formulă pe care dv. ați refuzat-o altora. Vă vedeți oare condamnat să rămîneți în Anglia și pus din oficiu în imposibilitatea de a acționa, în timp ce Franta ar fi eliberată fără dv. ?"

„...In ciuda celei mai mari credințe, afacerile sînt afaceri" (în fotografie : Monseniorul Spellman)

Am răspuns arhiepiscopului că, în acest caz, n-ar fi vorba de o eliberare a Franței, deoarece victoria ar însemna ca țara mea să vadă că i se impune o autoritate aleasă după bunul plac al anglo-saxonilor în locul celei care domnea din voia germanilor. Putem fi siguri dinainte că, într-o asemenea eventualitate, poporul francez și-ar strînge rîndurile în jurul unei a treia categorii de eliberatori, treabă care nu va conveni de loc aliaților occidentali. Mai bine să se lase cale liberă voinței naționale. În concluzie, i-am spus arhiepiscopului că, în ciuda tuturor piedicilor, această voință este pe cale să se înfiripeze. I-am dat ca exemplu evoluția stării de spirit din Africa de Nord, atitudinea marinarilor și, mai ales, veștile din Franța [...]

Copacii și pădurea

În continuare, a intrat în luptă însuși dl. Churchill. La cererea sa, m-am dus să-l văd, la 2 aprilie, însoțit de Massigli. Primul ministru, asistat de sir Alexander Cadogan [7], mi-a demonstrat că venirea mea la Alger ar prezenta grave inconveniente dacă, în prealabil, între Giraud și mine nu s-ar realiza înțelegerea. Înțelegerea însemna, bineînțeles, pentru dl. Churchill, acceptarea condițiilor care-mi fuseseră comunicate la Anfa. El a evocat consecințele supărătoare pe care, după părerea lui, le-ar fi antrenat pentru ordinea publică și pentru situația militară prezența mea în Africa de Nord, în cazul cînd nu s-ar fi încheiat un acord pe bazele de mai sus. Avionul pe care-l cerusem era gata, afirma primul ministru. Dar, în orice caz, nu era mai bine să aștept ca dl. Eden, care se afla atunci în Statele Unite, să aibă timp să se întoarcă și ca generalul Catroux, care nu sosise decît de o săptămînă la Alger, să-și poată exercita influența ? Cu scopul de a-l determina pe dl. Churchill să-și descopere pozițiile, de cum l-am părăsit am dat publicității știrea că eu pretind în continuare să plec cu avionul la Alger, fără a accepta nici o condiție. Primul ministru a anunțat atunci că generalul Eisenhower îmi cere să amîn călătoria. Dar nu mi-a fost greu să stabilesc că Eisenhower nu-mi ceruse nimic, ceea ce l-a silit pe Churchill să recunoască public că demersul îi aparținea exclusiv lui și că el era cel care se opunea plecării mele.

La 6 aprilie, am avut, succesiv, întrevederi cu dl. Eden și cu dl. Winant [8], care tocmai se întorseseră de la Washington. Punîndu-se cu siguranță de acord în prealabil, ambii mi-au zugrăvit tabloul mîniei stîrnite la Washington de încăpățînarea mea și al daunelor pe care le va suporta Franța din cauza aceasta. Pe de altă parte, ei mi-au prezentat avantajele pe care le-ar aduce țării mele bunăvoința aliaților, dobîndită în cazul cînd consimțeam să subordonez lui Giraud Franța Luptătoare. „Aș face-o cu dragă inimă — le-am spus — dacă Giraud s-ar fi aflat la conducerea Africii de Nord la 18 iunie 1940 și ar fi continuat războiul, respingînd ordinele lui Pétain și ale lui Weygand. Dar astăzi faptele sînt consumate. Națiunea franceză a luat act de aceasta".

Rezistînd presiunii aliaților, a trebuit, totodată, să fac față și celei exercitate de cîțiva dintre colaboratorii mei. Într-adevăr, unii sfîrșeau prin a se resemna, dominați de îngrijorarea pe care le-o pricinuia atitudinea părtinitoare a Washingtonului și a Londrei, de insinuantele demersuri întreprinse chiar pe lîngă ei, de imensa dorință de a vedea unificarea înfăptuită cu orice preț. În cadrul Comitetului național cutare sau cutare membru nu ascundea această atitudine. Pînă și generalul Catroux, intrat de voie de nevoie la Alger în mediul celor care se aflau la putere și al echipelor Murphy și MacMillan, îmi propunea, în telegramele sale, să-i las lui Giraud preponderența politică și comandamentul militar. Fără a mă înșela asupra intențiilor de care erau însuflețiți acești colaboratori, eu nu le-am urmat sfaturile. Căci, dincolo de copacii dificultăților imediate, exista pădurea, adică națiunea franceză.

Independența Franței sau aservirea

Or, în această dezbatere, era pus în joc tocmai viitorul națiunii. Comitetul național a recunoscut aceasta în unanimitate, la 10 aprilie, cînd i s-a comunicat răspunsul lui Giraud la memorandumul din 23 februarie, răspuns adus de Catroux de la Alger. Desigur, documentul adera în mod ostentativ la principiile juste. Dar se propunea ca ele să fie aplicate într-un mod care însemna de fapt ca Franța să nu poată avea vreun guvern pînă la sfîrșitul războiului și ca autoritatea Comandantului șef, adică în realitate cea a aliaților, să se exercite fără limite.

Într-adevăr, ni se propunea, o dată mai mult, ca la Alger să nu fie creat decît un „Consiliu al teritoriilor de peste mări", avînd ca membri pe Giraud, de Gaulle, rezidenții și guvernatorii generali rămași în activitate și niște „comisari" avînd anumite sarcini speciale. Sus-zisul Consiliu trebuia să-și interzică orice competență politică, urmînd să aibă un rol de coordonare administrativă, însă nicidecum de conducere națională. Cît privește pe Comandantul șef, generalul Giraud, el urma

[7] Subsecretarul de stat permanent la Ministerul Afacerilor Străine.

[8] Ambasadorul american la Londra.

să fie subordonat comandamentului interaliat și să nu depindă de nici o autoritate franceză în exercitarea funcțiilor sale militare. Mai mult decît atît, lui îi revenea să asigure ordinea publică și să numească funcționarii pe tot teritoriul metropolei pe măsura eliberării acesteia și la adăpostul stării de asediu. Astfel, în lipsa unei puteri centrale reale, esențialul trebuia să fie la discreția unui șef militar aflat sub dependența unui general străin. Acest aparat bizar trebuia să funcționeze pe toată durata războiului. După care, în loc să se procedeze imediat la consultarea țării, se preconiza aplicarea unei legi din 1872, care prevedea ca, în absența Adunării Naționale, administrarea țării și numirea unui guvern să revină consiliilor generale[9]. Prin urmare, conform memoriului semnat de generalul Giraud, totul urma să se petreacă de parcă Franța nu mai exista ca stat, cel puțin pînă la victorie. Era exact teza lui Roosevelt.

Rezultatul acestui document a fost refacerea unanimității în Comitetul nostru de la Londra. Toți membrii săi au văzut limpede care era calea națională ce trebuia urmată [...]

De altfel, cum putea fi justificată îndepărtarea care mi se impusese, cînd pe pămîntul Tunisiei luptau cot la cot trupele din Africa și Forțele franceze libere, angajate în aceeași bătălie, mînate de aceeași vitejie, către aceleași obiective ? [...]

La 14 aprilie, presa americană relata că, la intrarea în Sfax a englezilor și a francezilor liberi, toată lumea striga : „Trăiască de Gaulle ! " [...]

Iată dar că tergiversările au fost, în cele din urmă, curmate de hotărîrea poporului. La 27 aprilie, generalul Giraud îmi scria că renunță la preponderență. Totuși, el păstra în continuare ideea unui „Consiliu" fără puteri reale, din care să facă parte, alături de el și de mine rezidenții și guvernatorii. Pe de altă parte, temîndu-se, fără îndoială, de reacția mulțimii, el propunea ca prima noastră întîlnire să se țină într-un loc îndepărtat, fie la Biskra, fie la Marakeș. În răspunsul meu de la 6 mai, i-am subliniat încă o dată cele stabilite de Comitetul național în privința caracterului, compoziției, atribuțiilor organului guvernamental care urma să fie format. Am respins ideea că o asemenea misiune poate fi înfăptuită într-o oază îndepărtată și i-am cerut să vină la Alger. Cu două zile înainte, într-un discurs public, declarasem destul de răspicat că trebuie s-o sfîrșim odată.

În noaptea de 15 mai, Philip și Soustelle mi-au adus triumfători o telegramă primită chiar atunci de la Paris. Jean Moulin mă anunța că s-a constituit Consiliul național al rezistenței și în numele lui îmi adresa următorul mesaj :

„Toate mișcările și toate partidele Rezistenței din zona de nord și din zona de sud reînnoiesc generalului de Gaulle, în ajunul plecării lui în Algeria, ca și Comitetului național asigurarea atașamentului lor total față de principiile pe care le întruchipează și din care nu pot ceda nimic.

Toate mișcările și toate partidele declară în mod solemn, că întîlnirea prevăzută trebuie să aibă loc la sediul guvernatorului general al Algeriei, fără secrete și între francezi.

Ele afirmă, în plus, următoarele : problemele politice nu pot fi excluse din conversații ; poporul Franței nu va admite niciodată ca generalul de Gaulle să fie subordonat generalului Giraud și cere instalarea rapidă la Alger a unui guvern provizoriu, sub președinția generalului de Gaulle, generalul Giraud urmînd să fie comandant militar ; generalul de Gaulle va rămîne singurul conducător al Rezistenței franceze, oricare ar fi rezultatul negocierilor".

Aceasta m-a făcut pe dată să acționez cu și mai multă tărie, în timp ce Washingtonul și Londra măsurau amploarea acestui eveniment fără plăcere, dar nu și fără luciditate. La 17 mai, generalul Giraud îmi cerea „să vin imediat la Alger, pentru a forma împreună cu el puterea centrală franceză" [...]

M-am dus să-mi iau rămas bun de la dl. Eden. Discuția a fost prietenească. „Ce părere aveți despre noi ? " — m-a întrebat ministrul englez. „Poporul dv. este cît se poate de amabil — i-am răspuns eu. Despre politica dv. nu totdeauna gîndesc la fel". Evocînd multiplele afaceri pe care le tratase guvernul britanic cu mine, dl. Eden m-a întrebat pe un ton bine dispus : „Știți că dv. ne-ați pricinuit mai multe dificultăți decît toți aliații noștri din Europa ? ". „Nu mă îndoiesc — i-am răspuns, surîzînd și eu. Franța este o mare putere".

Cele două echipe

La amiaza zilei de 30 mai un avion al Franței Luptătoare mă lasă la Bufarik. Împreună cu mine au venit Massigli, Philip, Palewski, Billotte, Teyssot și Charles-Roux. Generalul Giraud este de față ; generalul Catroux de asemenea. Reprezentanții misiunilor americană și britanică s-au rînduit în spatele francezilor. Garda mobilă dă onorurile. O fanfară intonează Marseilleza. Automobilele sînt de astă dată franceze. Aceste simptome, comparate cu cele care marcau primirea la Anfa, îmi dovedesc că, în Africa de Nord, Franța Luptătoare, și prin intermediul ei, Franța pur și simplu, au înregistrat multe succese.

Publicul nu știe de sosirea noastră. Toate cenzurile de la Alger, Londra și New York au interzis să se co-

[9] Organe administrative departamentale.

munice vestea. De aceea, localitățile prin care cortegiul trece, destul de repede, nu cunosc, în general, nici o manifestație. Doar niște „gaulliști" gata oricînd aplaudă la întîmplare [...]

Se servește un mare dejun. [...] Trecînd în revistă participanții, s-ar putea crede că în trei ani nu s-a produs nimic tragic. Totuși, față în față sînt două echipe.

E lesne de stabilit raportul aparent de forțe dintre ele. De o parte, totul ; de cealaltă parte, nimic. De o parte armata, poliția, administrația, finanțele, presa, radiodifuziunea, transmisiunile sînt sub dependența exclusivă a „Comandamentului suprem civil și militar". Forța aliaților, grație căreia a fost înscăunat, este gata în orice moment să intervină în favoarea lui. În ce mă privește, eu n-am nici trupe, nici jandarmi, nici funcționari, nici cont la bancă, nici mijloace proprii ca să mă fac auzit. Totuși, atitudinile, spusele, privirile celor alături de care sînt de două ceasuri mi-au și dezvăluit de partea cui e superioritatea. În forul său intim, fiecare știe cum se va sfîrși disputa.

Mulțimea însă strigă în gura mare, în piața Poștei, unde mă duc la ora 4, pentru a depune o Cruce de Lorena la soclul monumentului închinat celor căzuți. Deși manifestația este improvizată, deși nici un ziar nu a pomenit nimic despre ea înainte, deși trupa nu asistă, mii de patrioți, convocați pe neașteptate de către mișcarea „Combat", se adună în grabă și mă întîmpină cu o imensă ovație [...]

La francezii din Africa de Nord nu voi întîmpina alte piedici, decît încăpățînarea celor aflați în posturile de conducere și neîncrederea anumitor personalități. Va trebui însă să înfrunt opoziția hotărîtă a aliaților, care vor susține clanul rival.

Penibilă luptă ! Ea începe a doua zi dimineață. La liceul Fromentin, unde viitorul guvern își va ține ședințele și își va instala cîteva din birourile sale, mă întîlnesc cu generalul Giraud [...]

„Pentru ca să ne putem constitui într-o echipă unică — spun eu — și să lucrăm în mod coordonat, trebuie să stabilim cîteva puncte esențiale. Pînă în momentul cînd țara noastră va fi în măsură să-și exprime voința, organul puterii [10] trebuie să-și asume toate răspunderile naționale. Comandamentul militar, chiar dacă cel care îl exercită ar fi ministru sau președinte, va fi, deci, numit de către guvern, rămînîndu-i subordonat. Dacă se admite ca un comandant militar să fie pus, din necesități operative, în subordinea strategică a unui general străin, aceasta nu se va face decît din ordinul autorității franceze. În ce mă privește, n-aș putea consimți să înlocuiesc Comitetul național francez printr-un alt organism, dacă nu se precizează, în prealabil, că acest nou organism va avea deplină autoritate și răspundere în toate domeniile, îndeosebi în cel menționat. Pe de altă parte, pentru a demonstra clar că Franța n-a încetat niciodată războiul și că ea respinge cu totul regimul de la Vichy, e necesar să scoatem din funcțiile lor pe generalul Noguès, guvernatorul general Boisson și guvernatorul general Peyrouton".

Giraud se supără. El nu acceptă subordonarea comandamentului față de guvern. În privința „proconsulilor", el declară cu extremă vehemență că nu-i va sacrifica. Eu rămîn la condițiile mele. [...]

Giraud trebuie să cedeze, cu toată încăpățînarea sa. Am adus textul unei ordonanțe și al unei declarații prin care se instituie noul Comitet. Cele două proiecte sînt adoptate întocmai Declarăm : „Generalul de Gaulle și generalul Giraud ordonă de comun acord crearea Comitetului francez de eliberare națională". Devenim amîndoi președinții acestuia [...]

În ciuda unor evidente infirmități, organismul astfel creat constituie în ochii mei o bază de plecare utilizabilă. Fără îndoială, pentru moment trebuie suportată absurda dualitate a conducerii sale. Fără îndoială, e de presupus că politica aliaților, amestecîndu-se în treburile comitetului prin persoane interpuse, va da naștere la incidente serioase, cîtă vreme comandantul-șef din Africa de Nord nu va fi subordonat puterii centrale în fapt, așa cum deocamdată e stipulat doar pe hîrtie. Dar Comitetul francez de eliberare națională corespunde principiilor pe care Franța Luptătoare nu a încetat să le promoveze [...]

Iritarea aliaților

Dar dacă eu eram destul de mulțumit, aliații, în schimb, nu resimțeau decît o satisfacție parțială. Constituirea în Africa de Nord a unei puteri centrale franceze, care preluase atribuțiile unui guvern, acționînd în numele suveranității franceze și excluzînd pe „proconsuli", era în contradicție flagrantă cu poziția afișată de către Roosevelt și miniștrii săi. Astfel, declarația publicată la 3 iunie prin care se anunța crearea Comitetului francez de eliberare națională, a rămas pînă la ora 9 seara, ținută sub obroc de cenzura americană. În ce mă privește, m-am grăbit să pun la curent pe reprezentanții presei cu ceea ce se înfăptuise, știind că, mai devreme sau mai tîrziu, ziariștii vor înlătura barierele. A doua zi, vorbind la postul de radio, unde „gaulliștii" pătrundeau acum cu autoritate, am anunțat francezilor din Franța că guvernul lor funcționează la Alger, pînă ce va putea să vină la Paris. La 6 iunie, o întrunire a Franței Luptătoare, la care s-au îngrămădit mii de participanți,

[10] Creat la Alger.

îmi oferea prilejul, ca și lui Philip și Capitant, să dau publicității tonul care avea să devină cel oficial. E de la sine înțeles că misiunea americană și cea britanică nu se grăbeau deloc să difuzeze discursurile noastre în lume.

Iritarea aliaților nu se limita, de altminteri, la domeniul informațiilor. Astfel, după ce am telegrafiat la Londra, pentru a chema de urgență cîțiva din colaboratorii mei care urmau să facă parte din guvern, timp de zece zile n-am văzut pe vreunul sosind ; sub diverse pretexte, englezii întîrziau să le permită plecarea. De altfel, chiar la Alger, guvernul britanic urmărea, fără bunăvoință, mersul evenimentelor [...]

La 30 mai, cum am aterizat la Bufarik, am aflat că sosise, în chip foarte misterios, și dl. Churchill însuși, urmat apoi de dl. Eden. De atunci, el locuia izolat într-o vilă, nu fără a fi informat în secret de către generalul Georges asupra mersului discuțiilor noastre. O dată constituit Comitetul francez, primul ministru a dat semne de viață, la 6 iunie, invitîndu-ne pe mine și pe Giraud, precum și pe cîțiva comisari [11] la un dineu, zis „de campanie", pe care considerația cuvenită persoanei sale m-a împiedicat să-l refuz. Semnalîndu-i cît de nepotrivită ni se părea prezența sa, în aceste zile și în aceste condiții, el m-a asigurat că nu încearcă nicidecum să se amestece în afacerile franceze. „Totuși — a adăugat dînsul — situația militară impune guvernului Maiestății Sale să țină seama de ceea ce se petrece în interiorul zonei esențiale de comunicații pe care o reprezintă Africa de Nord. Am fi fost nevoiți să luăm măsuri, dacă s-ar fi produs aici un seism prea brutal —, de exemplu, dacă l-ați fi devorat pe Giraud".

[11] Șefii departamentelor organului guvernamental nou format.

Nu aveam deloc această intenție. Oricît de hotărît eram să procedez astfel încît să existe un guvern francez, înțelegeam să acționez pe etape, luînd în considerare nu temerile străine, ci avantajul național. Speram să-l determin pe generalul Giraud să treacă din proprie inițiativă de partea interesului public. Deși întîrziase mult în această privință, eram în continuare de acord ca el să joace primul rol pe plan militar, cu condiția să se limiteze la acest domeniu și să ocupe postul din însărcinarea autorității franceze.

La drept vorbind, nu era cu putință ca el să exercite efectiv funcțiile unui adevărat comandant suprem. Era un lucru pe care-l regretam mai mult ca oricine. Dar ce să fac ? Strategia aliaților nu comporta în Occident decît două teatre imaginabile : cel din Nord și cel din Mediterana. Ne era imposibil, din păcate, să punem pe picioare destule forțe terestre, navale și aeriene pentru a pretinde ca un general francez să exercite comandamentul suprem propriu-zis pe vreunul din aceste teatre. Desigur, nu duceam lipsă de oameni. Puteam recruta din belșug printre vitezele și credincioasele populații ale Imperiului. Dar efectivul de cadre și specialiști pe care-l aveam la dispoziție limita considerabil numărul unităților noastre. În plus nici nu eram în stare să le furnizăm cu propriile puteri armamentul și tehnica necesară. În comparație cu mijloacele pe care fiecare din cele două imperii anglo-saxone avea să le alinieze în luptele din Italia și din Franța, forța pe care urma s-o angajăm noi acolo nu era cea principală. Pe uscat, îndeosebi, ea nu putea depăși multă vreme efectivul unui detașament de armată sau, în cel mai bun caz, al unei armate. Nu exista deci nici o șansă ca americanii și englezii să încredințeze unui șef francez fie în nord, fie în sud conducerea bătăliei comune [...]

Totuși, dacă experiența și capacitatea generalului Giraud nu-și găseau cîmp liber la conducerea operațiilor, calitățile sale nu erau mai puțin susceptibile de a aduce mari servicii în următoarea alternativă : să exercite funcția de ministru al forțelor armate, renunțînd să mai prezideze guvernul, sau, dacă nu-l atrăgea acest rol administrativ, să devină inspector general al forțelor noastre și, în același timp, consilier militar al Comitetului și reprezentantul său pe lîngă comandamentul interaliat. Trebuie să spun că, fără să mă fi opus primei soluții, consideram drept mai nimerită a doua. În repetate rînduri, i-am propus generalului Giraud să aleagă între aceste două variante. Dar el nu s-a hotărît niciodată să-și însușească nici una, nici cealaltă. Iluziile sale, solicitările anumitor cercuri și interese, influența aliaților l-au determinat să dorească a dispune atît de armată, cît și de posibilitatea de a împiedica organul puterii să întreprindă ceva fără consimțămîntul lui, posibilitate furnizată de faptul că era cosemnatar al ordonanțelor și decretelor.

A fost deci inevitabil ca Giraud să se trezească, puțin cîte puțin, izolat și dat la o parte, pînă cînd, îngrădit de niște limite pe care nu le accepta și, lipsit de sprijinul exterior care-l făcuse să amețească, el a adoptat soluția punerii în retragere [...]

Convocare la Eisenhower

La 16 iunie, d-nii Murphy și MacMillan remiteau lui Massigli o cerere adresată de generalul Eisenhower Comitetului francez de eliberare națională, prin care generalii de Gaulle și Giraud erau rugați să vină la el pentru a se întreține asupra „problemelor relative la comandamentul și organizarea forțelor armate franceze". Discuția a avut loc pe data de 19. Eram trei inter-

locutori, plus un martor mut : generalul Bedell-Smith. Dar d-nii Murphy și MacMillan, precum și cîțiva funcționari și militari americani și britanici erau prin apropiere, atenți și foind de nerăbdare.

Am sosit în mod intenționat ultimul și am luat cuvîntul cel dintîi. „Sînt aici — i-am spus lui Eisenhower — în calitatea mea de președinte al guvernului francez. Căci există uzanța ca, în cursul operațiilor, șefii de state și de guverne să se deplaseze personal la cartierul general al ofițerului căruia i-au încredințat conducerea armatelor. Dacă doriți să-mi adresați vreo cerere privind domeniul dv., vă anunț dinainte că sînt dispus să vă dau satisfacție, cu condiția, bineînțeles, ca ea să fie compatibilă cu interesele pe care trebuie să le apăr".

Străduindu-se să păstreze un ton binevoitor, Comandantul șef interaliat a declarat atunci, în esență, următoarele : „După cum știți, pregătesc o operație foarte importantă, care se va declanșa foarte curînd împotriva Italiei, interesînd direct eliberarea Europei și a Franței. Pentru securitatea spatelui frontului în cursul acestei operații, am nevoie de o confirmare pe care vă rog să mi-o dați : actuala organizare a comandamentului francez din Africa de Nord să nu sufere nici o schimbare. Generalul Giraud mai cu seamă trebuie să-și păstreze toate atribuțiile actuale și să continue a dispune pe deplin de trupe, comunicații, porturi, aerodromuri. El trebuie să fie singurul care să trateze cu mine asupra tuturor chestiunilor militare din Africa de Nord. Deși nu am căderea să mă ocup de organizarea dv. interioară, care nu vă privește decît pe dv., punctele enunțate de mine sînt esențiale. Vă transmit aceasta din partea guvernelor american și britanic, care furnizează armament forțelor franceze și care ar întrerupe livrările dacă nu s-ar îndeplini condițiile arătate de mine".

„Iau act de demersul dv. — i-am răspuns. Nu vă pot da asigurarea pe care mi-o cereți. Căci organizarea comandamentului francez este de resortul guvernului francez, nu de al dv. Dar, după ce v-am ascultat, vă voi pune cîteva întrebări.

Toate statele care poartă războiul — America, de exemplu — încredințează unor generali comanda trupelor lor în campanie și dau în sarcina unor miniștri formarea acestor trupe. Aveți dv. pretenția de a interzice guvernului francez să procedeze la fel ?". Generalul Eisenhower s-a mărginit să repete că cererea sa urmărește menținerea integrală a atribuțiilor lui Giraud.

„Ați evocat răspunderile dv. de comandant-șef față de guvernul american și de cel britanic — i-am spus eu —. Știți că am și eu o datorie față de Franța și că, în virtutea acestei datorii, nu pot admite amestecul nici unei puteri străine în exercitarea atribuțiilor statale franceze ?". Eisenhower a păstrat tăcere.

Am continuat : „Dv., care sînteți militar, credeți că autoritatea unui comandant șef poate să dăinuie dacă se bizuie pe favoarea unei puteri străine ?".

După o nouă și grea tăcere, comandantul suprem american mi-a spus : „Domnule general, îmi dau perfect de bine seama că aveți preocupări de perspectivă în ceea ce privește soarta țării dv. Vă rog însă să înțelegeți și dv. că, în ceea ce mă privește, am preocupări militare imediate".

„Și eu am asemenea preocupări — i-am răspuns. Căci guvernul meu trebuie să realizeze de urgență fuziunea între diferitele categorii de forțe franceze, pe care sistemul actual le obligă la separație : cele ale Franței Luptătoare, cele din Africa de Nord, cele care se formează în metropolă. Guvernul trebuie de asemenea să le înarmeze, grație mijloacelor pe care i le furnizați în interesul alianței noastre și în schimbul multiplelor servicii pe care acest guvern vi le aduce. Am o întrebare de pus și în această privință.

Vă amintiți că, în cursul primului război mondial Franța a avut un rol analog celui jucat azi de Statele Unite în furnizarea de arme cîtorva țări aliate. Noi, francezii, am înarmat atunci complet pe belgieni și pe sîrbi, am procurat multe mijloace rușilor și românilor, în sfîrșit, am înzestrat armata dv. cu o mare parte din materialul ei. Da ! În timpul primului război mondial, dv. americanii, ați executat bombardamente numai cu tunurile noastre, ați folosit ca blindate numai tancurile noastre, ați zburat numai în avioanele noastre. Drept compensație, am cerut noi din partea Belgiei, Serbiei, Rusiei, României, am cerut noi Statelor Unite să numească pe cutare sau cutare comandant sau să instituie un anume sistem politic ?" Din nou s-a lăsat o tăcere apăsătoare.

Generalul Giraud, care încă nu deschisese gura, a declarat în acel moment : „Port și eu răspunderi, îndeosebi față de armată. Această armată este mică. Ea nu poate trăi decît în cadrul aliaților. Aceasta este valabil atît pentru comandamentul și organizarea sa, cît și pentru operațiile pe care le efectuează".

La care, m-am ridicat, am părăsit încăperea și m-am înapoiat la reședința mea.

La recomandarea Consiliului Mondial al Păcii, s-a organizat, în 1963, comemorarea savantului Gheorghe Marinescu. Cu acest prilej, la Muzeul memorial „Gheorghe Marinescu" au avut loc numeroase acțiuni cu caracter științific și omagial, care au relevat complexa personalitate a omului de știință român. Am solicitat fiicei savantului, directorul muzeului, d-na Marioara Gh. Marinescu, să înfățișeze cititorilor revistei un episod mai puțin cunoscut din viața profesorului.

UN SAVANT ROMÂN ÎN AMERICA LATINĂ

MARIOARA GH. MARINESCU

G. Marinesco dió Ayer una Lección Clínica Interesante

La primer conferencia tendrá lugar a las 11 horas - El tema "Estudios sobre la constitución humana"

O GLOBO

Marinesco contra Voro

(Especial para o GL

HOY LLEGARA A ESTA EL PROF. MARINESCO

EL PROFESOR MARINESCO VISITO AYER LA UNIVERSIDAD

În anii 1928—1930, la invitația universităților și a facultăților de medicină din Argentina și Brazilia, Gheorghe Marinescu a făcut, în America de Sud, o călătorie științifică al cărei ecou dăinuie și astăzi peste ocean.

Cursurile și conferințele ținute de savantul român au produs, prin valoarea lor, o puternică impresie asupra cercurilor științifice latino-americane. Presa i-a consacrat numeroase articole ; guvernatori și miniștri, savanți și studenți au ținut să-l cunoască personal, întîmpinîndu-l pretutindeni cu o caldă simpatie.

Muzeul memorial „Gheorghe Marinescu" a primit, în 1963, o donație de mare preț : documente privind călătoria profesorului în țările latino-americane. Donatorul ? Profesorul Rafaèl Hernandez, eminent om de știință argentinian care venise din îndepărtata Cordobă aici, la Gurile Dunării, pentru a omagia memoria omului de știință român, pe care-l cunoscuse în urmă cu peste trei decenii. Datorită gestului prietenesc al profesorului Hernandez, putem reconstitui acum mai complet neuitata călătorie științifică a doctorului Gheorghe Marinescu peste Atlantic.

...La sosirea în Buenos Aires, după o călătorie cu vasul „Conte Verde", Gheorghe Marinescu face cunoștință, chiar de la debarcader, cu afecțiunea și ospitalitatea colegilor argentinieni, veniți să-i ureze „bun sosit". Șederea în Buenos Aires, mereu înconjurată de atenția gazdelor, se va dovedi excepțional de fructuoasă : la Facultatea de medicină — conferințe urmărite de un numeros auditoriu, uneori pînă la 3 000 de

persoane ; cursuri în marile clinici din Capitală ; dezbateri și convorbiri, uneori polemice, cu oameni de știință argentinieni și cu savanți străini. Într-o scrisoare adresată soției, doctorul Marinescu dădea glas sentimentelor patriotice care-l însufleteau : „Am apărat cauza patriei mele alături de misionarii străini, căci Franța trimisese pe profesorul Sergent, Belgia pe Vandervelde, Italia pe Rende. Lupta dintre noi a fost înaltă, avînd ca ideal suprem știința. Fiecare dintre noi e dator să lupte în cîmpul pașnic al științei".

Originalitatea concepției sale științifice, convingerea și soliditatea argumentației cu care-și apăra punctul de vedere, respectul sincer față de creația altor oameni de știință, chiar atunci cînd nu o împărtășea, i-au atras unanime prietenii și aprecieri elogioase.

La Rosario de Santa Fé — a doua escală a vizitei în Argentina — i s-a făcut o primire excepțională. Fapt semnificativ : deși se aflau în grevă, studenții din localitate au ținut să fie prezenți, în mare număr, alături de profesorii lor, la primirea savantului român și au umplut pînă la refuz sălile în care el expunea cursul.

„S-au scris atîtea despre mine, la Buenos-Aires și la Rosario — îi scria Gheorghe Marinescu elevului său O. Sager — că sînt obosit. Niciodată, în viața mea, n-am fost sărbătorit ca în Argentina : la facultăți, la Academie, la Societatea de neurologie... Peste 10 zile, plec din Rosario ; nu știu încă dacă mă duc la Cordoba. Mă reîntorc la Buenos Aires și în urmă la Rio, unde țin două conferințe, și de acolo plec spre țară. Am adus țării noastre adevărate servicii de propagandă. A sosit la Buenos Aires și Charles de Broglie, profesor la Sorbona".

Cu prilejul banchetului dat în onoarea omului de știință român, în saloanele clubului francez din localitate — la propunerea profesorului Pedro Rueda — a fost adoptat și transmis un mesaj către Universitatea din București, expresie „a recunoștinței profunde pe care o simte orașul Rosario pentru forma atît de strălucită în care savantul profesor Gh. Marinescu și-a îndeplinit misiunea sa demnă de cinste. Rosario a avut numai de puține ori norocul să primească un ambasador așa de ilustru ca savantul care în acest moment se găsește în mijlocul nostru".

...Cordoba, vechi oraș și centru universitar, așezat în inima Argentinei. N-a fost revistă științifică sau ziar care să nu fi făcut recenzii detaliate, însoțite de cuvinte elogioase la adresa reprezentantului științei românești și a țării sale. La prima conferință asistă guvernatorul provinciei, numeroși profesori și studenți. Decanul Facultății de medicină îl însoțește într-o vizită la guvernator, care-l primește înconjurat de miniștrii săi.

Este apoi invitat să participe la o ședință a Camerei Deputaților, în a cărei „Dare de seamă" se poate citi :

«Cordoba, 29 august 1928. D-nul deputat Bazante declară în mijlocul ședinței : „Se găsește în sală savantul profesor dr. Gh. Marinescu de la Universitatea din București. Este o mare onoare pentru Cordoba vizita acestui om, care și-a consacrat toată viața cultului științei medicale. El a făcut

O demonstrație de piese histo-patologice la 30 de microscoape, ținută în timpul unei lecții la Buenos Aires

persoane ; cursuri în marile clinici din Capitală ; dezbateri și convorbiri, uneori polemice, cu oameni de știință argentinieni și cu savanți străini. Într-o scrisoare adresată soției, doctorul Marinescu dădea glas sentimentelor patriotice care-l însufleteau : „Am apărat cauza patriei mele alături de misionarii străini, căci Franța trimisese pe profesorul Sergent, Belgia pe Vandervelde, Italia pe Rende. Lupta dintre noi a fost înaltă, avînd ca ideal suprem știința. Fiecare dintre noi e dator să lupte în cîmpul pașnic al științei".

Originalitatea concepției sale științifice, convingerea și soliditatea argumentației cu care-și apăra punctul de vedere, respectul sincer față de creația altor oameni de știință, chiar atunci cînd nu o împărtășea, i-au atras unanime prietenii și aprecieri elogioase.

La Rosario de Santa Fé — a doua escală a vizitei în Argentina — i s-a făcut o primire excepțională. Fapt semnificativ : deși se aflau în grevă, studenții din localitate au ținut să fie prezenți, în mare număr, alături de profesorii lor, la primirea savantului român și au umplut pînă la refuz sălile în care el expunea cursul.

„S-au scris atîtea despre mine, la Buenos-Aires și la Rosario — îi scria Gheorghe Marinescu elevului său O. Sager — că sînt obosit. Niciodată, în viața mea, n-am fost sărbătorit ca în Argentina : la facultăți, la Academie, la Societatea de neurologie... Peste 10 zile, plec din Rosario ; nu știu încă dacă mă duc la Cordoba. Mă reîntorc la Buenos Aires și în urmă la Rio, unde țin două conferințe, și de acolo plec spre țară. Am adus țării noastre adevărate servicii de propagandă. A sosit la Buenos Aires și Charles de Broglie, profesor la Sorbona".

Cu prilejul banchetului dat în onoarea omului de știință român, în saloanele clubului francez din localitate — la propunerea profesorului Pedro Rueda — a fost adoptat și transmis un mesaj către Universitatea din București, expresie „a recunoștinței profunde pe care o simte orașul Rosario pentru forma atît de strălucită în care savantul profesor Gh. Marinescu și-a îndeplinit misiunea sa demnă de cinste. Rosario a avut numai de puține ori norocul să primească un ambasador așa de ilustru ca savantul care în acest moment se găsește în mijlocul nostru".

...Cordoba, vechi oraș și centru universitar, așezat în inima Argentinei. N-a fost revistă științifică sau ziar care să nu fi făcut recenzii detaliate, însoțite de cuvinte elogioase la adresa reprezentantului științei românești și a țării sale. La prima conferință asistă guvernatorul provinciei, numeroși profesori și studenți. Decanul Facultății de medicină îl însoțește într-o vizită la guvernator, care-l primește înconjurat de miniștrii săi.

Este apoi invitat să participe la o ședință a Camerei Deputaților, în a cărei „Dare de seamă" se poate citi :

«Cordoba, 29 august 1928. D-nul deputat Bazante declară în mijlocul ședinței : „Se găsește în sală savantul profesor dr. Gh. Marinescu de la Universitatea din București. Este o mare onoare pentru Cordoba vizita acestui om, care și-a consacrat toată viața cultului științei medicale. El a făcut

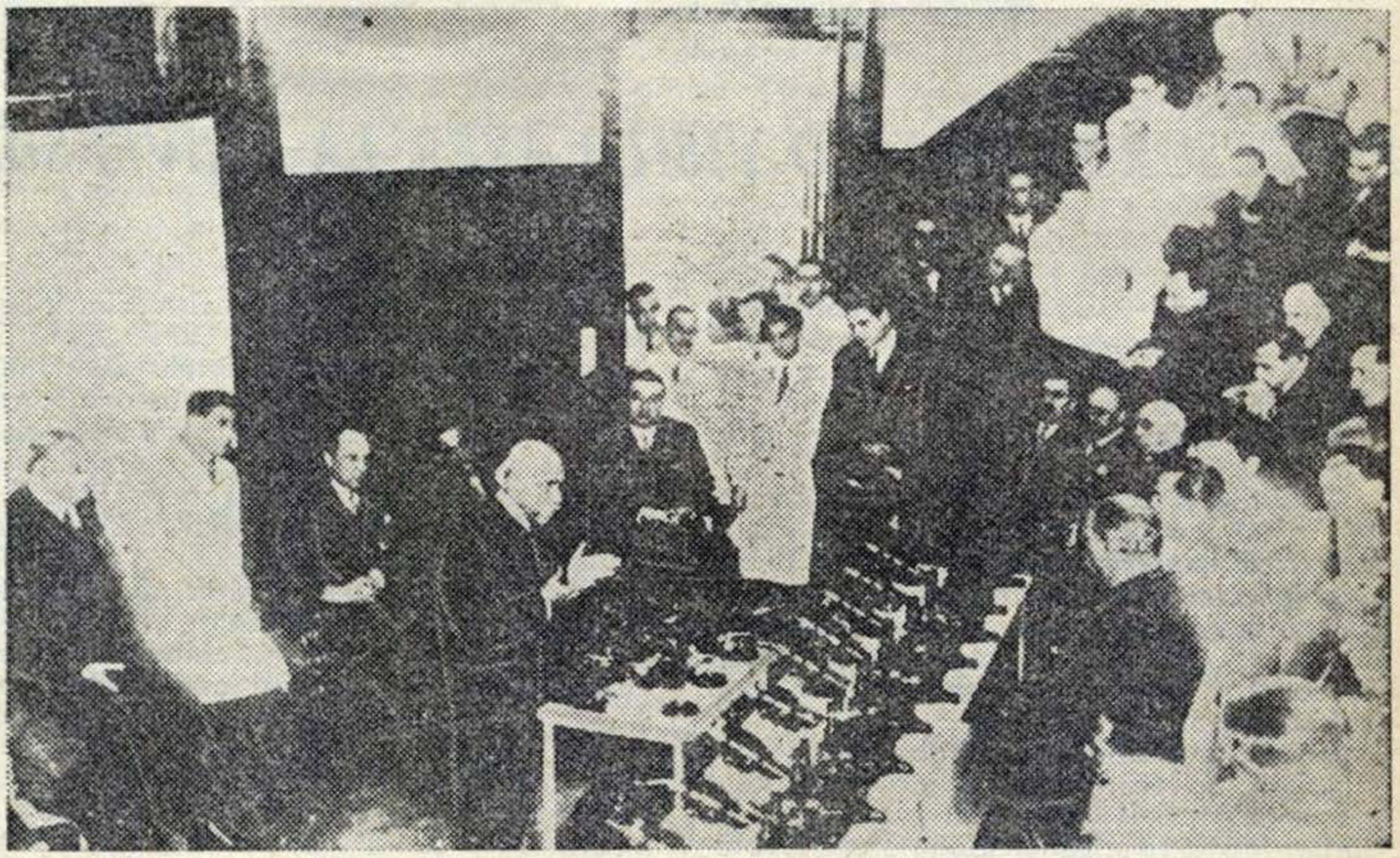

O demonstrație de piese histo-patologice la 30 de microscoape, ținută în timpul unei lecții la Buenos Aires

Punți peste timp

BRA

Interviul nostru cu
prof. dr. docent I. NESTOR
membru corespondent al
Academiei

Am făcut o vizită profesorului I. NESTOR, și ne-am adresat — de data aceasta — nu dascălului, nu conferențiarului sintetic, subtil și adesea caustic, ci omului de știință abia întors de pe șantier : arheologului.

Camera de lucru a arheologului e ca o bibliotecă. O bibliotecă ciudată, care aduce cu un depozit (lăzi mari stau una peste alta, aproape atingînd tavanul), dar și cu o laborioasă cameră de lucru (pe mese, cărți în diverse limbi, apariții editoriale recente). Totul pare puțin bizar, mai ales din cauza rafturilor pline cu cutii albastre, pînzate, în care se află... „urme materiale". Zeci și zeci de astfel de cutii albastre — rodul multor zile de șantier — stau cuminți în rafturi, grele de enigme și de timp. Acestea sînt „cărțile" cercetătorului. Cărțile scrise și nescrise, dezlegate și nedezlegate. Între „coperțile" lor, smulse cu migală marelui custode al trecutului — pămîntul — cioburi, monede, podoabe, unelte... Sînt „paginile" pe care arheologul le „citește", intuind și reconstituind culorile, dimensiunile — timpul unor popoare și civilizații care au fost. Sînt „pagini" din dezlegarea cărora se încheagă

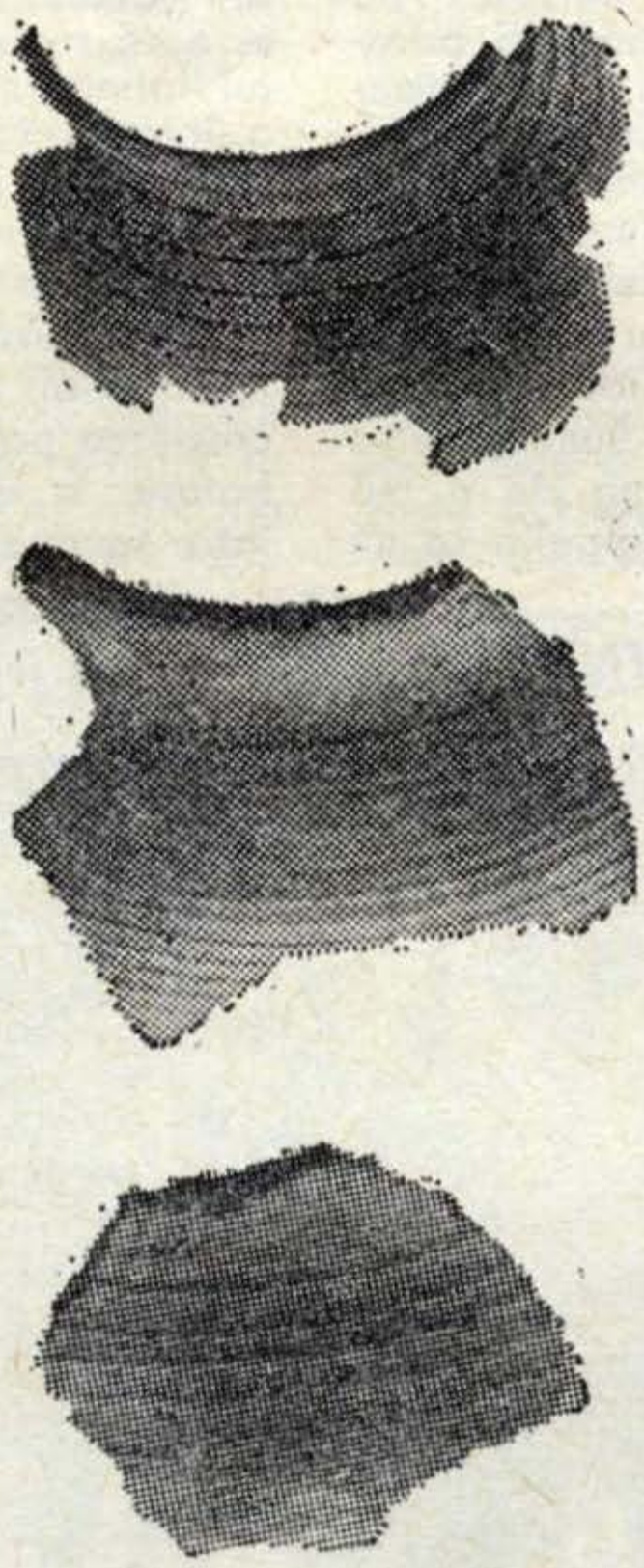

trecutul, istoria. Ca să le citească, să le înțeleagă, să le transmită mesajul, arheologul nu se poate lipsi de fantezie. Intuiția intră în uneltele sale de lucru și — așa cum muzica se întîlnește, uneori pînă la identificare, cu matematica — tot așa, aici, pe acest plan, arheologia se întîlnește cu poezia.

Profesorul I. Nestor — intuind poate, emoția și curiozitatea reporterului față de „cărțile" din rafturi — definește aria geografică a conținutului cutiilor albastre : Glina, Sărata-Monteoru, Zimnicea, Valea Jijiei, Suceava, Dridu... 40 de ani de activitate arheologică. Iar acum, la ordinea zilei : Bratei !

Brateiul abia a început să-și ocupe locul în rafturi. Lăzile mirosind puternic a rășină reprezintă „culesul" anului arheologic 1967. Brateiul este un șantier arheologic tînăr. Săpăturile au început în 1959 și, așa cum apreciază interlocutorul nostru, ele vor putea continua „un număr x de ani".

Un număr x de ani ? E o figură de stil a profesorului ? Ne asigură zîmbind că nu. Atunci ?

Este Brateiul un centru arheologic atît de original sau atît de complex ?

Aparent, nu. Brateiul devine complex și nelimitat în timp, datorită vestigiilor pe care le păstrează, dar și metodei de cercetare arheo-

...TEI '67

logică ce se aplică aici. Este metoda de urmărire, pe o microregiune geografică bine conturată, a *futuror* urmelor de viețuire care se pot sesiza în acea microregiune pentru o perioadă dată. În cazul nostru — perioada formării poporului român. Aceasta constituie o cale importantă pentru a urmări și a demonstra o *continuitate* de viață.

Este o metodă nouă în cercetarea arheologică ?

Nu chiar. Oricum, nu la Bratei se aplică pentru prima dată. Ea se practică de mai multă vreme și la noi, însă nu sistematic. Săpăturile arheologice de la Tîrgșor, Soporul de Cîmpie, Noșlac pe Mureș au fost organizate după această metodă.

Ce anume a relevat existența vestigiilor timpului, a căror cercetare se apreciază că va da de lucru cîtorva generații de arheologi ?

Și întîmplarea, și, desigur, competența. În vara anului 1958, împreună cu echipa, am fost la Mediaș, unde efectuam săpături pentru

Fragmente ceramice lucrate la roată rapidă și arse cenușiu, din așezarea nr. 1 de la Bratei, din secolele V—VI ; sînt decorate cu linii incizate distanțate, cu striuri continui, caneluri sau cu benzi de linii în val. Atît prin tehnica de lucru și de ardere, cît și prin formă și decor, ele sînt strîns legate de ceramica provincială romană. Toate aceste elemente s-au transmis etapelor următoare ale culturii materiale locale *(pag. 64—65)*

epoca preistorică. În timp ce eram pe șantier, cineva, nu-mi amintesc bine cine, a venit și mi-a spus că la o nisipărie s-au găsit niște oase. Nisipăria era situată la cîțiva kilometri de Mediaș. „Oasele" erau niște resturi fosile și, prin ele, am ajuns la descoperirea celui mai vechi monument arheologic din mileniul I de la Bratei : cimitirul, numit de noi mai tîrziu cimitirul I.

Vizitînd nisipăria, ne-am găsit pe o terasă joasă — la 6 km est de Mediaș — a Tîrnavei Mici. Configurația geografică a locului ne arăta că ne aflăm pe o arteră deschisă circulației, care străbătea o porțiune importantă a podișului transilvănean, eram la sud de cursul Mureșului. Multă vreme, Mureșul polarizase cercetările de acest gen, în această parte a țării. Am vrut să depășim zona „bătută" a cursului Mureșului. Brateiul ne mai atrăgea și pentru motivul — subsidiar — că este situat în centrul podișului transilvănean. În 1959, Brateiul a devenit șantier arheologic.

Ce v-ați propus să cercetați prin săpăturile de la Bratei ?

Așa cum spuneam și la început — perioada de formare a poporului român. În mod special, voiam să vedem cum se prezintă situația, din punct de vedere arheologic, în podișul Transilvaniei, în perioada dominației hunice — circa 380-

1

2

454 e.n. — și a celei gepidice — circa 480-568 e.n. În cursul cercetărilor, s-au descoperit însă și alte obiective, care au lărgit problematica inițială a programului, ceea ce ne-a permis să căpătăm informații asupra desfășurării procesului istoric, în această regiune, pînă în jurul anului 800 e.n. și apoi pentru sfîrșitul secolului al XII-lea — începutul secolului al XIII-lea, data limită fiind năvălirea tătarilor de la anul 1241.

Plastic vorbind, la Bratei ați pus sub... lupă urmele de viețuire și, prin ele, societatea omenească prezentă aici de-a lungul cîtorva secole. Este aceasta o consecință a metodei de cercetare arheologică pe microregiunea geografică?

Evident. Continuitatea de viață — cred — nu poate fi demonstrată decît prin intermediul unei cercetări complexe, pe verticală și orizontală, în timp și spațiu.

În comparație cu celelalte șantiere arheologice pe care ați „săpat", ce particularitate găsiți Brateiului?

Prezența carierei de nisip! Cu planurile ei de producție, cu obligațiile ei contractuale, cu oamenii ei, care, deși binevoitori, nu știu — și nici nu au cum — că pe arheolog îl interesează *azi* nu numai resturile fosile, nu numai obiectele găsite, ci și cum se aflau ele, cum erau așezate, cantitatea etc. etc. Activitatea nisipăriei a fost — deși prin ea am descoperit inițial Brateiul — un fel de sabie a lui Damocles! Și, paradoxal, ritmul de lucru pe șantierul nostru și chiar orientarea lucrărilor au fost, în bună parte, determinate de existența carierii. De aici, particularitatea șantierului de la Bratei, unde nu toate obiectivele identificate sau sesizate au fost studiate pînă la capăt, unde nu toate obiectivele existente în microregiune au fost depistate. Am acționat în paralel și am avut un ritm de lucru rapid. În ultimii trei ani, campaniile noastre anuale au înregistrat circa 75 — 90 de zile arheologice. În total, la Bratei, avem pînă acum aproximativ 450 de zile de șantier.

Care este bilanțul lor?

Deocamdată, datorită condițiilor specifice ale șantierului, ne-am concentrat eforturile pe terasa inferioară a Tîrnavei. Așa se face că am cercetat trei cimitire și două așezări, care însă nu corespund între ele din punct de vedere cronologic. Descoperirile noastre sînt deci paralele, iar densitatea și calitatea informației culese deosebit de valoroase.

Cum spuneam, cimitirul I este, la Bratei, monumentul cel mai vechi din mileniul I e.n., avînd circa 400 de morminte, din care au fost cercetate abia jumătate! Este un cimitir de incinerație, foarte întins, de la sfîrșitul secolului al IV-lea — începutul secolului al V-lea, deci din perioada dominației hunice. Dovezile materiale pe care ni le oferă sînt foarte prețioase pentru ideea continuității de viețuire pe care ne-am propus să o studiem.

Cercetările arheologice din Transilvania atestau prea numeroase așezări de „tip gepidic" pentru a nu conduce la ipoteza că, în aceste așezări, trebuie să continuie și prezența populației băștinașe daco-romane. Brateiul, situat în afara ariei de răspîndire a cimitirelor și așezărilor germanice din Transilvania, oferea condiția optimă a urmăririi continuității de locuire a populației băștinașe — ceea ce primul monument arheologic, cimitirul I, ne-a demonstrat cu prisosință. Ritul și ritualul de înmormîntare practicate aici nu aparțin nici uneia dintre populațiile străine cunoscute a fi trecut prin aceste

locuri, în perioada respectivă. Se continuă un mod de înmormîntare foarte bine atestat în Transilvania, în perioada stăpînirii romane. În plus, cultura materială — ceramica, monedele, podoabele — au trăsături romane foarte accentuate.

Aşezarea corespunzătoare acestui cimitir nu a fost identificată, deşi avem unele presupuneri cu privire la locul în care se găseşte. Dar, surprinzător, căutînd aşezarea cimitirului I, am găsit, pe aceeaşi terasă, în apropierea lui, o aşezare foarte întinsă, de circa 100 de locuinţe, care este însă cu o sută de ani mai recentă — datînd de la sfîrşitul secolului al V-lea — începutul secolului al VI-lea — deja din perioada dominaţiei gepidice. Însă cimitirul ei încă nu-l cunoaştem.

Existenţa aşezării I atestă continuitatea aceleiaşi populaţii. Bordeiele dezvelite pînă acum (36) arată că avem de-a face cu o dezvoltare a culturii locuitorilor din cimitirul I. Există o dovadă clară că este o continuitate de locuire. Cimitirul I ne duce pînă în jurul anului 450 e.n., aşezarea începe cam de la 480 e.n. !

Pe aceeaşi terasă, am descoperit o altă aşezare, căreia noi i-am spus aşezarea II. Ea este deosebit de complexă, pentru că cuprinde urme de vieţuire din mai multe perioade : din aceea a aşezării I (sfîrşitul secolului al V-lea şi începutul secolului al VI-lea e.n.), din perioada imediat următoare, secolele VI—VII e.n., din secolul al VIII-lea e.n. şi din secolele XII—XIII e.n. Cu aşezarea II ajungem astfel în plin ev mediu !

Un alt cimitir, cimitirul II, unde am efectuat lucrări, corespunde secolului al VIII-lea. El este în directă legătură — ca timp şi cultură — cu urmele de locuire din aşezarea II, care aparţin secolului al VIII-lea. Prin intermediul vestigiilor materiale din cimitirul II am sesizat şi studiat aspecte din cultura materială, ritul şi ri-

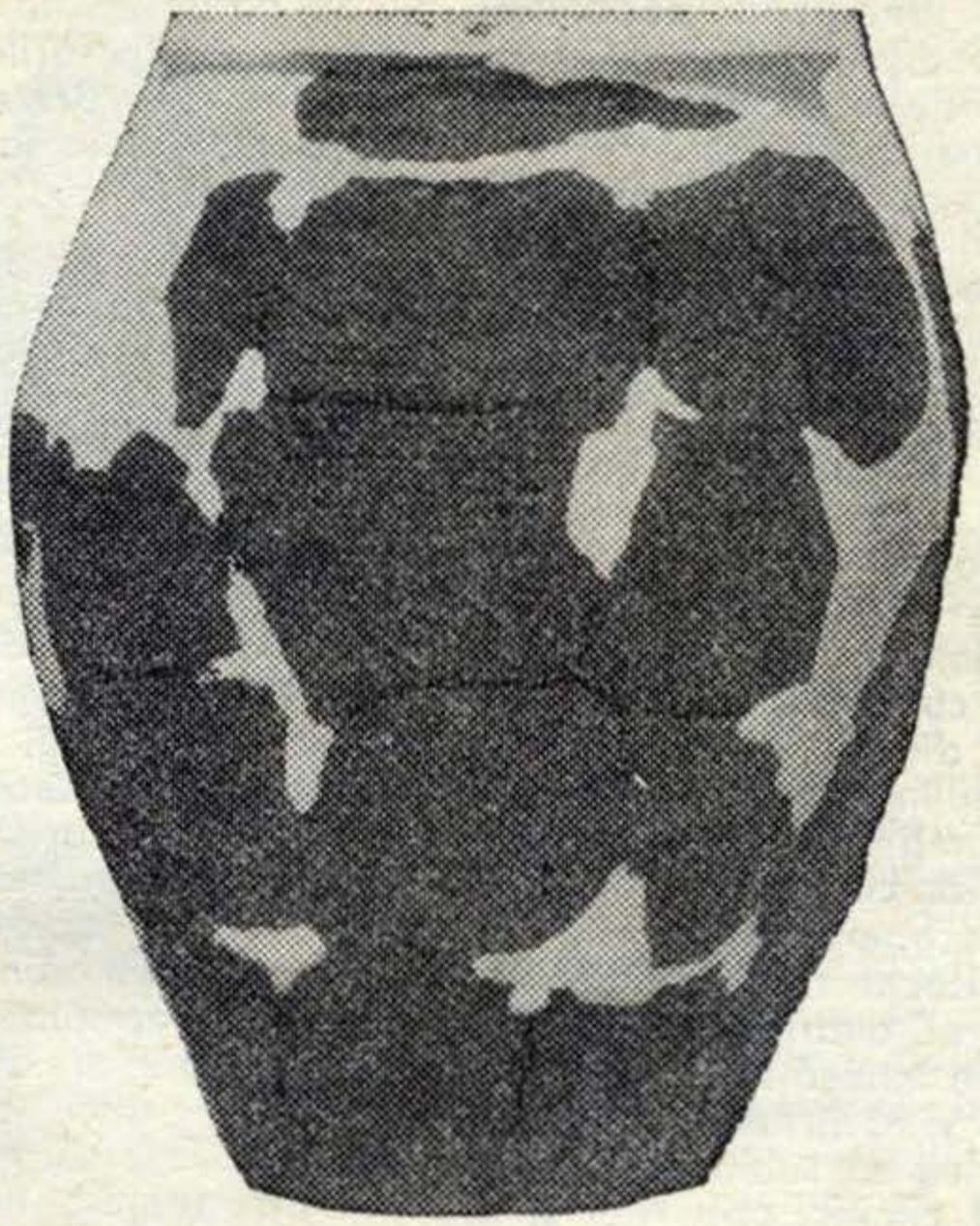

3

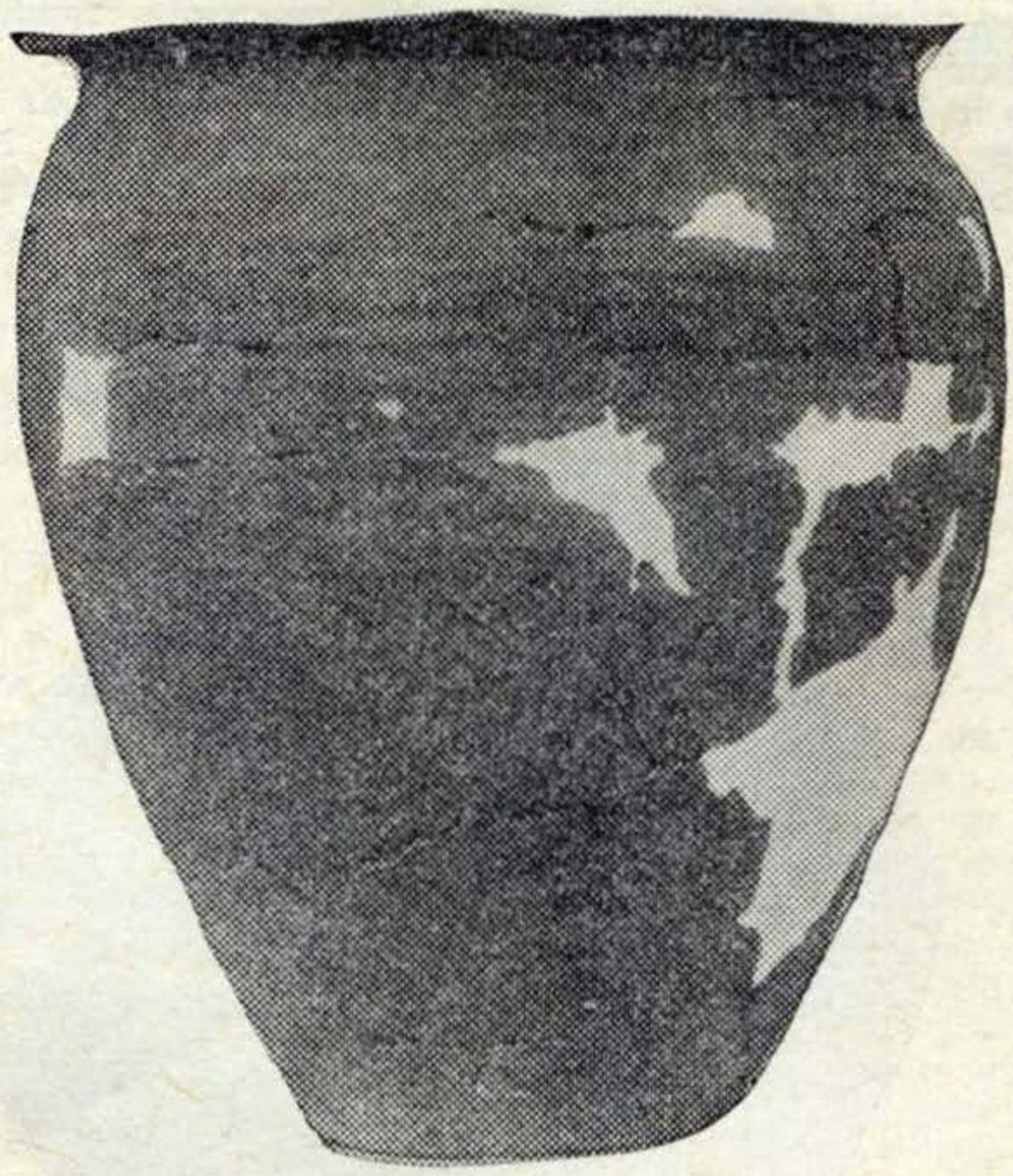

4

Urne din cimitirul nr. 2 de la Bratei din secolul al VIII-lea : sînt lucrate la roată înceată şi decorate cu linii incizate distanţate (1), cu striuri continui (2), cu benzi de linii în val peste striurile orizontale (3) cu caneluri (4) ; atît forma oalelor cît şi elementele de decor sînt moştenite din Cultura Bratei a secolelor IV—VI

Ceramica din cimitirul nr. 2 de la Bratei, ca şi din multe alte cimitire şi aşezări din secolul al VIII-lea, înfăţişează o etapă de dezvoltare în direcţia culturii Dridu

tualul funerar al populației din podișul Transilvaniei aflată, de data aceasta, sub dominația avarilor.

Prin conținutul său, cimitirul II se alătură unei serii de cimitire similare din Transilvania — atît din sud, cît și din nord — și, după cîte știm, este singurul cercetat în întregime. Este biritual. Are morminte de incinerație, dar și de inhumație — circa 15%. Aceasta denotă că avem de-a face cu o populație cu tradiții diferite. De fapt, ne găsim în vremea în care se consumă simbioza daco-romanilor cu slavii.

Descoperirile din cimitirul II reflectă rolul politico-militar al avarilor, atestat pe o arie întinsă în Europa centrală și răsăriteană. Ceea ce țin însă să subliniez este că acest cimitir, prin ritul și ritualul de înmormîntare, prin unele particularități ale culturii materiale, cum ar fi ceramica, podoabele etc., se leagă de cimitirele „proto"-Dridu, ca, de pildă, de cel de la Izvorul, raionul Videle, din Cîmpia Munteniei și mai departe.

Se poate spune că descoperirile și lucrările pe șantierul de la Bratei au fost ca o reacție în lanț...

Întocmai. A trebuit ca cercetările la cimitirul II să fie eșalonate pe o perioadă de patru ani, deoarece, în 1965, a ieșit la iveală — tot cu ajutorul colaboratorilor noștri de la cariera de nisip — un altul. De data aceasta, numai de inhumație. Noul monument arheologic — cimitirul III — ne-a pasionat cu deosebire, datorită particularităților sale. Toate urmele materiale atestă că el aparținea unui grup gepidic din perioada imediat următoare înfrîngerii gepizilor de către avari — deci după anul 568 e.n. Este cel mai avansat cimitir gepidic tîrziu înspre sud-est. Pînă la el nu se cunoșteau astfel de cimitire în această zonă geografică. Au fost cercetate aici 160 de morminte, cimitirul nefiind încă epuizat.

Unele detalii de cultură materială sesizate în acest cimitir, ca și prezența sa în această regiune ne fac să-l considerăm — deocamdată — drept o mărturie *nu a refugierii* gepizilor, înfrînți la 567 de avari și împinși către sud-estul Transilvaniei, ci, mai degrabă, ca o dovadă a rolului lor de „agenți" ai avarilor, în vederea dominării populației din Transilvania acelei vremi. Acești gepizi se vor topi în masa populației locale, la începutul secolului al VII-lea, deoarece, după anul 625, în Transilvania nu se mai găsesc cimitire gepidice independente.

Partea de populație înmormîntată după ritul inhumației în cimitirul II din perioada secolului al VIII-lea e.n. nu poate fi socotită ca reprezentînd *resturi* ale gepizilor, pentru simplul motiv că mormintele gepide din secolele VI, VII au fost strict și constant orientate în direcția vest-est, pe cîtă vreme majoritatea celor de inhumație din cimitirul II sînt orientate invers : est-vest.

Pe baza descoperirilor de pînă acum, cum se conturează „lumea" Brateiului ?

Vas gepidic din cimitirul nr. 3 de la Bratei ; formă caracteristică, dar cu ornamente ștampilate, sistem de decorare moștenit de la romani

Din detaliile pe care ni le oferă urmele materiale, deducem că a existat o societate cu o stare economică prosperă. Caracteristic, în acest sens, este ritualul de înmormîntare la cimitirul I. Aproape în fiecare mormînt — și sînt aproape 400, din care noi am dezvelit abia jumătate — găsim oase de porc, bou, oaie. Este faimosul ritual roman „suovetaurilia", al celor trei animale sacrificate — foarte vechi, adoptat și păstrat de populația daco-romană. Animalele erau sacrificate pentru ospățul care avea loc cu prilejul înmormîntării, așa-numitul banchet funerar. Știm asta după mulțimea oaselor (de animale), după cioburile de vase sparte (ritual) găsite în morminte, după cele două cuptoare de copt pîine și fript carne aflate în marginea cimitirului. Faptul demonstrează

o condiție materială prosperă.

Așezarea I — cu 100 de ani mai recentă decît cimitirul I — completează această imagine. Toate bordeiele, în umplutura lor, sînt pline cu oase de animale mari.

Oamenii Brateiului erau însă și buni agricultori și meșteșugari. Chirpiciul folosit de ei pentru locuințe e făcut din pleavă, paie de grîu. Uneori, se găsesc în aceste resturi de materiale de construcție și boabe de grîu carbonizate.

În așezările studiate la Bratei am găsit dovezi ale practicării intense a metalurgiei fierului, ceea ce este foarte semnificativ pentru tabloul ocupațiilor populației. Știm că erau ateliere, pentru că nu aflăm numai unelte, ci și bulgări de zgură, care atestă procesul de elaborare propriu-zis, la fața locului.

Podoabele — fibule, cercei, mărgele, piepteni din os — atestă că oamenilor timpului le plăcea să se gătească și că aveau cu ce. Cerceii, din bronz și din argint, cu boabă octogonală, de tip roman, ne dau date despre gustul femeilor de la Bratei, dar, mai ales, despre iscusința meșteșugarilor lui. Era o societate evoluată, de caracter rural, cu bogate elemente de civilizație ale lumii romane.

Care este noutatea Brateiului în arheologia românească contemporană?

Brateiul, cu descoperirile de pînă acum, este o dovadă materială de prim ordin a continuității populației daco-romane după năvălirea hunilor. Este prima dovadă de asemenea proporții că, în secolul al VI-lea e.n., gepizii și cultura gepidică găseau aici o populație băștinașă puternic dezvoltată, cu o cultură materială proprie, aflată într-un stadiu avansat. În așezările și cimitirele de la Bratei, influența civilizației romano-bizantine se dovedește a fi fost — tot timpul, de-a lungul întregii perioade sesizate și cercetate pînă acum — prezentă și puternică.

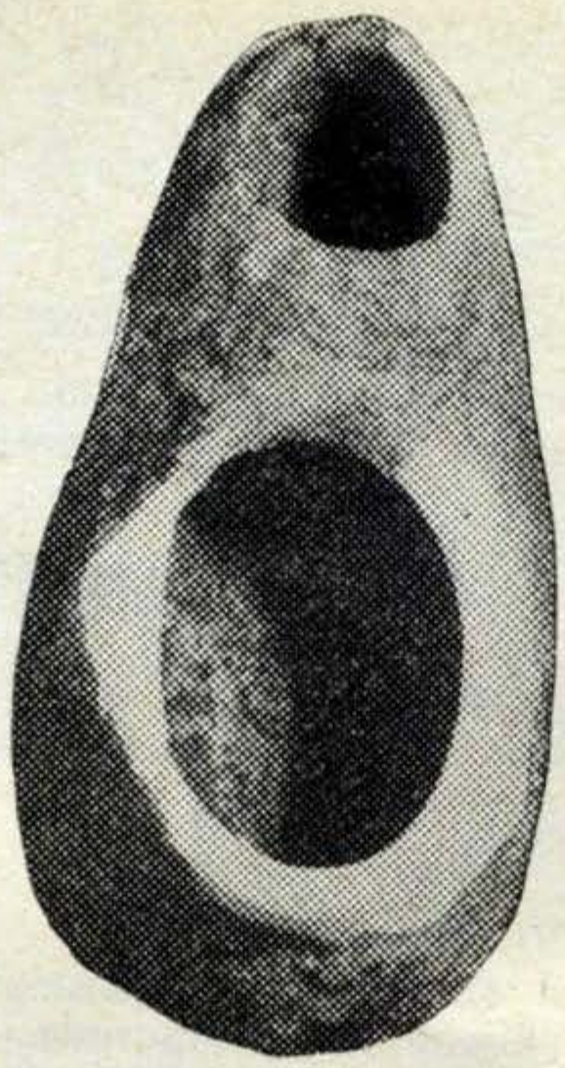

Opaiț de lut lucrat cu mîna după tradiția „lucernae"-lor romane; aparține secolelor VI—VII și a fost găsit într-o locuință din așezarea nr. 2 de la Bratei

Aprecierea dv. cum că Brateiul, ca șantier arheologic, va putea continua „un număr x de ani" nu a fost o... figură de stil. Care sînt planurile dv. de viitor?

Intenția mea este să pot organiza publicarea, în ansamblu și completă, a antichităților de tot felul — existente și cunoscute în țara noastră — provenind din perioada de formare a poporului român. Ne lipsesc astfel de publicații, care, în alte țări, există. Fără prezentarea sistematică și completă a materialelor arheologice care atestă continuitatea poporului român în patria sa nord-dunăreană, nu vom face să progreseze cercetarea în acest domeniu și nu vom putea informa convingător lumea științifică internațională despre concluziile noastre.

Mai departe, aș dori să văd realizate la noi organizarea sistematică și intensificarea săpăturilor arheologice referitoare la așa-zisul „mileniu întunecat", deoarece sînt convins că numai astfel se va putea arunca deplină lumină asupra acestei perioade.

În legătură cu lucrările de la Bratei, intenționăm să continuăm cercetarea integrală a cimitirelor I, III, a așezărilor I, II, să identificăm cimitirele corespunzătoare așezării I și secolelor VI, VII din așezarea II.

În viitor, șantierul nostru se va muta puțin mai spre coline, unde credem că vom afla așezări din secolele IX, X e.n., deoarece, după investigațiile de pînă acum, se pare că ele nu se găsesc pe terasa joasă a rîului.

În felul acesta, sperăm ca, cercetînd pe verticală, dar și pe orizontală, să putem încheia *lanțul* continuității de viață de aici, să putem sesiza și reconstitui mișcările de pendulare în cuprinsul microregiunii — în funcție de vicisitudinile istorice — ale populației locale și ale populațiilor alogene, care s-au fixat definitiv și s-au topit în masa populației băștinașe.

Dar, pînă la viitoarele zile de șantier — atît de aproape și atît de prezente în planurile de lucru ale arheologului —, rămîn de traversat zilele unei toamne capricioase și ale unei ierni care, nu se știe... cum va fi. În astfel de zile, în intimitatea bizară a camerei de lucru, cele mai recente „recolte" de la Bratei vor fi scoase din lăzi și supuse analizelor. Datele obținute în laboratorul chimic își vor da mîna cu cele obținute în laboratorul fanteziei. Dacoromanii și ceilalți vor „ieși" din cutiile albastre pînzate — cu podoabele, uneltele și armele lor, cu îndeletnicirile și obiceiurile lor — dezvăluindu-și enigmele și vremea, aruncînd, pînă la noi, alte punți peste timp.

Interviu realizat de
ELISABETA PETREANU

REPUBLICA DE PE MONTE TITANO

DAN BERINDEI

23 septembrie 1967... Autocarul străbate cei 23 km care despart orașul Rimini de hotarele celei mai mici, dar celei mai vechi republici din lume : San Marino. Autostrada — construită în urma unei convenții între Republica Italiană și Republica San Marino și inaugurată de președintele Republicii Italiene, Giuseppe Saragat, în noiembrie 1965 — are o lărgime de 18 metri, îngăduind un trafic de 1500 de vehicule pe oră. Drumul șerpuiește între viile bogate ale Romagnei, urcînd în sus spre *Monte Titano*, care apare dominator, ca o formă de relief neașteptată și singulară. Hotarul este marcat printr-o inscripție care amintește călătorului că San Marino este un vechi „pămînt al libertății". Nu se efectuează vreun control vamal, dar, potrivit dispozițiilor legale sanmarineze, militarii străini sînt obligați să depună armele sau să ceară autorizație pentru deținerea lor pe teritoriul republicii. Autostrada trece pe lîngă vile, hoteluri, prăvălii, ateliere, mici fabrici — de mobilă și ceramică —, pe lîngă grădini îngrijite. Curățenie, ordine, amestec plăcut al culorilor și în spate maiestuos, Monte Titano, cu citadelele sale fortificate pe creste. Curînd, după ce străbatem acest peisaj rural urbanizat — de altfel, nu este lipsit de semnificație faptul că republica San Marino, cu o suprafață de 61,19 km² și un perimetru de 39,03 km, are o densitate de 288 de locuitori pe km², fiind unul dintre cele mai populate state din lume — intrăm în San Marino, capitala micii republici, și oprim în fața unei clădiri impunătoare : *Palazzo dei Congressi*.

Coborîți din autocar, ne aruncăm privirile în jos, spre Romagna, căci acum ne aflăm aproape de culmile lui *Monte Titano*. Peisajul este frumos și impresionant. De aici înțelegi mai bine istoria frămîntată și demnă a sanmarinezilor, însetați de libertate. Trecutul îndepărtat este legat de numele lui San Marino, creatorul unei mănăstiri la adăpostul înălțimilor lui *Monte Titano*, într-o perioadă — anul 301 — cînd creștinismul era încă supus persecuțiilor imperiale. În jurul mănăstirii, s-au așezat păstori, agricultori, meșteșugari, vînători și tăietori de lemne, care au preferat să ducă viața aspră și săracă, dar liberă, pe care le-o ofereau stîncile și pădurile acestor locuri, decît să suporte aservirea lor în ținutul mănos al Romagnei. Astfel a apărut pe harta Peninsulei italice o mică republică, ce și-a afirmat, încă din mileniul întîi, dreptul la libertate și neatîrnare. Un document din 885, așa-numitul *Placitum Feretranum*, reflectă rezolvarea în favoarea mănăstirii San Marino a unui litigiu teritorial cu episcopia din Rimini, dar și neatîrnarea teritoriilor sanmarineze față de cele supuse feudalilor învecinați. Afirmarea de sine stătătoare a republicii și dobîndirea de către ea a unui pronunțat caracter laic se înregistrează însă abia în secolul al XIII-lea. Dacă, în anul 885, teritoriul sanmarinez nu cuprindea decît 4 km², la sfîrșitul secolului al XII-lea el atinsese 26 km² — deci aproape jumătate din suprafața sa actuală — numărînd o populație de circa 1500 de locuitori. Această comunitate umană a înțeles să-și dea o organizare mai temeinică și, totodată, să adopte măsuri de apărare, în scopul salvgardării libertății și ființei de sine stătătoare. Cele trei vîrfuri ale lui *Monte Titano* au fost fortificate cu citadele în secolul al XIII-lea. Tot atunci s-a format așa-numitul *Arengo*, adică Adunarea capilor de familii, și s-au redactat *Statutele*, legiuire fundamentală a sanmarinezilor, menționată pentru prima oară documentar în anul 1253. Deși a suferit unele completări și modificări în cursul secolelor XV—XVII, această legiuire este încă în vigoare în părțile ei fundamentale.

Statutele sînt pline de interes, ele deschizînd o fereastră prin care putem contempla și astăzi viața sanmarinezilor de acum peste o jumătate de mileniu. Ei aveau îndatorirea de a presta obligațiile militare între 14 și 60 de ani, iar străjerii citadelelor trebuiau să rămînă aici în mod ne-

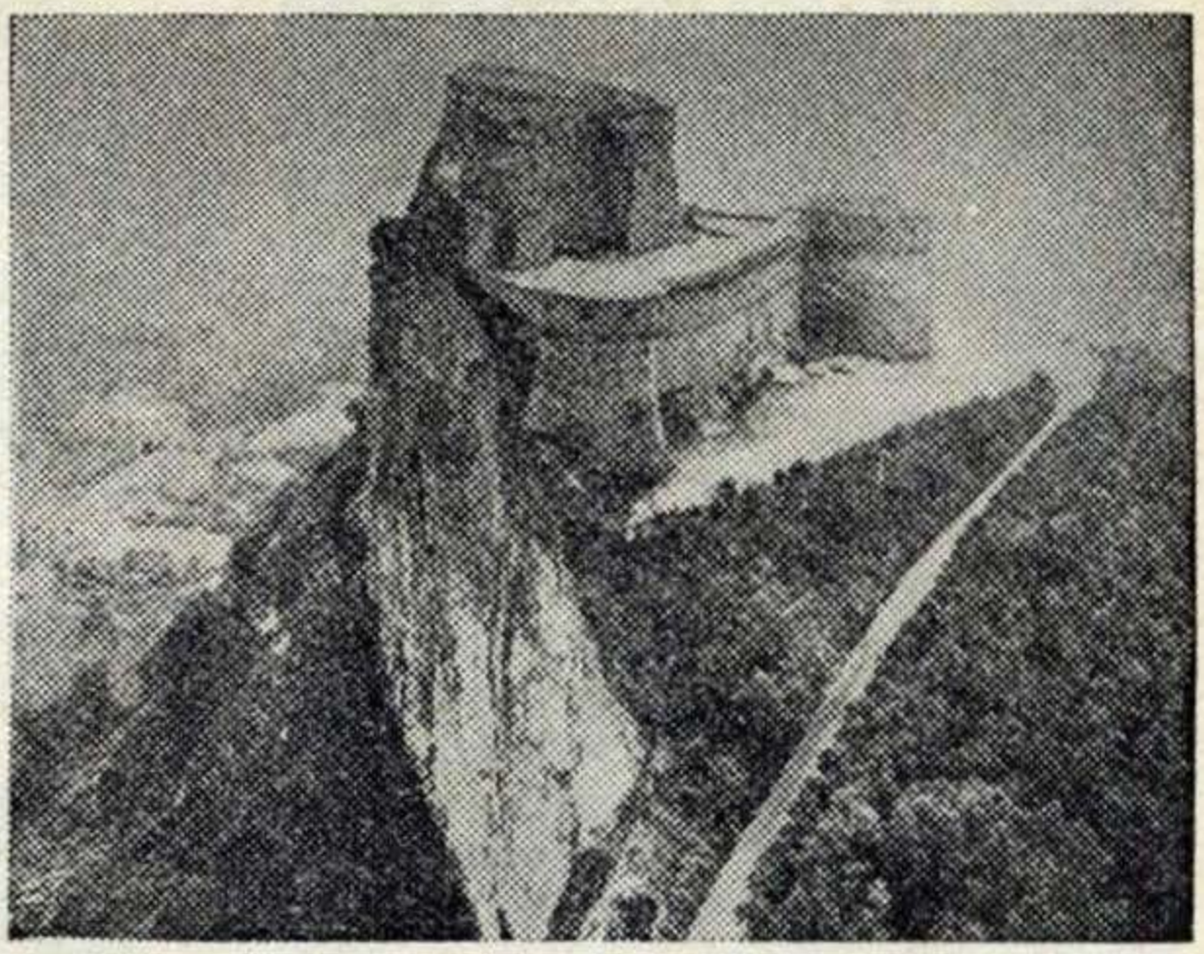

Una dintre vechile fortificații sanmarineze : San-Leo

întrerupt, depunînd pentru aceasta un jurămînt. Cei care păzeau orașul San Marino în timpul nopții erau obligați să despăgubească pe cetățenii eventual prădați, dacă nu puteau prinde pe vinovați. Cumpărarea de case și terenuri era interzisă celor bogați. Omuciderea, ca și trădarea erau pedepsite cu moartea. Pentru trădare, socotită vina cea mai gravă, se adăuga distrugerea casei și exilarea urmașilor. Legea talionului se aplica atunci cînd, în termen de zece zile, cei lezați nu erau despăgubiți pecuniar. Jocurile de noroc erau interzise și pedepsite cu amenzi. O curiozitate : erau amendați și tinerii care, cu prilejul logodnei, solicitau... daruri ! Încă în secolul al XIV-lea, se pedepseau, de asemenea prin amendă, persoanele care aruncau apă murdară ori gunoaie în piețe. În Adunarea capilor de familie era interzis a se întrerupe vorbirea cuiva. În sfîrșit, o dispoziție care reflecta puținătatea resurselor sanmarinezilor, dar și un evident spirit de egalitate : o familie nu avea voie să dețină mai mult de trei capre !

În luptă cu feudalii din împrejurimi și, îndeosebi, cu episcopii de Montefeltro, de Rimini și de Ravena, sanmarinezii s-au afirmat dîrzi și intransigenți apărători ai libertății lor. Declarațiile pe care le-au făcut ei în această privință, în 1296, unui reprezentant al papei, cu prilejul unui proces, sînt pline de semnificație. Acești oameni cei mai mulți neștiutori de carte, cu fețele arse de soare, cu mîinile asprite de muncă aveau puternic înrădăcinat sentimentul libertății. „Omul este liber și nu trebuie supus nimănui" — declara un sanmarinez reprezentantului papei.

Din secolul al XIV-lea, a apărut *Marele Consiliu*, alcătuit din 60 de cetățeni, vechea adunare a șefilor de familii devenind prea numeroasă și, din această cauză, greu de convocat. În același secol, a apărut denumirea de *căpitani generali* pentru cei doi conducători ai republicii, aleși la șase luni o dată — la 1 aprilie și la 1 octombrie — și care nu aveau și nu au dreptul să fie realeși decît după trecerea a trei ani de la ultima electiune. Începînd din 1463, republica San Marino a refuzat orice extindere teritorială, politică înțeleaptă care-i va atrage, treptat, un respect unanim în afară. Marii feudali au căutat, în repetate rînduri — și au și reușit, pentru scurte perioade — să supună San Marino stăpînirii lor. Cezar Borgia, de pildă, a stăpînit Monte Titano timp de circa șase luni, în 1503 ; în schimb, încercarea din 1549 a lui Leonardo Pio da Carpo, senior de Verucchio, a eșuat. Unul din momentele grele ale istoriei micii republici l-a reprezentat acțiunea întreprinsă în toamna anului 1739 de cardinalul Giulio Alberoni, legat al Romagnei, care a ocupat San Marino, a modificat Statutele, desființînd pînă și seculara instituție a căpitanilor regenți, și a cerut demnitarilor sanmarinezi să jure credință și ascultare guvernului pontifical. Susținută de ceilalți cetățeni, marea majoritate a consilierilor și a delegaților castelelor a refuzat acest jurămînt, manifestîndu-și fățiș credința față de republică. Prin distrugerea caselor, prin incendii și jaf, ei au fost siliți să se supună, dar, în cele din urmă, prin demersuri făcute la Roma, au reușit să obțină, în februarie 1740, restabilirea vechilor drepturi.

Un alt moment al istoriei sanmarineze demn de a fi relevat, este vizita solemnă pe care a făcut-o aici matematicianul Gaspard Monge, comisar al guvernului francez, trimis la San Marino de generalul Bonaparte, în februarie 1797. Recunoscînd meritele micii republici în lupta pentru libertate, Monge a declarat într-un discurs : „Libertatea era izgonită din aproape întreaga Europă ; ea nu exista decît la San Marino". Oferta făcută de Bonaparte sanmarinezilor, de a-și extinde teritoriul pe seama vecinilor, a fost refuzată de mica republică, ceea ce a atras admirația lui Monge : „Republica San Marino dă un însemnat exemplu lumii, preferînd să re-

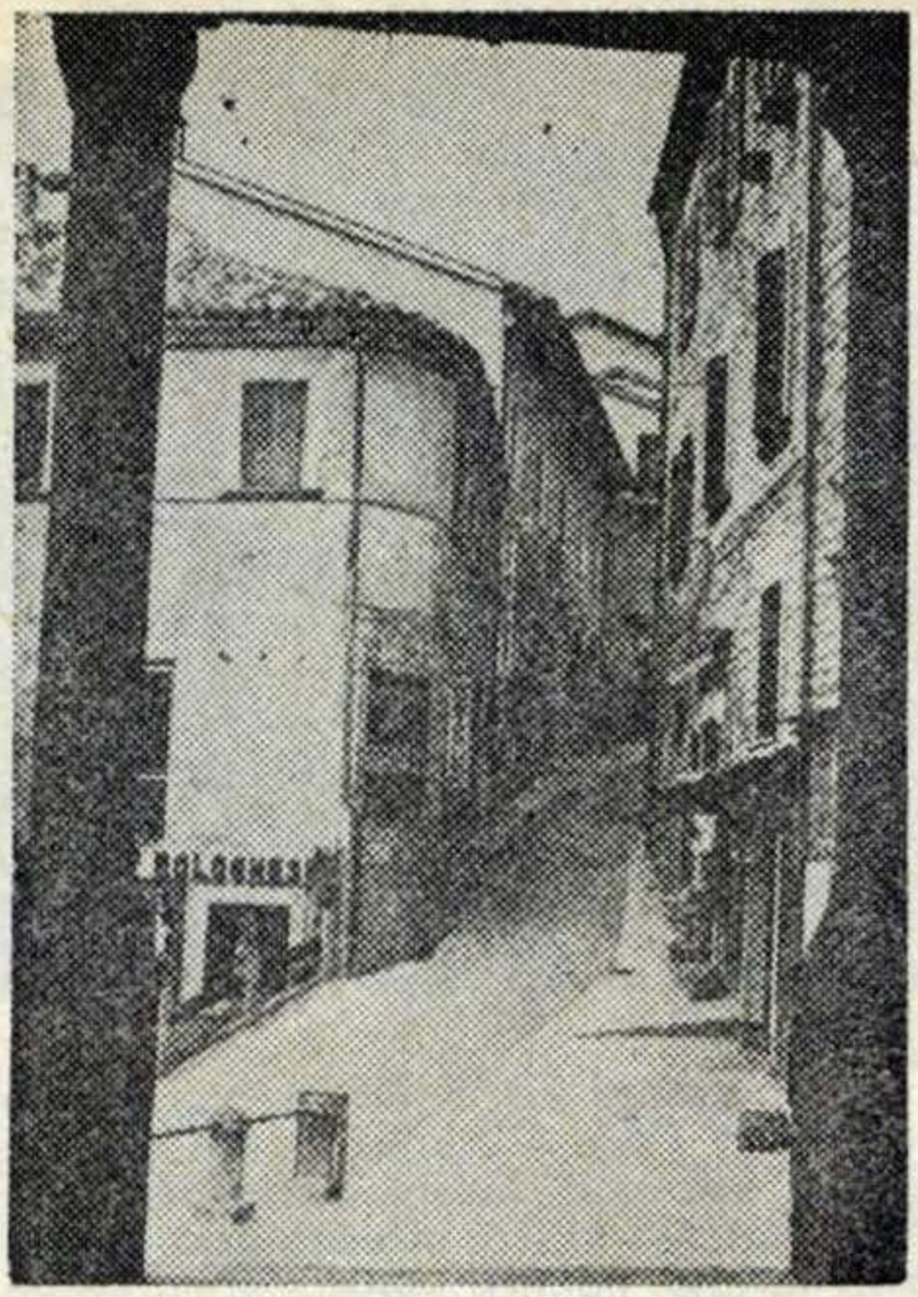

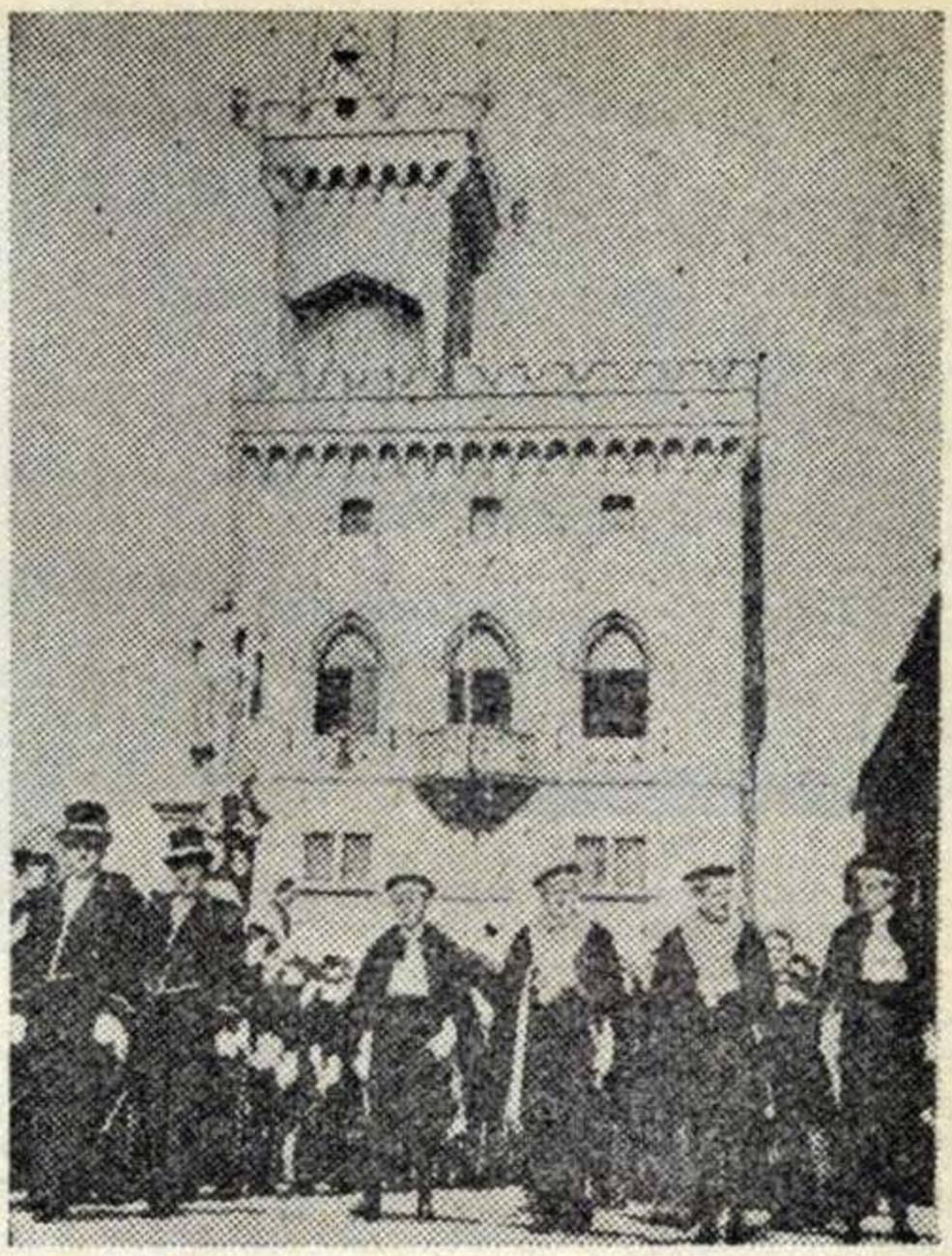

nunțe la orice extindere, pentru a nu expune într-o zi cel mai prețios dintre bunurile sale, antica sa libertate". Napoleon însuși, impresionat de această atitudine, a acordat sanmarinezilor scutire de orice contribuții, respect în orice punct al teritoriului francez și le-a trimis... patru tunuri și o mie de chintale de grîu.

Recunoscută ca neatîrnată în 1815 de Congresul de la Viena, republica San Marino a jucat un rol important în perioada Risorgimentului, oferind sprijin și azil patrioților italieni care luptau pentru înfăptuirea Italiei moderne. În 1849, sfidînd Imperiul habsburgic, San Marino a acordat azil lui Garibaldi, care se retrăsese din Roma, și a salvat prin aceasta ceea ce Carducci numea „noile destine ale Italiei". Proclamat cetățean de onoare, Garibaldi scria în 1861 : „Sînt mîndru de a fi cetățean al unei republici atît de virtuoase". Nu întîmplător, la San Marino a fost ridicat primul bust de pe solul Peninsulei în cinstea eroului. De altfel, simțăminte similare celor ale lui Garibaldi exprima și Abraham Lincoln, tot în 1861, mulțumind căpitanilor regenți pentru proclamarea sa ca cetățean de onoare sanmarinez : „În ciuda micimii teritoriului său, statul vostru este unul dintre cele mai onorate din întreaga istorie. Prin experiența sa, el a demonstrat adevărul, atît de încurajator pentru prietenii umanității, că o formă de stat întemeiată pe principiile republicane este, prin aceasta, solidă și durabilă".

Republica San Marino și-a consolidat neatîrnarea o dată cu constituirea statului național italian, care a considerat-o un stat frățesc. În 1847, a fost deschis la San Marino un consulat italian ; începînd din 1862, o serie de convenții au statuat relațiile dintre cele două state peninsulare. Evenimentele politice italiene n-au rămas, desigur, fără ecou la San Marino. În linii generale, aici s-au format aceleași curente politice ca și în Italia, dar nu rareori cu o pondere diferită.

Un eveniment de seamă a avut loc în 1906, cînd șefii de familie au hotărît adoptarea sistemului electoral modern, punînd capăt puterii Consiliului Prinț și Suveran, care, instituit în 1862, ajunsese să o exercite în numele minorității de privilegiați. Viața politică sanmarineză este puternic ancorată în tradițiile seculare ale micii republici și în ideile democratice ale cetățenilor. Nu este lipsit de interes faptul că, chiar după instaurarea fascismului, în 1923, constituția și statutele republicii n-au fost abrogate. După înlăturarea regimului fascist, timp de aproape un deceniu și jumătate, puterea a fost deținută de partidele de stînga, care au cucerit majoritatea în alegeri pînă în anul 1957, cînd puterea a fost preluată de democrat-creștini. Dar nici aceștia nu pot guverna fără să țină seama de sentimentele democrate ale micului popor sanmarinez ; în consecință, ei au acordat, în 1958, drept de vot femeilor.

Între San Marino și Italia există strînse relații, concretizate, între altele, într-un acord, în temeiul căruia statul italian plătește celui sanmarinez o redevență (acoperind circa a șaptea parte din cheltuielile sale bugetare), care reprezintă despăgubirea pentru renunțarea de către San Marino la drepturile de tranzit liber prin Italia a mărfurilor importate, la cultivarea tutunului, la emiterea de monedă, la deschi-

derea caselor de joc și la exploatarea stațiilor de radio și televiziune.

Inexpugnabilul San Marino a trebuit să devină, în ultimul secol, un teritoriu al ospeției, al turismului, întrucît, în condițiile economice locale existente, numai astfel se putea asigura bunăstarea locuitorilor săi. La San Marino nu există șomeri, iar numărul automobilelor este de 6 663 (la 31 ianuarie 1966). După cum se știe, începînd din 1877, San Marino emite mărci poștale proprii, veniturile realizate din vînzarea acestora acoperind astăzi o treime din bugetul național. Dacă San Marino a refuzat să îngăduie crearea unei case de joc pe teritoriul său, în schimb turismul s-a dezvoltat cu o deosebită vigoare și aceasta îndeosebi după cel de-al doilea război mondial. În ultima perioadă, în fiecare an numărul turiștilor trece de două milioane.

Organele politico-administrative ale statului sanmarinez sînt, în primul rînd, vechiul *Arengo* — care cuprinde astăzi întreg corpul electoral — și *Consiliul Mare și General*, alcătuit din 60 de membri, aleși pe cinci ani, dintre cetățenii în vîrstă de cel puțin 25 de ani știind a citi și a scrie. Acest Consiliu are în atribuții puterea legislativă și administrativă, promulgînd legile și regulamentele, numind căpitanii regenți, funcționarii și ofițerii și încheind tratatele. *Căpitanii regenți* reprezintă statul și exercită puterea executivă ; ei au dreptul de a promulga unele decrete urgente — cu condiția ratificării lor de către Consiliul Mare și General — exercită reciproc unul față de altul dreptul de veto. *Consiliul celor XII* are atribuții de natură judiciară. *Congresul de Stat*, împărțit în zece departamente, conduse de *deputați*, primele două — cel al Afacerilor externe și cel al Afacerilor interne — fiind denumite *Secretariate de Stat*, reprezintă de fapt guvernul micii republici. În ceea ce privește organizarea militară, republica San Marino are așa-numita *gardă a fortăreței*, dotată cu puști engleze din 1860, *garda Consiliului*, înarmată cu săbii, și *miliția*, în care sînt cuprinși cetățenii între 16 și 55 de ani, din rîndul cărora se recrutează doar o companie (dotată cu puști italiene din 1891) ; în sfîrșit, *jandarmeria* este alcătuită din elemente angajate în Italia.

Școala este obligatorie pînă la vîrsta de 14 ani, iar elevii au dreptul de a călători gratuit în autobuze.

Viața din San Marino se caracterizează prin simplitate. Micul popor sanmarinez a reușit să salvgardeze ființa statului său, întemeiat pe respectul tradițiilor, pe principii democratice, pe legile prieteniei. San Marino nu e numai o apariție singulară pe harta fizică a Peninsulei italice, ci, totodată, o interesantă experiență umană, o afirmare a demnității și a libertății.

** Dacă strada Antonio Orafo este foarte des vizitată de turiști, aceasta se datorește nu numai particularităților sale arhitectonice, ci și faptului că aici, în casa Simoncini (plasată în clișeul nostru în stînga) a locuit în 1849, Garibaldi. (pag. 72, stînga)*

** Palatul de guvernămînt. Aspect de la ceremonia investirii noilor căpitani regenți. In fotografie apar atît vechii, cît și noii căpitani regenți (pag. 72, dreapta)*

** Cu ocazia unor ceremonii publice sanmarinezii poartă și astăzi costumele pitorești din epoca Renașterii (pag. 73)*

CONSTANTIN ARGETOIANU

MEMORII

Sfîrșit de guvernare liberală. „Afacerea prințului Nicolae" cedează repede locul, în atenția opiniei publice, problemei succesiunii la guvern, care nu afecta numai interese de partid, ci și profunde interese naționale. Din ce în ce mai ascuțit s-au manifestat contradicțiile dintre forțele democratice și grupările fasciste, precum și dintre toate partidele care se situau pe pozițiile parlamentarismului și cercurile palatului, care acționau în direcția instituirii unui regim de dictatură regală. Printre oamenii politici care susțineau planurile dictatoriale ale lui Carol al II-lea s-a aflat și Constantin Argetoianu. În memorii, acesta exagerează, desigur, rolul său personal în inițierea planului instaurării dictaturii regale, dar este întrutotul adevărat că Argetoianu, datorită poziției sale de clasă și concepțiilor sale reacționare, se pronunța fără rezerve pentru un asemenea regim și căuta să-l influențeze pe Carol în acest sens. Tocmai de pe aceste poziții reacționare, de dreapta, prezintă el desfășurarea crizei de guvern din noiembrie 1937.

M. C. STĂNESCU

15 aprilie 1937

Cîte zvonuri nu s-au mai răspîndit zilele acestea și asupra atitudinii prințului Nicolae, și în jurul „debarcării" lui ! Mai toate au fost datorite faptului *că nu s-a publicat scrisoarea lui din 9 aprilie*[1]. Mai întîi, s-a răspîndit zvonul — și foarte insistent — că prințul n-a scris nici o scrisoare, că amîndouă scrisorile din 9 aprilie, atît cea adresată regelui, cît și cea adresată lui Tătărăscu, erau apocrife. Faptul că scrisoarea adresată lui Tătărăscu nu fusese dată publicității, *după cum hotărîse* Consiliul de coroană, dă oarecare verosimilitate zvonului. Din informațiile pe care le-am putut culege imediat la izvor sigur, am putut însă constata că zvonurile erau false. Nu numai că prințul scrisese și trimisese scrisorile, dar încă atitudinea sa nu era întru nimic aceea a unui răzvrătit. Supus hotărîrilor regelui și ale Consiliului de coroană, prințul Nicolae nu opunea nici o rezistență la aplicarea acestor hotărîri. Fuseseră, într-adevăr, discuții între prinț, pe de o parte, rege și guvern pe de altă parte, dar înainte de trimiterea scrisorilor. Într-o întrevedere avută cu prințul, la 6 aprilie, regele îi ceruse o scrisoare prin care nu numai că afirma intențiunea sa de a se căsători cu d-na Doleti, dar și *renunțarea la drepturile sale eventuale la succesiunea tronului* — renunțare pe care prințul refuzase categoric să o dea. În ziua de 8, după zadarnica intervenție a delegațiunii ministeriale pe lîngă prinț[2], regele a chemat pe colonelul Manolescu și i-a cerut *să ceară și să obție* scrisoarea dorită de la Nicolae. Colonelul a refuzat net. A spus lămurit că sentimentele care-l leagă de prinț îi interzic o asemenea intervenție — care de altminteri ar rămîne fără rezultat — și a rugat pe maiestatea sa să-i primească demisia din armată, demisie

[1] Deși datate 9 aprilie, scrisorile adresate de prinț regelui și lui Tătărăscu au fost înmînate destinatarilor în seara zilei de 8 aprilie.

[2] Asupra intervenției unei delegațiuni ministeriale pe lîngă prinț am putut culege informațiuni distractive. După ce delegația a pus din nou și pentru o ultimă dată chestiunea : ori-ori prințul Nicolae a răspuns că el nu mai cere autorizația imediată a căsătoriei sale, ci numai să fie lăsat mai departe în situația în care se afla (după ce luni de zile ceruse legalizarea căsniciei lui numaidecît). Văđit, voia să puie în încurcătură pe d.d. membri ai guvernului, căci știa ce-i pregăteau. Atunci, plin de tact, Guță Tătărăscu i-a făcut observația că ar însemna pentru dînsul să trăiască într-o stare de perpetuu concubinaj. Prințul s-a lovit cu palma peste obraz și, dînd din cap, i-a replicat : „Vezi, la asta nu m-am gîndit ; o să ajung și eu în teapta regelui..." Dl. Guță n-a mai insistat, s-a înapoiat la București, a raportat regelui rezultatul întrevederii și s-au hotărît cele cunoscute. Din scrisorile prințului adresate regelui și lui Tătărăscu în aceeași zi, reiese limpede întorsătura pe care pînă atunci ahtiatul de căsătorie a dat-o lucrurilor.

pe care o ținea de atîta vreme în sertar. Furios, regele a aprobat pe loc demisia, a concediat pe Manolescu și a chemat la palat pe Nicolae. Prințul s-a urcat către seară în automobil, singur, și a mers de la Snagov direct la pavilionul regelui din dosul palatului. Cum purta ochelari și gulerul ridicat, sentinela de la poartă nu l-a cunoscut și l-a oprit. Prințul s-a coborît din mașină și s-a numit. Sentinela n-a vrut să știe nimic și a pus prințului pușca în piept. „Soupe-au-lait", cum e Nicolae, a început să înjure și era să se întîmple bucluc, și poate și moarte de om, dacă n-ar fi intervenit în momentul oportun un gradat, care a dat drumul alteței sale regale. Prințul nu s-a supărat însă, și întrevederea între cei doi frați a fost liniștită. Regele ne-a spus chiar, în seara Consiliului de coroană, că conversația s-a ținut tot timpul pe un ton glumeț (!!!) și că ultimul cuvînt al lui Nicolae ar fi fost : „Sper că n-ai să mă dai afară din țară în 24 de ore, și că ai să mă lași să-mi fac bagajele?". Glumeț ori nu, prințul Nicolae a fost însă de neclintit pe chestia renunțării la drepturile sale. A primit toate celelalte condițiuni, aplicarea art. 13 din statut, plecarea în străinătate, condițiunile materiale de viață propuse, dar a refuzat net să recunoască el însuși decăderea din drepturile sale eventuale, consecință naturală a aplicării zisului articol 13.

În cele din urmă, a cedat regele și amîndoi frații s-au pus de acord asupra redactării scrisorilor din 9 aprilie. Din acel moment, n-a mai fost nici o discuție între ei, și Nicolae a primit în liniște și fără nici o opoziție hotărîrile luate cu privire la soarta lui [...]

3 iunie

De necrezut : pe cînd conducătorii tuturor țărilor din lume se preocupă de gravele probleme economice și politice ce se cer soluționate cît mai grabnic, maiestatea sa regele Carol se îndeletnicește cu noi creațiuni de decorații. România s-a mulțumit, timp de decenii după proclamarea Independenței sale, cu două ordine, Steaua și Coroana României, și cu medalia Bene Merenti, pentru merite artistice și literare. Regele Carol I, către sfîrșitul domniei lui, a adăugat Ordinul Carol I, conferit în condițiuni excepționale. Regele Ferdinand, cu prilejul războiului, a mai creat și Ordinul „Mihai Viteazul", rezervat răsplătirii faptelor de arme. Carol al II-lea nu s-a mulțumit cu înființarea unei nesfîrșite serii de decorații, a mai revoluționat și pe cele existente, a schimbat panglicile Stelei și Coroanei, a aruncat peste umerii oacheșilor decorați cu „Mihai Viteazul" alba mantie a Cavalerilor Teutonici (!!), făcîndu-i de rîs, și cîte alte bazaconii. Ultima invenție e un cordon suplimentar la „Steaua României". Pe lîngă gradul de „Mare Cruce", cu cordonul cunoscut, s-a mai creat acum clasa I : un cordon roșu, cu o dungă albă, lată pe mijloc !

În același timp, s-a mai înființat încă un colan (aveam deja două) pe lîngă ordinul „Serviciului Credincios", care ia rang între „Marea Cruce" a „Ordinului Carol" și colanul acestuia !

Fericită țară !

Fericită, căci, în momentele sale pierdute — cînd nu e reținut nici de decorații, nici de uniforme, nici de nasturi, — maiestatea sa regele nostru iubit se ocupă și de ea. Dovadă : a chemat zilele trecute în audiență pe Macovei, directorul general al C.F.R.-ului, ca să lucreze cu dînsul. Macovei, dorind să-i explice toată situația de la căile ferate, s-a dus la palat cu grafice, cu statistici și cu doi funcționari. Abia intrat în cabinetul regelui, maiestatea sa i-a spus : „Te-am chemat să te rog să comanzi lui [...] portretul meu, pentru căile ferate, și să-i dai și un acont (!!) de 100 000 lei !". Și audiența a fost terminată. Macovei a plecat cu graficele lui, cu urechile pleoștite și însoțit de surîsul subalternilor săi. [Pictorul], băiat de talent, a fost sau este aghiotant la vodă, dar, mai ales, *persona gratissimo* pe lîngă madam Lupescu. După cum se vede, solicitudinea regelui pentru C.F.R. e mare [...]

1 septembrie

Noi zvonuri pe plaja din Sinaia :

Lupeasca ar fi dispărut, de trei zile i s-ar fi pierdut urma, și regele ar fi disperat, fiindcă e convins că a fugit după Urdăreanu, de care e amorezată lulea.

Urdăreanu ar fi oropsit, fiindcă ar fi făcut o afacere murdară la Ministerul de Finanțe (ridicarea unei amenzi de milioane), invocînd numele regelui, ca s-o poată duce la bun sfîrșit ; Cancicov ar fi raportat faptul suveranului, care a hotărît mazilirea favoritului său !

Toate aceste zvonuri au importanța lor, ca și crezămîntul ce li se dă, fiindcă dovedesc o imaginație otrăvită și surescitată. *Trăim sub un regim de despotism și de desfrîu*, de aici vine tot răul [...]

3 septembrie

Zvonurile despre dizgrația lui Urdăreanu sînt întemeiate. Pare că au fost scene violente între Urdăreanu și damă, scene în care a fost

amestecat și regele. Urdăreanu a devenit, de cînd a ajuns la mărimi, campionul virtuții, ca acele [...] care, o dată îmbogățite, devin pudice și bigote[3] și, indignat de ușurințele duduii — mai ales în timpul vacanțelor de la Eforie — nu s-a sfiit să facă aspre observațiuni delicventei și rapoarte pline de arțag regelui. Se zice că, fiind foarte violent din fire, Urdăreanu nu s-a putut stăpîni nici în fața Lupeascăi și nici chiar în fața regelui. Și că acesta i-ar fi spus într-o bună dimineață: „Ești bolnav, du-te și te caută!" — și i-a dat un concediu. Înainte de a pleca, Urdăreanu și-a dat demisia, dar regele a refuzat-o provizoriu. Regina Maria a spus alaltăieri lui Annie Zănescu că „conflictul" a fost foarte grav, dar că acum lucrurile s-au împăcat. În tot cazul, nu s-au împăcat de tot — dacă s-au împăcat — căci *însărcinările de încredere* retrase d-lui mareșal nu i-au fost redate. Urdăreanu primise, într-adevăr, depline puteri pentru administrarea patrimoniului personal al suveranului și marea lui trecere la rege se explica, mai ales, prin aceste atribuțiuni speciale, care au creat totdeauna între regii noștri hrăpăreți și vechilii lor îndemînatici relațiuni intime. Or, aceste atribuțiuni speciale au fost retrase lui Urdăreanu în momentul certei, și nu i-au mai fost redate. Faptul mi-a fost confirmat și de Florian Marinescu (contabilul palatului) și de Al. Zamfirescu și de Gr. Carp. Dacă Urdăreanu va mai rămîne la palat ca simplu mareșal, dar intimitatea și încrederea între el și rege s-au dus [...]

[3] Principesa Voronieka, alias Adina Take Ionescu, supărată foc pe Urdăreanu, fiindcă a îndrăznit să-i reproșeze o vizită pe care o făcuse principesei Ileana, povestește o istorioară ce pune în lumină unele din însușirile favoritului m. sale. Vrînd să intre, într-o dimineață — era în 1922 — în cabinetul soțului ei, Adina aude zgomot de ceartă și pe Take țipînd: „Nu domnule, în afaceri de onoare nu pot să am nici o indulgență, nu pot interveni!" — și în același timp vede ieșind din cabinet pe tînărul sublocotenent Ernest Urdăreanu, plouat.

Exoflisit de Take, tînărul plouat a venit la Adina să o roage să-i dea o mînă de ajutor.

Fusese prins într-un tripou, unde făcea pe crupierul, și, încadrat, după o descindere, în raportul poliției, între cei mai notorii escroci ai Bucureștiului clandestin. Generalul Holban hotărîse să-l dea afară din armată. Adina s-a făcut luntre-punte și l-a scăpat. Cînd a venit acum să-i facă morală — ca mareșal! — nobila principesă i-a răspuns de sus: „Si vos observations sont de la part du roi, je les accepte difficilement, si c'est de votre part à vous, je trouve que vous avez du toupet, et que vous avez probablement oublié de quel seau à ordres je vous ai tiré!" — „Le foutriquet n-a pas demandé son reste" — adaugă Adina.

5 septembrie

Ieri toată ziua au circulat fel de fel de vești cu privire la schimbarea lui Urdăreanu. La un moment dat, s-a afirmat că fusese înlocuit prin generalul Paul Angelescu. Comunicatul nr. 71 al Curții regale, publicat în gazetele de azi dimineață, ne aduce la cunoștință că demisia d-lui Ernest Urdăreanu din postul de mareșal a fost primită pe ziua de ieri și că, tot pe ziua de ieri, d-sa a fost numit de maiestatea sa regele administrator al domeniilor sale. Cum nu se spune nimic de Balif și cum nu se vorbește de domeniile Coroanei, ci de domeniile „sale" (fiind vorba de rege), e de presupus că s-a creat pentru Urdăreanu o nouă funcție de administrator al *domeniilor* personale ale regelui.

În tot cazul: tronc Mariț o!

Dacă nu era bun de mareșal, apoi și mai puțin nimerit va fi Urdăreanu într-un post cu răspundere materială.

Înlocuitorul lui la mareșalat nu a fost încă desemnat. Așteptăm una boacănă. [...]

6 septembrie

Se pare că faptul care a determinat mazilirea lui Urdăreanu a fost o ieșire violentă și lipsa lui de tact — ca să-i zicem așa — față de purtarea cam liberă a duduii pe coasta Mării Negre, purtare pe care dl. mareșal a considerat-o incompatibilă cu demnitatea unei favorite regale. Așa povestește cel puțin aproape toată lumea.

Iată informațiunile pe care Don, primarul Eforiei și unul din complicii d-nei Lupescu, le-a dat unui prieten intim. D-na Lupescu petrecuse la Don acasă, pînă la ora 12 noaptea, împreună cu Pușcariu (flirtul său actual) și Korciu. La acea oră, duduia a manifestat dorința unei plimbări la Mangalia. Zis și făcut. S-au „tassat" toți într-un automobil și au plecat spre sud. Dar la Mangalia n-au găsit ce le trebuia. Cîteva chiote, puțin scandal și au pornit spre Constanța, unde au putut, în fine, să se întindă la chef.

A doua zi dimineața, dl. mareșal s-a prezentat la domiciliul d-lui Don, s-a răstit la dînsul și pe tonul cel mai cazon l-a întrebat cum a îndrăznit să ajute pe d-na Lupescu să „compromită în așa măsură prestigiul regelui" (!!! autentic!). Pe cînd Don se întreba ce să răspundă unei asemenea năzbîtii, Ernest Mareșal i-a urlat în obraz: „A sărutat-o Pușcariu?". Din ce în ce mai nedumerit, Don se întreba dacă n-are a face cu un nebun. Dar nebunul îi da zor: „A sărutat-o?" — și cum Don se mulțumea să dea din umeri, mareșalul Ernest a continuat să urle ca un bătăios: „A sărutat-o, a sărutat-o — dar am să-i frîng

gîtul de data asta !". Virtute ? Gelozie ? „Chi lo sa !". Fapt este că s-a dus la rege și a raportat tot. Regele a făcut o scenă Lupeascăi, Lupeasca alta regelui și, în cele din urmă, i-a pus și un ultimatum : ori ea, ori Murdăreanu ! Își închipuie oricine că, din acel moment, soarta lui Urdăreanu[4] era pecetluită. [...]

10 noiembrie

De ieri am intrat, formal, în criză de guvern. Conform programului stabilit, Tătărăscu s-a prezentat regelui cu un memoriu în care a expus opera de guvernămînt a partidului liberal în ultimii patru ani — și a rugat pe maiestatea sa să avizeze. E o demisie și nu e o demisie. Dl. Guță și-a mai rezervat astfel o portiță, în cazul în care regele ar mai avea nevoie de dînsul.

Din tot ce știu, *din tot ce am vorbit cu regele* (și din conversațiunile avute cu dînsul n-am notat, în aceste însemnări, *decît o parte*, căci sînt lucruri pe care n-am avut dreptul să le încredințez nici măcar caietului ce conține spovedaniile mele), rezultă că situația politică în momentul deschiderii crizei e următoarea :

Regele vrea :

1) Să se scape de tirania electorală (admite un regim parlamentar, dar nu pe cel actual, ci unul modificat, în care parlamentul să nu mai fie ca azi, pentru guvern, o ghiulea grea legată de picior) ;

2) Să sporească autoritatea regală și, prin consecința, a guvernului ce reprezintă această autoritate ;

3) Să scape țara de pacostea politicianismului ;

4) Să pună în fruntea țării o echipă de oameni harnici, care să gospodărească, în loc să facă politică și să-și pricopsească partizanii ;

5) Să îndrepte politica externă pe *calea realităților*, menținînd totuși, pentru moment, alianțele actuale, *ca acte de stare civilă*.

Pentru aceasta :

1) *Nici o combinație de partid* în alcătuirea noului guvern ;

2) Un guvern în care fiecare ministru să fie desemnat de dînsul, pe bază de criterii pur obiective și în vederea posibilității unei continuități în desfășurarea viitoare a eforturilor de guvernare.

Acestea sînt punctele de plecare.

Să vedem care vor fi cele la care va ajunge.

Dacă nu se realizează *acum* programul, nu-l va mai putea realiza niciodată. Va fi un răsunător faliment.

Să așteptăm.

Regele Carol nu joacă cartea țării — țara va sfîrși prin a-și găsi și singură echilibrul ; nu joacă nici pe a noastră, a celor cîțiva clarvăzători și sinceri sfătuitori — noi ne-am făcut datoria și sîntem în regulă cu conștiința noastră — *joacă propria lui carte*. O pricepe?

Să așteptăm cîteva zile și vom fi lămuriți.

12 noiembrie

Ieri după amiază, la 4½, am fost primit în audiență de rege, în șirul consultărilor sale, pentru formarea noului guvern. Am intrat după Goga și am stat mai bine de un ceas.

Am găsit pe rege foarte bine dispus ; vesel și sigur de sine. Nu avea figura pleoștită, ochii scurși și nasul în jos, ca pe timpul consultărilor din 1933 — înainte de formarea ministerului Duca, de tragică memorie. Am început prin a-l întreba dacă m-a convocat ca să-i dau părerea mea asupra unei formule de guvernămînt deja adoptată sau ca să-i expun cum văd eu situația politică în momentul de față. M-a rugat să-i fac întîi această expunere și că apoi vom putea cerceta și cîteva formule de guvern. I-am dat drumul. Niciodată nu m-am simțit în vervă ca ieri ; am vorbit cu miez și cu formule „pregnante" și am avut impresia că am impresionat adînc. Am arătat regelui că, deoarece nu-mi schimbasem întru nimic părerile, putea să-și închipuie dinainte ce aveam să-i spun : era repetarea celor auzite deja în ultimele mele audiențe. Regele m-a întrerupt cu cuvintele : „Știu ce ai să-mi spui, *și-mi vorbești din inimă*" — „Sire, vă mulțumesc, și am să repet aceleași lucruri, dar am să le prezint în *lumina situației de azi !*". Ca intrare în materie, i-am făcut o scurtă dar veridică dare de seamă a stărilor noastre materiale și morale. În ce privește stările materiale, i-am arătat că ameliorarea ultimilor ani e numai aparentă și se datorește conjuncturii locale și internaționale (recolte bune în țară, prețuri ridicate peste graniță). Să ne ferească Dumnezeu de o schimbare de conjunctură, căci n-ar mai rămîne nimic din artificiala noastră prosperitate. Deja sînt semne de un nou început de criză în America ; cine știe ce ne așteaptă anul viitor. Bunele recolte și conversiunea au permis contribuabililor să verse bani mulți în tezaurul statului și au activat tranzacțiile comerciale, sporind astfel și beneficiile. Am arătat mai departe, cu amănunte pe care nu le pot reproduce aci, că guvernul Tătărăscu n-a tras din conjunctu-

[4] Înainte de a părăsi vila lui Don, Urdăreanu îi ceruse cuvîntul că nu va destăinui vizita sa. Cum însă d-na Lupescu a acuzat întîi pe Don că a raportat regelui cele întîmplate în noaptea crimei, zisul Don s-a grăbit să-și calce cuvîntul și să povestească duduii intervenția lui Urdăreanu și amenințările lui.

ra favorabilă de care s-a bucurat toate avantajele pe care ar fi putut să le tragă și că opera sa *pozitivă* e mediocră. S-a făcut ceva pentru armată, desigur, dar ce s-a făcut în această direcție a fost meritul lui, al regelui. Nouă întrerupere (de altminteri, în tot cursul audienței, regele n-a vorbit decît pe cale de întrerupere, cîteva cuvinte de fiecare dată) : „Singurul merit al lui Tătărăscu *a fost că știe să asculte !*". Fără să mă tulbur de întrerupere, am continuat, reamintind raportul Statului major din 1932, prin care se cerea 200 miliarde pentru înzestrarea armatei, și am subliniat ridicolul sumei de 10 miliarde cheltuite, cu care se laudă guvernul actual. „Și să nu mi se spună, sire, că nu se putea investi mai mult. S-ar fi putut găsi de zece ori această sumă pe căi care să nu apese mai greu pe umerii contribuabililor." [5] Dar în afară de armată ce s-a făcut ? Șoselele noastre, căile ferate, spitalele sînt în aceeași stare ca acum 20 de ani. Nu s-a dublat o linie, nu s-a construit o racordare [...] Agricultura lîncezește din punct de vedere tehnic în aceeași mizerie ca mai înainte. Am trecut în revistă toate ramurile producțiunii noastre naționale — nicăieri un progres.

Dezastrul e și mai mare în ce privește stările noastre morale. Adînca sărăcie de la sate și luxul din Capitală sînt rezultatele furturilor, șperțurilor și abuzurilor celor mari în nemiloasa lor exploatare a celor mici. L-am făcut atent asupra falsei liniști ce domnește; să nu o ia drept bună. Lumea s-a liniștit în așteptarea automaticii schimbări de regim, consecința expirării legislaturii și *în nădejdea unui gest salvator din partea regelui*. Dacă acest gest va lipsi, se va dezlănțui cea mai deșănțată agitație din cîte a frămîntat vreodată țara. „Trăim, sire, nu sub un regim parlamentar, *ci sub un regim parazitar*" ; din 10 salariați publici, dacă lucrează unul, iar 9 nu se gîndesc decît cum să tragă chiulul statului și să jupoaie pe nenorociții care trec prin mîinile lor. Știm ce se petrece printre funcționarii civili, în armată probabil că se petrece același lucru, acolo maiestatea ta cunoaște mai bine oamenii și stările... — Regele : „De aia am luat măsura deblocării..." — Eu : „va să zică imoralitate și în armată. Imoralitatea și minciuna, sire, duc direct la anarhie. Sîntem deja în plină anarhie; e admisibil ca proprietarul veros al unui ziar de șantaj *(Universul)* [6] să se erijeze în apărătorul granițelor noastre și să dea tuturor lecții de civism și de morală ?" — Regele : „E o rușine !" — Eu : „E admisibil ca toți ratații, toți ramoliții, toți lepădații să se strîngă în asociații „patriotice" și să pună în fiecare duminică, în întrunirile lor, țara la cale ?" — Regele : „Nu e admisibil !".

Am demonstrat atunci regelui, cu argumente noi, de care nu uzasem încă, că singura posibilitate de ieșire din mocirla în care ne zvîrcolim era *un guvern totalitar, un guvern de autoritate și de ordine, un guvern liberat de orice tiranie electorală sau de club, un guvern format dintr-o echipă desemnată de suveran și aleasă în afară de orice considerație personală sau de partid, numai în funcțiune de posibilitățile fiecăruia de randament în folosul statului.* Aici regele m-a întrerupt din nou cu cuvintele : *„Asta e formula, ți-am spus-o deja, îmi vorbești din inima mea !"*.

Am examinat apoi posibilitățile de constituire ale unui asemenea guvern și am demonstrat regelui că *conjunctura era excepțional de favorabilă* :

1) Din cauza poziției lui în politica externă, cît și în cea internă. Prin foarte abila politică externă pe care a dus-o de la îndepărtarea lui Titulescu, a cîștigat încrederea aliaților, care nu-l mai bănuiesc de „trădare" și nu-i vor pune bețe în roate, *oricare* ar fi forma guvernului pentru care s-ar hotărî. Pe de altă parte, prin dezbinarea și rivalitatea partidelor din țară, prin demonetizarea lor față de opinia publică, a ajuns stăpîn necontestat și în domeniul politicii interne.

2) Fiindcă singurul curent viu astăzi în țară, curentul național-antisemit, e un curent negativ (în opoziție cu cele două mari curente care s-au succedat de la război, curentul averescan și curentul țărănist, care au fost curente *pozitive*), curent care cere mai mult să nu se facă anumite greșeli sau, mai bine zis, să nu se mai facă și, cu această condiție împlinită, e gata să se împace cu orice formulă de guvern, cu atît mai mult cu una de autoritate. Cu acest prilej, am spus regelui tot ce aveam pe inimă cu privire la educația tineretului, la organizația *Străjii Țării*. I-am atras atenția asupra faptului că bunele sale intenții puteau duce la rezultate opuse acestor intenții. În Germania și în Italia, organizațiile similare prepară tineretul pentru partidele de guvernămînt, fascist și nazist. Fiindcă, în acele țări, *întîi* s-au constituit partidele și *apoi* s-au organizat pepinierele de alimentare ale acestor partide. La noi, se fac lucrurile pe dos. Se disciplinează tineretul prin formațiunile de-

---

[5] Aluzie la o politică monetară specială pe care o expusesem în treacăt regelui, cu alt prilej.

[6] Autorul se referă la Stelian Popescu (n.r.).

pendinte de *Straja Țării* și de educațiunea premilitară, dar în folosul cui ? Unde se varsă acest tineret, disciplinat și milităreşte pregătit ? Merg toți în diferitele noastre partide, *dar mai ales la Garda de fier*. Așa încît, la urma urmelor, *Straja Țării* devine o *instituție de recrutare pentru Zelea Codreanu*. Asta a urmărit regele ? Desigur că nu. Se cere imediata creare a unui partid unic, *a unui front național despoliticianizat* (pare un paradox, dar e numai un paradox aparent), menit să susție „echipa de guvernămînt", pe care regele să o menție, cu primenirile necesare, încontinuu în fruntea țării. Observația mea cu privire la menirea *Străjii Țării* a pus pe rege pe gînduri, și l-am văzut adînc impresionat.

3) Imponderabilele interne și externe creează și ele un curent extrem de favorabil regimurilor totalitare și autoritare [...]

4) Conjunctura pentru întronarea unui regim de autoritate mai e favorizată și prin imposibilitatea formării unui guvern viabil în păcătosul ritm de pînă acum. Într-adevăr :

a) Un guvern național-țărănist ar declanșa cele mai ireductibile uri, ar fi semnalul unor adevărate lupte cu cuțitul — și ar determina imediat pogromuri din partea cuziștilor și omoruri din partea gardiștilor. Cum se va prezenta M. Sa la Londra, fie și numai cu cîteva sute de cadavre [...] în spate ? Fără să mai vorbim de vrăjmășia ocultă a lui Maniu, de comunismul lui Lupu și de scatologia financiară a lui Madgearu. Mihalache e un om cumsecade, dar e țărănoi dobitoc, pe care șmecherii îl vor pune totdeauna în buzunar.

b) Un nou guvern liberal ar constitui o foarte mare greșeală. Nu trebuie întinsă o coardă prea mult. Ca să-și facă majorități în alegeri noi, liberalii ar trebui să facă alegeri de teroare. Lumea e sătulă de ei. Carol al II-lea nu trebuie să facă greșeala pe care a făcut-o Carol I cu guvernul de 12 ani al lui Ion Brătianu.

Fie un guvern țărănist, fie un nou guvern liberal, *n-ar putea dura*, pe de o parte din cauza învrăjbirii pe care ar provoca-o alegerile barbare, pe de alta din cauza neînțelegerilor interne din Partidul Național-Țărănesc sau a anarhiei pe care uzura o provoacă deja în Partidul Liberal, anarhie ce va merge tot crescînd. Un guvern național-țărănist, ca și un nou guvern liberal se va prăbuși după cîteva luni.

c) Un guvern de partid în afară de partidele național-țărănesc sau liberal nici n-ar fi de conceput — fie din motive de ordin internațional, fie din motive de ordin intern electoral.

Dau aci o foarte rezumată schiță a lungii mele expuneri. Pe temele mai sus notate, am brodat și am dezvoltat cum m-a tăiat capul mai bine. Regele m-a ascultat cu un vădit interes ; da din cap și aproba tot ce spuneam. De cîteva ori, a mai adăugat la argumentele mele. Cînd am afirmat că, în ritmul actual, nici un guvern viabil nu era posibil, m-a întrerupt cu cuvintele : „Dar țărăniștii ?". I-am explicat că ar fi cea mai proastă și periculoasă soluție — și n-a mai zis nimic. Ba da, la sfîrșitul expunerii mele a lăsat să cadă : „Toate soluțiile sînt proaste"[7] (era vorba de soluțiile de partid sau de partide). Am încheiat audiența mea repetîndu-i din nou cele expuse la Sinaia cu privire la punerea constituției de acord cu faptele. Întîi trebuie pusă opinia în fața faptelor îndeplinite, și numai după ce acestea își vor fi dat roadele lor va veni și rîndul acoperirii stărilor de fapt cu formule de drept. „Întîi, sire, să ieșim din mocirlă, și apoi să ne facem toaleta !". Două măsuri trebuie luate imediat, *înaintea alegerilor* viitoare : suprimarea megafonului presei — și suprimarea campaniei electorale, pentru toate listele, inclusiv a guvernului. Partidele au avut destul timp să-și facă propagandă. Alegătorii ne cunosc pe toți. O campanie electorală n-ar avea alt scop decît supralicitarea, corupția și înșelarea. Să vie alegătorii în ziua de vot și să voteze, căci toți cunosc și semnele fiecărui partid și *semnificația fiecărui nume politic*. A lăsa campania electorală liberă ar constitui un pericol național [...].

Înainte de a pleca, am făcut un patetic apel la conștiința regelui, conjurîndu-l să nu piardă această ultimă ocazie de a scăpa de lăcomia, de rușinea și de nepăsarea partidelor politice. „Conjunctura n-a fost, sire, niciodată atît de prielnică ca azi. Dacă scapi acum prilejul, nu te vei mai întîlni cu el. Lumea a pus pentru ultima oară speranță de mai bine în măria ta. Dacă o decepționezi și acum, cînd ești în apogeul puterii tale, ea va socoti capitularea ca definitivă *și va căuta aiurea mîntuirea*. Maiestatea sa va cunoaște tristețea înfrîngerilor. Ești stăpînul momentului, sire, *dar și momentul e stăpînul maiestății tale*. Nu joci azi cartea țării — o țară nu piere, oricare ar fi zbuciumările prin care e sortită să treacă ; nu joci cartea noastră, a celor care am văzut clar și te-am sfătuit cinstit, căci noi avem conștiința împăcată, ca oameni care ne-am făcut datoria ; *joci cartea maiestății*

[7] Și a adugat : „Și nemulțumiții vor spori rîndurile Gărzii de fier".

tale ! Sire, poți lăsa voievodului Mihai moștenirea unei domnii glorioase : nu-i lăsa o țară prăbușită în mocirla necinstei și a anarhiei ! Mi-ai spus, adineauri, că-ți vorbesc din inimă : ascultă-ți bătăile inimii și urmează ritmul lor !".

Regele a tăcut cîteva secunde și apoi mi-a spus : „Da, dar trebuie să pun inima de acord cu capul !". La care am răspuns pe loc : „Nu, sire, ascultă-ți inima și numai inima, căci bate mai bine !".

Și l-am părăsit în voia Domnului, în a lui, în a celor dimprejurul lui.

*

Mersul crizei :

În audiența pe care a avut-o ieri Mironescu, după mine, regele l-a rugat să facă pe mediatorul pentru o împăcare între țărăniști și Vaida, afirmîndu-i că un guvern Mihalache fără Vaida nu era posibil. Mironescu a fost îndată după audiență la Vaida și la Mihalache. Vaida s-a lăsat greu, a declarat că în nici un caz n-ar putea colabora cu Lupu și cu Madgearu, cît pentru ceilalți nu s-a arătat ireductibil. Mihalache, dimpotrivă, a fost categoric și intransigent : nici n-a vrut să stea de vorbă cu Mironescu pe chestia unei împăcări cu Vaida.

Regele a fost adînc impresionat printr-un raport pe care i l-a remis aseară Gavrilă Marinescu, din care reieșea, cu dovezi și cu filaturi, contactul dintre țărăniști și comuniști în vederea constituirii unui front popular. Mă îndoiesc de valoarea „informațiilor" lui Gavrilă, dar important este că au impresionat pe rege, și acest lucru mi l-a confirmat și Malaxa.

Căci am văzut azi și pe Malaxa ! Întrevederea mea cu dînsul a fost foarte interesantă : am, în fine, un martor pentru toate cele, ca să zic așa, înțelese între rege și mine în cursul verii. Malaxa e convins că regele face teatru cu partidele și că merge la o formulă Argetoianu, cu o echipă de lucru aleasă fără nici o considerație de partid, compusă din cîțiva oameni cu experiență, ca să dea îndrumările, și din tineri, care să le execute. Aceasta e formula pe care regele a repetat-o lui Malaxa între patru ochi, de luni de zile. *E formula pe care regele a spus-o lui Delbos*[8] *cînd a fost la Paris* (mărturisire făcută de rege lui Malaxa). Prin urmare, n-am fost eu un zănatec și, vorbind cu regele între patru ochi, nu mi-am închipuit eu cai verzi pe pereți, n-am avut halucinațiuni și nu mi-am închipuit eu că regele e hotărît pentru formula cea bună de guvernare. Niciodată n-am vorbit cu Malaxa sau cu altcineva despre planurile regelui. Cu Malaxa n-am vorbit politică de luni de zile. Și iată că și *el știe* ce știu eu. Reținn această mărturie pentru cazul foarte probabil al unei noi poticniri a regelui.

Malaxa se teme și el că regele *„nu se va ține"* pînă în ultimul moment. Fără să i-o cer eu, el s-a angajat să pună toată influența lui în joc, ca să-l mențină pe calea cea dreaptă [...]

13 noiembrie

Guvernul Tătărăscu încă nu și-a dat, formal, demisia ! Mode noi ! Se zice — din sursă oficială — că Camerele nu vor fi dizolvate înainte de 15 (luni) — ar fi putut să contrasemneze decretul și Tătărăscu — și că parlamentarii vor fi lăsați să se adune, dar nu se va ține ședință, sub pretextul că guvernul e demisionar (căci pînă luni își va da și „formal" demisia).

Regele a mai primit ieri „în consultare" pe Averescu, pe Lapedatu, pe Săveanu (cei doi președinți ai corpurilor legiuitoare) și pe Angelescu, doctorul.

Către seară, a chemat pe Mihalache și l-a însărcinat să-și consulte comitetele, dacă poate constitui un guvern cu Vaida și cu Iunian, dar fără Maniu, Lupu și Madgearu (pentru eliminarea acestor doi din urmă, numai deziderat). Mihalache a plecat plouat de la palat, și a pertractat pînă noaptea tîrziu. Pertractările au reînceput azi dimineață. Rezultatul lor nu e cunoscut, dar se poate ghici !

*

Malaxa mi-a trimis vorbă că a văzut pe rege aseară, și că e *foarte mulțumit. (?)*

*

Ziarul lui Gafencu, „Timpul", a scos aseară o ediție specială, anunțînd că Mihalache a fost primit de rege și l-a însărcinat cu formarea noului guvern. În excesul lor de zel, gazetarii țărăniști au scos ediția *înainte* ca Mihalache să fi sosit la palat și cînd acesta s-a prezentat regelui a găsit pe biroul acestuia buclucașa foaie ! Regele a fost furios și „Timpul" a fost suspendat pe 8 zile. Gafencu s-a milogit la tot guvernul, a explicat că a fost o greșeală a unui reporter și, pînă în cele din urmă, a fost iertat, dîndu-i-se numai un preaviz. În realitate, a fost un adevărat complot — stupid, căci a supărat sus — al presei [...] : nu s-a scos numai ediția specială a „Timpului", s-a transmis știrea și la radio, ca să fie împrăștiată (noroc că acolo șmecherii au dat peste Sărățeanu, care a oprit difuziunea) și s-a telegrafiat și în străinătate, unde a trebuit să se trimită apoi dezmințiri [...].

---

[8] Om politic și diplomat francez (n.r.).

Despre audiențele consultative de ieri, mi s-au raportat următoarele :

Audiența lui Averescu a fost scurtă. Mareșalul se aștepta să găsească o atmosferă pe care n-a găsit-o și s-a mărginit la puține cuvinte. A început prin a întreba pe rege care era situațiunea : se afla, într-adevăr, în fața unei crize de guvern ? Căci n-avea cunoștință despre o demisie a guvernului. La răspunsul afirmativ al regelui că criza de guvern era deschisă, mareșalul s-a mulțumit să recomande regelui alegerea unui om de autoritate, care să aibă curajul să facă față nevoilor țării și să ia măsurile necesare pentru stăvilirea anarhiei în toate ramurile activității publice — fără să numească pe nimeni. Nu s-a oferit nici măcar pe dînsul. Regele l-a întrebat și pe el ce crede de țărăniști și dacă nu-i e teamă de dînșii. La această întrebare mareșalul a răspuns : „Sire, voi spune și maiestății tale ce am spus regelui Ferdinand, în 1926. Părintele vostru mi-a pus aceeași întrebare ; dar pe atunci țărăniștii erau în plina lor popularitate, nu ca acum. Am spus regelui Ferdinand : Partidul Țărănesc se compune din avocați, din samsari și din medici ; pentru toți aceștia atmosfera normală e pacea, și războiul cea anormală. Eu sînt militar ; pentru mine, atmosfera cea normală e a războiului, căci eu sînt militar. Să poftească...". S-au mai schimbat cîteva politețe și regele a însoțit pe Averescu pînă la ușă.

Audiența d-rului Angelescu. Regele i-a spus că l-a convocat în calitatea lui de cel mai vechi ministru și ca om de bun simț, ca să-i dea un sfat. Angelescu s-a ridicat și împotriva unui guvern național-țărănist, și împotriva unui guvern liberal.

Național-țărăniștii ar spori anarhia în țară și ar determina lupte atît de cumplite, încît nu se știe ce s-ar mai întîmpla — iar liberalii sînt atît de uzați, încît n-ar mai putea da un guvern viabil. Singura soluție : o echipă de oameni cinstiți, sub conducerea unui om de autoritate. Și Angelescu și Averescu au pledat, după cum se vede, pentru programul meu. Lucrul nu e de mirare, fiindcă e programul pe care-l impune bunul simț însuși. Să-l realizeze regele cu cine vrea, dar să-l realizeze !

Audiențele lui Lapedatu și Săveanu au fost fără importanță : au vorbit oamenii după cum le dictase „partidul" — și regele nici nu i-a ascultat [...]

14 noiembrie

Ieri, înainte de dejun, regele a primit pe Tătărăscu, cu care a pus la cale o lovitură menită să-i permită, „dacă va fi cazul", să amîne cu cîteva luni criza, menținînd actualul guvern.

Dl. Gutză a consultat pe Dinu Brătianu și a redactat un comunicat căruia i-a dat drumul pe la 5½, după ce textul a fost aprobat și de rege. Iată cum sună acest comunicat :

„Parlamentul actual *atinge limita constituțională la februarie (?) 1938.*

Acest timp scurt (!!) de funcționare face imposibilă atît orice activitate legislativă, cît și luarea în considerare a bugetului.

Pentru aceste motive, am crezut util a ruga respectuos pe M.S. regele să examineze cu un ceas mai curînd (!!!) situația generală politică, ținînd la dispoziția M. Sale demisiunea cabinetului".

Un iezuit n-ar fi redactat mai abil o demisie care e și nu e o demisie, care permite regelui să alcătuiască un nou minister sau să amîne criza pînă la februarie !

Între timp, regele și-a continuat teatrul. A chemat pe Mihalache și l-a însărcinat cu formarea noului cabinet, punîndu-i mai multe condițiuni, sine qua non :

1) Colaborare de guvern cu Vaida ;

2) Garanții de continuitate, prin numirea cîtorva miniștri de către rege, în afară de P.N.Ț.

3) Garanții „de siguranță" împotriva „anumitor curente" : aprobarea prealabilă a regelui pentru numirile de prefecți din Ardeal și pentru listele de candidaturi din acea provincie.

În plus, se zice că regele a mai cerut ca Lupu și Madgearu să nu facă parte din viitorul minister.

Mihalache a ieșit opărit de tot de la palat. Delegația permanentă a partidului îl aștepta. A fost o consternare. Au discutat. Au înjurat. Apoi membrii delegației au plecat și a rămas „biroul". Deliberările în ambele foruri n-au fost lungi. *În unanimitatea* celor prezenți, s-a hotărît că o colaborare cu dl. Vaida ar fi o *imposibilitate morală*, că, prin urmare, nu este cazul să se ia contact cu d-sa și că *dl. Mihalache să depună mandatul primit.*

Ceea ce dl. Mihalache va aduce la îndeplinire azi dimineață.

Țoapa a trebuit să facă, în cursul nopții, o oca de venin, și ce e mai trist e că a trebuit să o înghită.

Intransigența lui Vaida, după știrile pe care le am din tabăra lui, e intactă — și întărită prin ultimile evenimente. Piesa continuă. Vom vedea ce ne aduce ziua de azi.

UN TEXT ALBANEZ MAI VECHI DECÎT FORMULA DE BOTEZ DIN 1462

DUMITRU TODERICIU

Limbii albaneze i s-a considerat, multă vreme, drept *prim text* un glosar, un mic dicționar întocmit cu secole în urmă de un călător german și intrat în istorie cu numele acestuia. Este vorba de „micul dicționar" al lui Arnold von Harff din Colonia, care, în trecere spre locurile „sfinte", a străbătut, între anii 1496 și 1499, și ținuturile costiere albaneze. El a trecut prin orașele Ulqin, Durrës (Durazzo) și Sazan (Valona), însemnîndu-și 26 de cuvinte uzuale, 8 fraze și 12 numerale albaneze, dîndu-le, alăturat, traducerea germană. Este de subliniat că redarea a fost destul de imperfectă, călătorul scriind, sau mai bine zis transcriind, cuvintele în germană așa cum le auzea, ori cum i se părea că le aude. De aici notarea lui *t* în loc de *J*, a lui *z* în loc de *q* etc. Redat cu comentarii, în volumul : *Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Köln durch Italien, Syrien Aegypten, u.s.v.*, („Pelerinajul cavalerului Arnold din Colonia prin Italia, Siria, Egipt ș.a.m.d."), editat de E. von Groote, la Köln, în anul 1860, „dicționarul" lui Harff a rămas pentru multă vreme cel dintîi text albanez cunoscut de lingviști și istorici.

De aceea, avea să producă senzație, stîrnind un bine meritat interes, intrarea în scenă a unui alt text vechi albanez, anterior dicționarului lui Harff, descoperit de Nicolae Iorga și publicat de el în anul 1915, în : *Notes et éxtraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-ème siècle* (4-ème sèrie, 1453—1576, București, 1915, p. 194—198).

Era vorba de un fragment de text albanez, inserat într-un text latin, dintr-un manuscris păstrat în Biblioteca Laurentiană de la Florența. Redactat de arhiepiscopul de Durrës, Pal Engjëlli, consilier al lui Skanderbeg, inseratul albanez reda o formulă de botez :

UNTE PAGHESONT PREMENIT ATIT ET BIRIT ET SPERTIT SENIT.

Analizat de lingviști, textul acesta, datat din 1462, a relevat un interesant proces de desfacere a cuvintelor, reunite uneori „sui generis" de transcriptor, și, în general, a acreditat ideea că și la albanezi ca și la alte popoare din Balcani „primele texte" trebuie să fie căutate în lumea, și așa destul de săracă la începuturile ei, a textelor religioase.

Recent, în cadrul documentării în vederea redactării unui studiu despre cunoscutul manuscris privitor la rachete și invenții balistice și din domeniul mecanicii al lui Conrad Hass, mecanician sibian din secolul al XVI-lea, am întîlnit *un alt foarte vechi text albanez.*

După cum se știe, manuscrisul *Varia II 374* (acesta este indexul de arhivă al coligatului sibian) cuprinde, în afara textului lui Conrad de la Sibiu și anterior lui, alte două părți. Prima reprezintă o foarte veche variantă a *„Cărții focurilor de artificii"* (FEWERSWERCKBUCH), datată din 1400, și ea cu 29 de ani mai „veche" decît cel mai vechi „Fewerswerckbuch" cunoscut pînă la manuscrisul sibian, cel redactat la 1429 de Konrad Kauder von Schongau și păstrat în manuscris la München ; cea de a doua — o variantă în limba germană, și ea extrem de veche, a lucrării militare a lui Flavius Vegetius Renatus. Stabilirea caracteristicilor „Cărții focurilor de artificii" din manuscrisul sibian necesita compararea lui cu alte manuscrise cunoscute din aceeași epocă. Așa am avut prilejul să cercetăm textul cîtorva manuscrise ale celebrei lucrări BELLIFORTIS, redactată de nu mai puțin vestitul artilerist, pirotehnician și artificier, inginerul militar german Konrad Kyeser (1366—1405). După cum se știe, există numeroase texte Kyeseriene — unele ilustrate, altele nu — și dacă ne-am oprit asupra lor a fost pentru că Kyeser, în cadrul epitafului pe care și

l-a compus singur, pentru mormîntul său de la Eichstádt, a mărturisit textual că „*Ștefan din Banat, cel Bătrîn... Franța, Burgundia, Spania și WALLACHIA l-au cunoscut*". De altfel, Kyeser a participat ca organizator de artilerie la lupta de la Nicopole (1396), fiind, înainte de această bătălie, pierdută de lumea creștină, un sfetnic prețuit al împăratului Sigismund.

Dintre textele lui Kyeser, unul ne-a atras în special atenția. Este cel păstrat la castelul Chantilly din Franța, care, în afară de renumita sa execuție grafică, este celebru și prin multele „inserate", dintre care unele au rămas nedescifrate pînă în zilele noastre.

Printre acestea se află și cele două intercalări de pe fila 153v. Aici, textul obișnuit, latin, este de două ori întrerupt de „incluziuni" străine. Toate încercările de a descifra cele două adausuri, redactate o dată cu transcrierea restului manuscrisului, într-o limbă străină latinei restului, nu au condus, pînă în anul 1967, la vreun rezultat. Deși textele lui Kyeser s-au bucurat, în intervalul 1800—1945, atît în Germania, cît și în Franța și chiar în Anglia, de nenumărate ediții critice și studii amănunțite, descifrarea „enigmei" textului de la Chantilly nu a reușit.

În toamna anului 1966, am întîlnit la Braunschweig (R.F.G.), în cadrul conferinței anuale a Societății pentru istoria medicinii, științelor naturii și tehnicii din R.F.G., pe inginerul Götz Quarg, specialist în balistică medievală și în... texte kyeseriene. El ne-a oferit spre consultare microfilmul textului de la Chantilly. Deoarece, în discuția purtată, susțineam ipoteza că Kyeser a avut contact și cu pămîntul românesc în epoca domniei lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418), inginerul Quarg a avut unele rezerve, argumentînd că lipseau alte „dovezi" decît cele oferite de amintitul epitaf și de

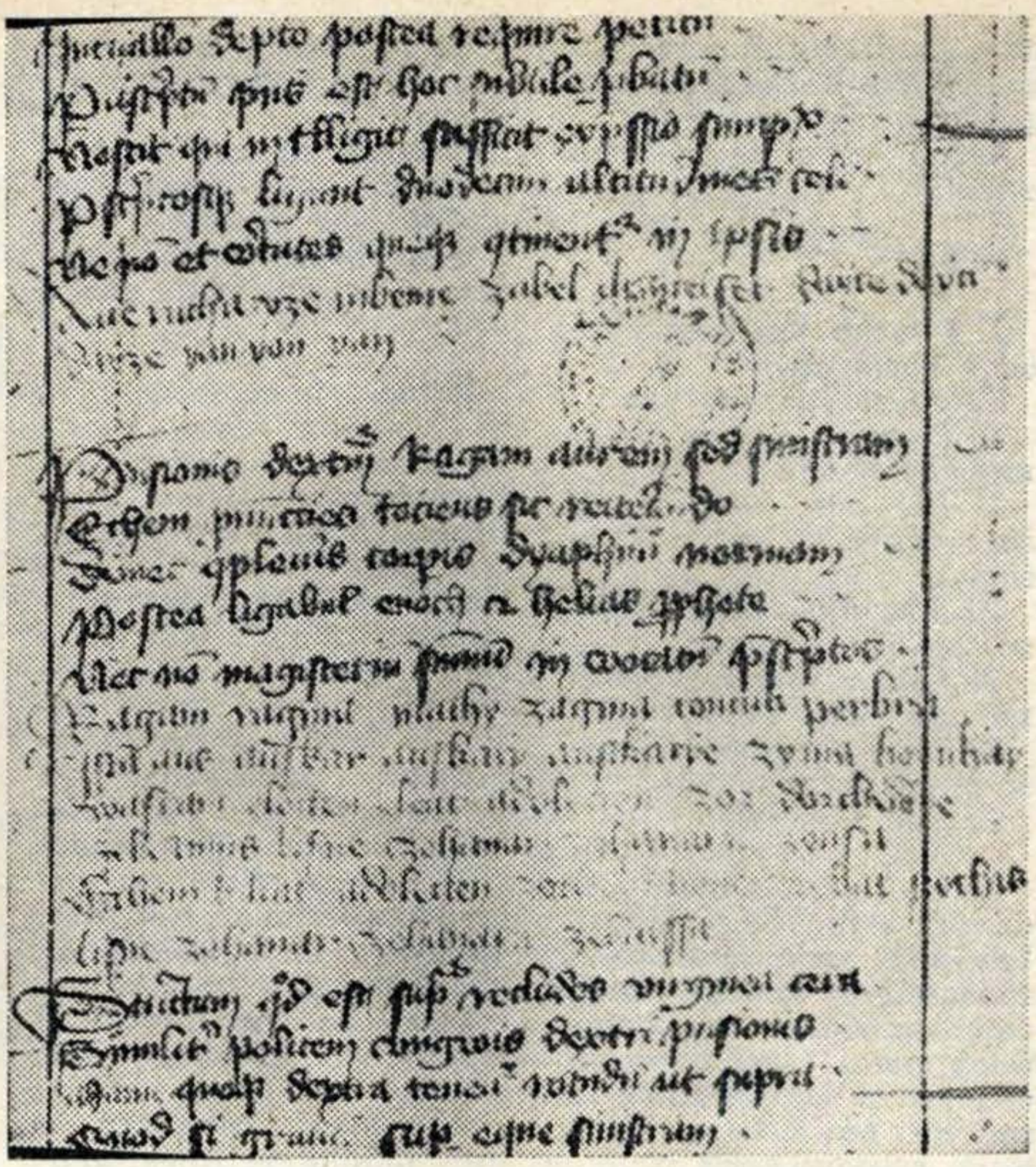

Filă din manuscrisul Bellifortis aflat în Muzeul castelului Chantilly (Franța). Textul albanez se află în porțiunile însemnate pe margini (ultimele două rînduri ale primului paragraf și începînd cu al șaselea rînd din al doilea paragraf)

nota despre participarea lui Kyeser la lupta de la Nicopole. De asemenea, adăuga el, deși în opera lui Kyeser există indicii (uneori prin „incluziuni" în text) despre prezența lui în diferite părți ale lumii, pînă la acea dată (1966) nu se întîlnise vreun asemenea text din orientul Europei în opera artificierului din Eichstádt. Înseși adausurile de la fila 153v erau bănuite a fi indiene (sanscrită ?), ebraice, arabo-levantiene, romeice cifrate (bizantine), latine anagramate etc.

Primind microfilmul respectiv de la inginerul Quarg, am pornit la studiul său, în convingerea că fragmentul nedescifrat ar putea fi un text balcanic foarte vechi, dar în strînsă legătură cu contextul (maioritatea comentatorilor anteriori ai lui Kyeser credeau în „incluziuni pur și simplu". Quarg însuși în : „*Die Waffentechnische Handschrift BELLIFORTIS von Konrad Kyeser aus Eichstádt 1405*", Technik Geschichte, nr. 3/1966 Düsseldorf, R.F. a Germaniei — ajunsese să considere cele două incluziuni de la fila 153v a manuscrisului de la Chantilly drept descîntece fără sens. formulate... „în nici o limbă").

Cu ajutorul „micului dicționar" al lui von Harff, apoi, cu al unui dicționar al limbii albaneze moderne, am reușit să descifrăm cîteva cuvinte apropiate de limba albaneză modernă și alte cîteva identice cu cuvinte albaneze în uz. Găsisem oare cheia ? Misterul textului începea să cedeze. Ulterior, împreună cu profesorul Dumitru Polena din București, un bun cunoscător al limbii și problematicii istorice a literaturii vechi alba-

neze, am izbutit să descifrăm în linii mari textul şi să propunem o traducere a lui.

Textul inserat se prezenta astfel :

rînd :

11 ? racha Yze ivenie zabel ? dayte dayti
12 dayze yan yon yan
18 Pagam ragma mathy zagma ? perbra
19 Ista aus ausker auskary austkarye zyma bomchay
20 Zewestmus lisne zehanar zehanara zensa
21 Eahem viliant adolcten zeth dorchene zehat stochis
23 Lipre zehamar zehanara zehayssa
29 Deo Gracias

Iniţial, cuvintele zabel (pădurice), zeth (voce slabă), Yze (stea), racha (a lovi) etc. conduseseră la aprecierea naturii albaneze a textului. După patru luni de lucru migălos şi cu utilizarea a zeci de variante posibile, textul devenise :

rînd :

11 raha yzë (i) néen n (ie) zabel ? da yt e da yt (t) i
12 da yzë (u) jan jon jan
18 pa ka (ra) ma madhy za gma (nga) ? perbrai
19 Isht (a) ay za (u) ska ra skari ay skary e qima bomche
20 Që'vesht t'mus lish (n) e që hana (r) qi hana re qen sa
21 E ahem mu lia n't'a do le kten q'eth dörchen a zeh at stochis
23 Lip rezeh a marqëhana ra që ha isha

Iată şi traducerea românâ :

O stea a căzut într-un loc dintr-o pădurice, deosebeşte-o
Deosebeşte steaua (de celelalte) ; sînt ale noastre !
Vezi unde a căzut tunetul (răsunetul, vocea) cel mare alături ?
Tunetul acela. (Dar) el nu a lovit (nu a căzut lovind), nu a lovit, el care ar face
Ca să nu-ţi laşi urechea să creadă, că a căzut Luna pe atunci,
Încearcă să scoţi mîna şi să apuci pe aceea care azvîrle jetul departe ;
Cere (invocă) lumină, dacă luna a căzut şi nu mai e acum

Întrucît, în contextul latin, se vorbeşte despre cele 12 semne luminoase ale cerului şi despre „ethem" (vorbă care trebuie rostită în tăcere, pentru a „lega", şi care vine de la verbul intranzitiv albanez „ethet", desemnînd starea specială a celui care invocă), credem că ne găsim în faţa unui text albanez *laic*, reprezentînd *un moment din ritul de iniţiere* a tînărului viitor bărbat şi în care se reîntîlnesc vestigii ale vechiului cult falic, practicat în antichitate de popoarele din sud-estul european, de vechii greci şi macedoneni. De fapt, fără să fie un adaus străin, „incluziunea" albaneză a fost folosită de transcriptorul textului de la Chantilly pentru a exprima, în context şi în continuare, lucruri „prea tari" pentru urechile cititorului latin şi rezervate cunoştinţei iniţiaţilor, lucruri care reproduc însă un rit bărbătesc străvechi practicat în munţii Albaniei, şi a cărui prezenţă aici indică un cunoscător al tradiţiilor albaneze contemporane momentului redactării variantei de la Chantilly a lui Bellifortis.

Data redactării însă — datorită tocmai faptului că inserările fac corp comun cu restul textului latin — este cea a lucrării manuscrisului şi poate fi fixată în primii ani ai secolului al XV-lea, Bellifortis-ul fiind, de fapt, compus între 1380 şi 1405. *Cu alte cuvinte, ne aflăm în faţa unui nou text „prim" albanez, care este cu circa 90 de ani mai vechi decît „dicţionarul" lui von Harff şi cu peste 50 de ani mai vechi decît „formula de botez" din 1462, descoperită de Nicolae Iorga în manuscrisul de la Biblioteca Laurentiană şi — cum aminteam mai sus — publicată în 1915.*

Prezenţa acestui text în opera lui Kyeser ridică, însă, problema examinării cu cea mai mare atenţie a celorlalte intercalări — cunoscute, dar neelucidate încă — din manuscrisele kyeseriene. Ţinînd seama de contactele amintite ale lui Kyeser cu Ţara Românească, nu ar fi exclus ca o cercetare amănunţită să conducă la descoperirea şi a vreunei intercalări româneşti.

Şi acum o întrebare : ce ar fi putut căuta un text albanez în Franţa între anii 1380 şi 1405, epoca creării Bellifortis-ului ?

Există, desigur, un început de răspuns. În primul rînd, un exemplar al Bellifortis-ului a aparţinut lui Skanderbeg, eroul naţional albanez din secolul al XV-lea, însă cu mult mai tîrziu, după ce fusese scris. E vorba de manuscrisul Bellifortis păstrat la Biblioteca din Weimar. În al doilea rînd, la curtea regilor Franţei existau un soi de... arnăuţi ! E vorba despre *stradioţi*, trupe de cavalerie mobilă, oameni *originari din Balcani* şi care sînt menţionaţi în multe documente, începînd din secolul al XV-lea (la curtea lui Ludovic al XII-lea, în special). Înarmaţi cu lănci speciale şi cu armuri uşoare, ei sînt numiţi adeseori „la chevalerie albanaise". Dacă, în prestigioasa sa istorie a artei şi tehnicii militare, publicată la Paris, în anul 1840, J. Rocquancourt i-a descris amănunţit, nu e mai puţin de subliniat că istoricul enalez Ch. Oman, în remarcabila sa lucrare despre arta războiului în secolul al XI-lea (Londra, 1937), scrie că nu se poate preciza dacă e vorba de albanezi sau şi de alţi războinici din sud-estul Europei angajaţi în slujba regilor Franţei, *unii cu mari cunoştinţe militare.*

Misterioasa proveniență a textului despre care am vorbit mai sus începe şi ea să se deslege. A insista însă asupra acestei probleme înseamnă a intra în alt subiect.

LEGENDA ȘI TEMEIUL EI ISTORIC

O IUBIRE ROMANTICĂ ȘI UN DUEL DIN 1827

AL. ALEXANDRU

„Arde Podul Mogoșoaei pentru fata Moruzoaei"

Întîmplarea, care a făcut mare vîlvă în Bucureștii de odinioară, a început acum un veac și jumătate, sub domnia lui **Ioan Vodă Caragea,** și a luat sfîrșit douăzeci de ani mai tîrziu, cînd faptele se îngropaseră în uitare și patimile se potoliseră cu totul. Doar lăutarii, prin cîntecele lor prelungeau amintirea dragostei înflăcărate și a dramei sîngeroase cărora le fuseseră martori mulți dintre ei :

„În oraș în București
Dinspre curțile domnești
Spre casele boierești
Se întinde, se lățește
Veste mare, tristă veste :
Arde Podul Mogoșoaei
Și casele Moruzoaei...[1]
Toată lumea se îngrozește
Numai una nu jelește :
Las' să arză
Că nu-mi pasă
Că Iencuțul nu-i acasă
Ci mi-e dus la vînătoare
Să vîneze căprioare.
Frunză verde lemn uscat
Ce-ntîmplare s-a-ntîmplat ?
Căprioare n-a vînat
Iancu singur s-a-mpușcat.
La Putul cu zalele[2]
Răsărit-a soarele
Nu e soare răsărit
Ci mi-e Iancu-mpodobit...
Iancu stă lungit pe masă
Și gătit ca o mireasă
Frați, surori lacrime varsă
Mă-sa-l plînge și nu-l plînge
Ibovnica-i varsă sînge...

(**„Iancu Moruzi," în G. Dem. Teodorescu :** Poezii populare românești, **București 1885, pag. 483).**

Din păcate, însă, cinci decenii de la consumarea întîmplărilor, cînd. G. Dem. Teodorescu culegea versurile de pe buzele rapsozilor, textul cîntecului nu mai reținea, sub poighița transfigurării convenționale, decît faptul brut — și acela numai pe jumătate. Iată de ce folcloristul nu reușea să prindă înțelesul ascuns al cuvintelor, interpretînd cîntecul doar ca pe un fapt divers, ca pe o relatare a unei sinucideri banale și a unui uriaș incendiu, unul din acele focuri care pustiiseră Bucureștii, în trecut.

TINEREȚE PĂTIMAȘĂ

De altfel, nici Ion Ghica, credincios memorialist al acelor timpuri, atît de bine informat întotdeauna și singurul care dă unele știri despre tragica întîmplare, pare să nu cunoască adevărul în întregimea lui și nici data precisă a evenimentelor :

„In timpul lui Grigore Vodă Ghica, pe la 1823—1824, coconașii nu lăsau să le scape nici un prilej de a se îmbrăca cu **poturi,** cu **mintean** și cu **cepchen,** a se lega la cap cu **tarabolus** și a-și încărca **sileahul** de la brîu cu pistoale și cu **iatagan,** precum și a-și atîrna **pala** de gît. Pentru cel mai mic lucru ei se serveau cu armele, încît din pașnici ce erau mai înainte, deveniseră arțăgoși și turburători.

Între toți se deosebeau mai cu seamă **Iancu,** feciorul lui beizadea Costache Caragea și al Raliței Moruzoaei, frații **Bărcănești,** Barbucică, nepot de tată al Banului Barbu Văcărescu, și cîțiva alții, care se țineau de strengării și ajunseseră a fi spaima mahalalelor... La una din petreceri, pe cînd se întorceau în București, într-o căruță cu patru cai, se găseau trei tineri : **Iancu Caragea, Dumitrache Bărcănescu** și **Iancu Crețulescu,** poreclit Ursu mai tîrziu, pentru că o ursoaică îi dezmierdase obrazul cu labele ei. Cei doi dintîi, luîndu-se la ceartă, trag cu pistoalele unul într-altul și căruța intră în **Curtea Moruzoaei** ducînd pe **fiul** și pe **nepotul** ei înecați în sînge. Peste trei zile, două dricuri se urmau unul după altul, ducînd la locașul cel veșnic pe doi din tinerii cei mai frumoși ai Bucureștilor" [3].

[1] Aceste case se înălțau odinioară pe locul unde mai tîrziu avea să se clădească Bursa, astăzi Biblioteca Centrală de Stat (G. D. Florescu, *Din vechiul București*, 1935, pag. 123—124).
[2] „Puțul cu zale" se găsea, la începutul secolului trecut, pe podul Mogoșoaei.
[3] Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, B.P.T., ediția a II-a, 1953, pag. 70.

Pictură contemporană reprezentînd pe logofătul Constantin Bălăceanu. Muzeul de artă al R.S.R.

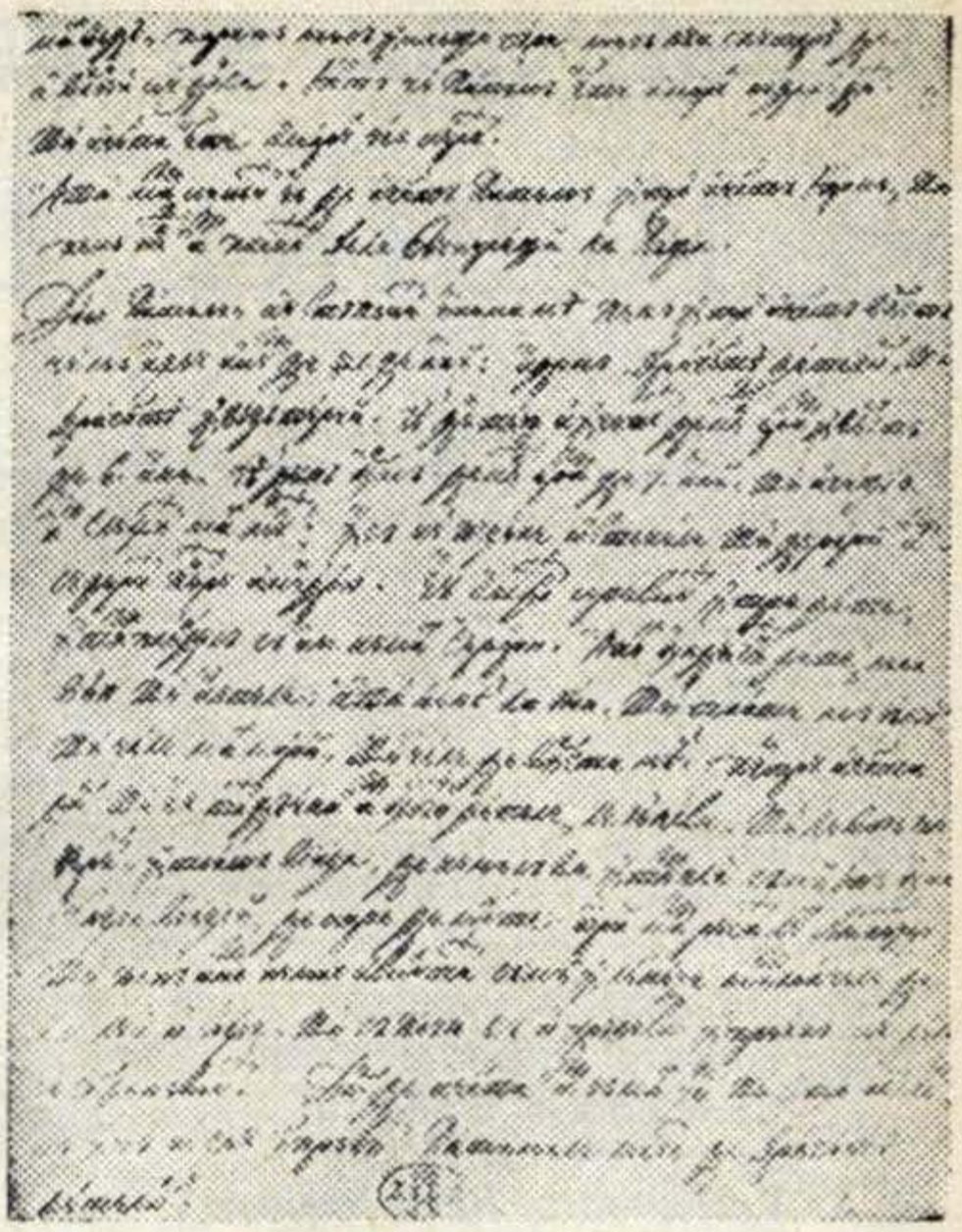

Filă din manuscrisul nr. 1 564 aflat în Biblioteca Academiei

Cît despre perechea de îndrăgostiți : **Elenchi Caragea** (sora lui **Iancu, „fata Moruzoaei"**, cum o numea cîntecul, într-o mai veche variantă a lui) și **Scarlat Bărcănescu** (fratele lui **Dumitrache),** a căror dragoste vinovată, ca veri primari ce erau, fusese pricina sfadei și a duelului dintre **Iancu** și **Dumitrache,** despre ei, Ion Ghica nu pomenește decît în treacăt, într-o altă scrisoare a sa. Îndrăgostiții puteau fi întîlniți, nedespărțiți, la sindrofiile date de primul domn pămîntean, în palatul lui Romanit de pe podul Mogoșoaei :

„...Fata lui Furtună juca numai cu beizadea Iorgu, **fata Moruzoaei numai cu Scarlat Bărcănescu...**" [4]

De fapt, bucureștenii se obișnuiseră de mult cu această pereche, iar tinerii se socoteau făgăduiți unul altuia prin jurămînt, în ciuda faptului că și moravurile epocii și canoanele bisericești le refuzau această fericire.

RĂPITĂ ÎN NOAPTEA NUNȚII

Cu vreo zece ani mai înainte, părinții încercaseră să-i despartă, ca să curme scandalul. Pe Elenchi o dăduse cu sila, mama sa, Ralița, după feciorul banului **Constantin Bălăceanu, Ion,** un tînăr care o iubea în taină și-i făcea serenade noaptea pe lună, sub fereastra iatacului.

Dar încercarea părintească dăduse greș.

Fata Moruzoaei fugi din casa bărbatului, pe care nu și-l dorise, îndată după nuntă și nu se opri pînă la **Brașov...** Era prin **1816,** și „frumoasa Elena" nu putea să aibă mai mult de 14 ani la acea dată.

Faptul e amintit, mai tîrziu, într-o scrisoare cu caracter confidențial, redactată în limba franceză de un anonim și adresată **cavalerului de Gentz —** „à monsieur de Gentz". Data scrisorii — care se păstrează în ciornă, în arhiva familiei istoricului Constantin I. Karadja — nu poate fi, din păcate, descifrată decît în parte : 4 februarie...

„Fugi din casa bărbatului ei" este un fel de a vorbi, pe care îl adoptă raportul. De fapt, mai probabil este că fusese răpită de iubitul ei, adolescent și el, care a dus-o la Brașov, unde se aflau mama băiatului, Ecaterina, și Dumitrache, fratele lui. Bărcăneștii își aduseseră aici odraslele la învățătură.

Actul acesta de emancipare feminină, înfruntînd prejudecățile, scandalos și **imoral,** cum îl taxa scrisoarea către **domnul de Gentz,** era capabil să provoace senzație în sînul societății românești de atunci. Și nu poate fi înțeles nici astăzi decît în lumina prefacerilor care avuseseră loc în mentalitatea oamenilor vremii și a frenezieiei de care se simțeau cuprinși tinerii, în acea epocă adînc tulburată de **romantism.**

[4] Idem, pag. 209.

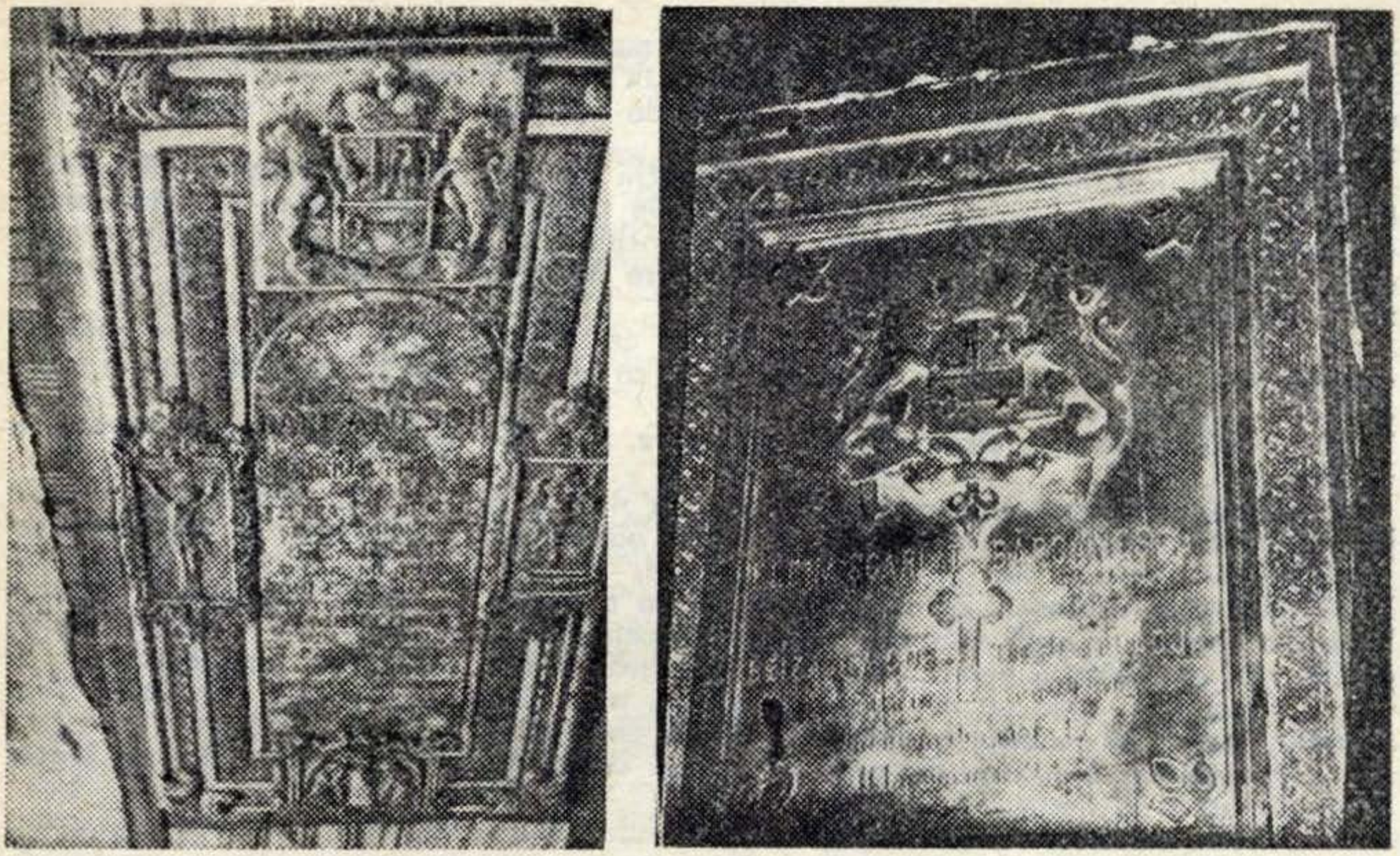

Pietrele de mormînt ale celor doi eroi — Elenchi şi Scarlat Bărcănescu

UN DUEL FĂRĂ ÎNVINGĂTOR

Ce dușmănie se va fi iscat între familiile celor doi eroi, încît frații lor n-au mai găsit altă cale pentru a „spăla onoarea" decît duelul? Contemporanii nu ne-au lăsat multe mărturii nici în această privință, nici asupra tragicului eveniment.

La 28 martie 1827, în cuvîntarea funebră rostită pe marginea gropii tînărului **Dumitrache Bărcănescu,** ucis în duel, **Eufrosin Poteca,** profesorul de filozofie, pomenind de virtuțile fostului elev de la Sf. Sava și evocînd împrejurările morții, îi deplîngea soarta spunînd: **„Tu n-ai știut să tăgăduiești cererea, cînd te-au îndemnat să ieși afară cu nume de vînat ca să fii pradă și vînat veninoasei și aducătoarei de foc și de moarte armă... Veniți să ne iertăm cu dînsul și împreună cu dînsul să iertăm și pe pricinuitorul morții lui, ce fără de voie l-au stins din cartea vieții și și-au dobîndit o mustrare veșnică a cugetului..."** [5].

Dar pricinuitorul morții lui Dumitrache, Iancu Moruzi, zăcea și el în sicriu și nu mai avea nevoie de iertare, gătit cum se găsea ca un mire, bocit și jelit de maică-sa, Ralița Moruzoaia, de soră-sa Elenchi, dar mai ales de iubita lui, cum zice cîntecul. Ceea ce trebuie să reținem, pentru reconstituirea faptelor, din panegiricul lui Poteca, este că Iancu Moruzi îi trimisese martori vărului său (prin Ion Ghica cunoaștem doar pe unul din ei: Crețulescu-Ursu), cerîndu-i o întîlnire **afară** din oraș. Se învoiseră, probabil, să simuleze o **plimbare** matinală, o **vînătoare** în zorii zilei.

Așa cum, de altfel, va înregistra și cîntecul și cum umblase și zvonul prin București.

FRUMOASA ELENCHI

Generos în relații cu privire la chipul eroinei acestei drame, G. I. Ionescu Gion ne-o înfățișează pe Elenchi Caragea ca pe o tînără **„de o frumusețe extraordinară, una din acele mari frumuseți care au uimit în secolul al XVIII-lea și în pragul secolului al XIX-lea, la Iași și la București și la Constantinopol pe principele de Ligne, pe generalul conte de Langeron, pe Lady Montague, pe Lady Craven, pe mareșala Sebastiani născută de Coigny".** [6]

O fi fost, într-adevăr, frumoasă, dacă amintirea farmecelor ei stăruia încă atît de vie în conștiința oamenilor, la sfîrșitul veacului trecut.

De altfel, un document din 1823 pare să îndreptățească entuziasmul lui Gion, arătînd că frumusețea ei fusese capabilă să dezlănțuie mari pasiuni, nu numai în inimile tinerilor feciori de boieri, la balurile curții, ci chiar și în aceea a rigidului **Herr von Liehmann,** consulul Austriei la București. Îndrăgostit pătimaș de româncă și jignit de indiferența ei, apoticul diplomat se transformase subit în cel mai furibund

[5] „Mitropolia Olteniei", anul XVI, nr. 9—10, 1964, pag. 761.
[6] *Istoria Bucurescilor*, București, 1899, pag. 713.

duelgiu ; sub pretextul unui pamflet, trimisese martori lui **Scarlat,** cel iubit de **Elenchi,** pentru o întîlnire în grădina Scuffa, angajînd în secret şi cîţiva bătăuşi ca să-i frîngă oasele acestui tînăr chipeş, în vîrstă de 25 de ani, care îndrăznise să sfideze pe reprezentantul împăratului [7].

Să-i fi fost tot ei închinat acel mănunchi de confesiuni, provenind din chiliile Mănăstirii Motrului, păstrat printre manuscrisele îngălbenite de vreme ale Academiei datînd din anii 1827—1829, manuscris care închide în paginile lui una dintre cele mai omeneşti, mai vibrante şi mai tulburătoare mărturisiri de dragoste din cîte s-au scris vreodată ?

Pecetluit cu greu legămînt, ca să nu fie cercetat de nimeni vreme de o sută de ani, pînă cînd lumea va putea să înţeleagă şi să ierte, caietul îşi deschide astăzi filele dinaintea ochilor noştri :

„...Mă uitam la dînsa ca la o floare din rai, ca la o lumină, ca la o dumnezeire...

Cunosteam bine cîtă nepotrivire era la noi, şi după vîrstă, eu profesor şi ea fecioară, din rangul celor mari, eu în vîrstă bătrînească însemnată de căruntețe, ea cu adevărat floare. Dar ce taină e amorul, eu nu poci spune. Atîta numai că inima mea era la dînsa... Ziua, noaptea, pă ea o aveam în minte, pă dînsa o vedeam înaintea ochilor şi aş fi voit să-i slujesc neîncetat... Ceasul lecţiei mi se părea minut. Inima mea era aprinsă neîncetat de un foc negrăit şi de o frumusețe luminoasă.

Acest foc tainic au ars inima şi mintea mea. Cînd mă duceam cîte odată şi o vedeam, parcă mi se încleşta gura, mi să lua puterea de a vorbi cu dînsa.

Asa m-am chinuit eu de această patimă într-această iarnă, pînă cînd am plecat de la Bucureşti la Pesta..." [8].

Este o declaraţie patetică de iubire, o iubire pe care noua noastră Heloiză n-a bănuit-o nicicînd.

TRIUMFUL FIDELITĂŢII

Elenchi nu vedea însă pe nimeni altul în afară de **Scarlat,** iar **Scarlat** nu avea ochi decît pentru **Elenchi.** Cei doi îndrăgostiţi rămîneau străini de tot ce se petrecea în preajmă, statornic credincioşi unul altuia, hotărîţi să înfrunte cu încăpăţînare şi urile, şi gura lumii, şi împotrivirile părinţilor.

Cinci ani după acel duel tragic, într-o primăvară, Scarlat Bărcănescu şi Elenchi Caragea se hotărăsc să plece din oraş şi să se căsătorească în secret.

O caleaşcă îi poartă, în goana telegarilor, într-un sat de lîngă Ploieşti, unde, în prezenţa cîtorva martori, preotul locului, chemat la conac pe neaşteptate le dă binecuvîntarea. Era într-o duminică, în ziua de 24 aprilie 1832. Relatînd mitropolitului ţării întîmplarea, protopopul Dumitru ot Sud. Prahova scria :

„Dumnealui biv vel comisul Scarlat Bărcănescu, venind aici la moşia dumnealui, ce să numeşte satul Bărcăneşti, au chemat pe preotul bisericii de acolo, Popa Ion, şi cu mîgliseli apucîndu-l şi numitul preot sfiindu-se de dînşii, i-au şi cununat, faţă fiind şi alte ipochimene mari acolo" [9].

Scandalul izbucni iarăşi, căci lucrurile se aflară curînd, şi multe încercări s-au făcut şi după aceea pentru a-i despărţi. Dar căsătoria, odată oficiată, era greu să se mai fărîme legăturile ei.

Văzîndu-se acum la casa lor, Scarlat şi Elenchi se gîndiră să clădească acolo, în Bărcăneşti unde nuntiseră, o şcoală pentru luminarea copiilor sărmani şi o biserică, pe pereţii căreia un pictor le-a zugrăvit chipurile, spre pomenire.

Au avut trei fete şi doi băieţi, dintre care unul, pe care îl chema tot Scarlat, a ajuns colonel şi aghiotant personal al domnitorului Alexandru Ioan Cuza, după ce, mai întîi, îşi făcuse studiile la colegiul Charlemagne [10].

Eroii se aflau la asfinţitul vieţii. Şi, în noiembrie 1863, **Scarlat Bărcănescu** îşi da obştescul sfîrşit, lăsînd cu limbă de moarte să fie îngropat în biserica din satul în care se unise cu aleasa inimii lui...

Vechiul şi credinciosul lui prieten din tinereţe, fost coleg de învăţătură pe băncile şcolii de la Sfîntul Sava, Ioan Heliade Rădulescu, ajuns mare cărturar, alcătui la vestea morţii lui Scarlat, un epitaf în versuri albe, pe care feciorii acestuia l-au săpat apoi în piatra frumos sculptată a mormîntului :

„Cu Radu Negru încă stătură Bărcăneştii
Şi cu Mihai Viteazul îşi apărară ţara
Cu braţul şi cu mintea. Scarlat, a lor mlădiţă,
Aici e în repaus şi-aşteaptă învierea
A morţilor din secoli şi palengenesia
Românilor dorită".

Cît despre zbuciumul tinereţii, despre povestea dragostei lor, care îi torturase şi îi fericise o viaţă, nu se pomeneşte nicicum.

[7] Hurmuzachi : *Documente,* vol. X, pag. 257—258, Kreuchely către von Miltitz.
[8] Biblioteca Academiei, mss. rom. 1 564, filele 3—5.
[9] Biblioteca Academiei, mss. rom. 1 078, pag. 186—188.
[10] Ştefan Dim. Grecianu : *Genealogiile,* vol. II. pag. 226—229.

UN NUMĂR SPECIAL AL „REVISTEI MUZEELOR"

Apariția numărului special al **Revistei muzeelor** (1967) consacrat Muzeului de istorie a partidului, a mișcării revoluționare și democratice, reprezintă, pentru toți cei ce se interesează de problemele istoriei patriei, un izvor și un îndemn la îmbogățirea cunoștințelor despre trecutul glorios al Partidului Comunist Român, despre istoria poporului nostru.

Prezentînd în revistă, în ordinea sălilor (I—XIV), principalele exponate și probleme oglindite în muzeu, **N. S. Cioroiu, I. Ardeleanu și V. Rață** oferă cititorului prilejul unei vizite, de data aceasta imaginară, dar instructivă. Ai impresia că traversezi nu sălile unui muzeu, ci însăși istoria acestui popor.

Pentru cei ce au vizitat muzeul — prilej de adîncire și reflecție asupra celor cîndva văzute ; pentru cei ce încă nu au păsit în el — stimularea acestei dorințe.

Ion Lupescu și Cornel Dimos, prezentînd metodele și sistemele de expunere folosite în muzeu, scot în evidență înaltul conținut științific, claritatea tematicii, expunerea logică, pedagogică a materialului, grafica sobră, corespunzătoare cerințelor muzeografiei moderne, a acestuia.

Parcurgînd mai departe paginile revistei, descoperi — datorită autorilor **M. Ștefan, G. Sarafolean și E. Georgescu** — obiectele originale cu o mare valoare muzeistică și istorică, simboluri ale valorilor culturii materiale și spirituale create de poporul nostru.

126 de pagini pe care cititorul le parcurge cu interes și emoție. O prezentare grafică de calitate.

L. DANDARA

BĂTĂLIA BERLINULUI ÎN VARIANTA LUI CORNELIUS RYAN

Stimulat de entuziasta primire făcută lucrării sale „Ziua cea mai lungă", Cornelius Ryan a consacrat șase ani de muncă unei monografii privind ziua de 2 mai 1945, ziua căderii Berlinului. (*La dernière bataille. La chute de Berlin*, Editura Robert Laffont, Paris, 1966, 487 pag.) De data aceasta nu mai este vorba de un reportaj — după cum socoate autorul — ci de un adevărat studiu de istorie.

C. Ryan a fișat vasta literatură asupra problemei ; a cercetat numeroase fonduri de arhivă în S.U.A., U.R.S.S., Marea Britanie, Franța, Germania ; a stat de vorbă cu sute de persoane, militari și civili, cu Eisenhower, Koniev, Montgomery, cu simple gospodine, cu ofițeri superiori din preajma lui Hitler etc., toți legați prin același fir comun, al participării — într-un fel sau altul — la acele zile de ivire a primăverii într-o Europă pîrjolită și cernită de forțele militare fasciste.

În urma acestei munci laborioase, autorul a adunat cele mai diverse informații : despre ceasul brățară, care era în același timp și busolă, al mareșalului Rokossovski, despre numărul de metri cubi de gaze existenți în gazometrele din Berlin în ajunul bătăliei.

Plimbîndu-și cititorii prin Berlinul sub bombe, pe la cartierele generale ale forțelor armate sovietice și anglo-americane, prin bîrlogurile comandamentelor hitleriste, Cornelius Ryan urmărește, cu lăudabilă tenacitate, două probleme majore : cum de s-a ajuns la o asemenea zonare a Germaniei în care Berlinul să se găsească în plină parte sovietică ? De ce armatele sovietice au cucerit Berlinul și nu armatele anglo-americane ? Ceea ce aduce nou Ryan face parte din „bucătăria" departamentelor S.U.A. Roosevelt a trasat pe o hartă zonele, așa cum le vedea el : Statelor Unite ale Americii le revenea „partea leului", iar Uniunii Sovietice nici jumătate din suprafața prevăzută în planul englez. Harta, predată Departamentului de Război, a fost înmormîntată într-o arhivă ultrasecretă, de unde, pînă la urmă, a dispărut în chip misterios. Multiplicitatea și rivalitatea organismelor americane și-au spus și ele cuvîntul. Între timp, în cadrul Comisiei se discuta planul englez. U.R.S.S. și-a dat consimțămîntul. În fața acordului britano-sovietic, S.U.A. a trebuit să bată în retragere.

În cea de a doua problemă, „dezlegarea" adusă de Cornelius Ryan nu rezistă — după părerea noastră — în fața logicii. În esență autorul susține următoarea variantă :

Pe baza ordinelor primite de la Eisenhower, generalul Bradley, comandantul armatelor 1-a, 9-a, 13-a și 15-a, a ordonat generalului Simpson, comandantul uriașei armate a 9-a, să înainteze spre direcția Hanovra și de acolo să-și continue drumul cu toate forțele spre Berlin.

Grupul I de armate Bielorus, de sub conducerea lui Jukov, se afla la mai puțin de 60 km de Berlin, iar Armata a 9-a americană la circa 550 de km.

W. Simpson și oamenii săi nu aveau decît un singur gînd : să cucerească Berlinul și să întîmpine pe sovietici de cealaltă parte. Înainte, tot înainte ! Isac D. White, comandantul Diviziei a 2-a blindate, ale cărei tunuri autopropulsate, automitraliere, care, buldozere, jeepuri și artilerie formau o coloană de

115 km în lungime, era hotărît să pună, el, mîna pe Berlin. „Infernul pe roate", cum era denumită divizia a 2-a blindată, se înfiripase într-un colț în frontul armatei a 9-a care înainta vertiginos cu 80—90 de km pe zi. Nu aveau timp. Coloanele de infanterie motorizată și de blindate goneau spre Elba încrucișîndu-se cu mii de prizonieri germani care se îndreptau spre vest — uneori fără escortă.

În seara zilei de 13 aprilie, divizia 83 stabilise deja primul cap de pod solid pe țărmul drept al Elbei. Trupele se aflau la 80 de km de Berlin. Bradley i-a comunicat lui Eisenhower marea veste ; acesta l-a întrebat cam la cît apreciază pierderile pe care le va avea în operația de cucerire a Berlinului. Bradley i-a răspuns : „Cred că ar putea să ne coste 100 000 de oameni". A doua zi, Eisenhower a ordonat să se oprească înaintarea și trupele aflate dincolo de Elba să se retragă pe țărmul stîng. Pentru armata a 9-a, războiul în Europa se terminase.

Cornelius Ryan socoate că cifra de 100 000 dată de Simpson, care nu era bazată pe vreun calcul ci pe o „confuzie", a avut un rol determinant în hotărîrea lui Eisenhower.

Se ridică însă în mod firesc o întrebare pe care Cornelius Ryan o ignoră : cum era posibil ca Eisenhower, care cunoștea că în înaintarea lor în interiorul Germaniei trupele anglo-americane au pierdut numai 6—700 de oameni, să ia drept bună estimația lui Simpson ?

La 16 aprilie 1945, armatele sovietice au trecut la atac. A început bătălia Berlinului. Cornelius Ryan o urmărește numai în măsura în care servește efortului pe care îl depune de a reabilita Wermacht-ul.

În viziunea sa, marele erou al acestei bătălii istorice apare generalul Gotthard Heinrich, comandantul grupului de armate „Vistula" care apărau Berlinul. Împodobindu-l pe eroul său cu toate virtuțile mitice ale „autenticei" ofițerimi germane, Cornelius Ryan prezintă — după clișeul banal — pe Hitler (un Hitler descompus, pe jumătate nebun) drept singurul vinovat de dezastrul militar german.

Al. VIANU

PENTRU LIBERTATEA POPORULUI BULGAR

Culegerea de povestiri istorice *Za svobodato po bolgareskaia narod*, Sofia, 1967, este dedicată memoriei unor eroi căzuți în războiul din 1877—1878, pentru cucerirea independenței. Numele acestor eroi — se spune în prefața lucrării — ...*„sînt săpate în marmură albă în inscripții comemorative, iar noi, întotdeauna, în semn de respect pentru eroii noștri ne vom pleca adînc frunțile, închinîndu-ne în fața memoriei lor nemuritoare"*.

În lucrare există ample referiri la faptele eroice de arme ale ostașilor români, care alături de ostașii ruși, au dat grele jertfe în luptele purtate pe teritoriul Bulgariei. Povestirea intitulată *„Eroul de la Griviția"* evocă în cuvinte pline de căldură actul de eroism săvîrșit de căpitanul Valter Mărăcineanu în timpul asaltului asupra redutei Griviței.

Din paginile povestirii se desprind, de asemenea, sentimentele nutrite de căpitanul Valter și în general de ostașii români față de poporul bulgar subjugat a cărui eliberare o doreau sincer și pentru care mulți și-au dat viața, punînd în acest fel o piatră la temelia prieteniei româno-bulgare.

M. MOLDOVEANU

O REMARCABILĂ MONOGRAFIE DESPRE REGIMUL DE LA VICHY

Henri Michel, director la Centrul Național de Cercetare Științifică din Franța, eminent specialist în istoria celui de al doilea război mondial, se ocupă într-o amplă monografie de primele șase luni ale Vichy-ului. (*Vichy. Année 40*, Ed. Robert Laffont, Paris, 1966, 451 pag.). În perioada respectivă, noul regim, ieșit din dezastrul național al Franței, și-a căpătat stabilitatea, și-a țesut învelișul juridic, și-a instalat partizanii la toate pîrghiile mecanismului de stat și, totodată, și-a precizat opțiunile politice fundamentale — instaurarea „revoluției naționale", ruptura cu Marea Britanie, colaborarea cu Germania nazistă.

Analiza riguros științifică a materialelor documentare îi dau posibilitatea lui Henri Michel să dezvăluie gîndurile ascunse ale guvernanților de la Vichy, să judece politica lor în lumina momentului istoric respectiv. Apar, astfel, erorile de calcul ale Vichy-ului : convingerea că războiul era terminat pentru Franța o dată cu dezastrul armatelor sale și că Marea Britanie avea să fie înfrîntă ; iluzia că un guvern rămas în Franța va putea să-și afirme un minimum de independență față de învingător.

În această situație, poporul francez a început, împotriva cîrmuitorilor și a regimului impus, să se pregătească în vederea propriei lupte pentru salvarea Franței.

Al. VIANU

POȘTA REDACȚIEI

ROMULUS MUSTEȚIU — Timișoara. Reținem din corespondența dv. cîteva fragmente despre Axente Sever :

„Printre marii conducători ai năpăstuiților țărani, alături de Avram Iancu, Butianu, Balint, Moldovan, se va număra și Axente Sever. Fiu de țăran din Frîua, născut la 3/15 aprilie 1821, tînărul Axente se grupa printre intelectualii progresiști cu studiile făcute la Blaj și Sibiu. În 1847 ajutat de August Treboniu Laurian, trece în Muntenia și este numit profesor de limba română și limba latină la Colegiul Sf. Sava. Anul revoluționar 1848 îl smulge de la catedră, făcînd din pașnicul profesor un neobosit comisar de propagandă în județul Ilfov. Apreciat de conducătorii munteni, guvernul provizoriu îl trimite la Craiova pentru a zdrobi reacțiunea cuibărită acolo.

Cînd A. Tr. Laurian și Nicolae Bălcescu sînt arestați, Axente Sever se reîntoarce în Ardeal. La 11 septembrie 1848 participă la Orlat, la adunarea grănicerilor și la 12 septembrie 1848 se îndreaptă spre Blaj, pentru a participa la a treia adunare. Aici, în aceste zile, talentul său organizatoric își găsește o nouă confirmare în faptul (prețuit și de Avram Iancu) că în două zile, pe lîngă cei 200 de feciori strînși de el la Orlat, va ajunge la Blaj cu o ceată disciplinată de 4 000 de oameni ! Ajuns în Blajul revoluționar Axente Sever, alături de Avram Iancu și sub conducerea acestuia, se ocupă de instruirea și organizarea militară a viitorilor luptători" (...) „Peste 120 de zile și nopți de luptă, acesta este bilanțul faptelor sale de arme — perioadă în care fostul profesor, îmbrăcat în zilele de campanie cu cioareci albi din pănură, o tundră sură, un chimir și o căciulă și călare pe un cal mare murg, s-a dovedit un mare strateg în toate luptele din Munții Apuseni și în special în lupta dusă pentru despresurarea cetății Alba Iulia. După retragerea în munți, survenită la 29 martie 1849, el rămîne același radical revoluționar..."

*

*

*

*

VALENTIN NEGREA — Com. Colceag, reg. PLOIEȘTI. Egiptologii nu sînt unanimi în ceea ce privește numărul faraonilor care au purtat numele de Ramses. Aceasta se explică prin puținătatea documentelor pentru anumite epoci, caracterul, uneori contradictoriu, al mărturiilor sau interpretarea personală pe care o dau diferiți istorici. Ținînd seama — ad-literam — de numerotarea care se face, dv. vă întrebați, pe bună dreptate, dacă au fost 11 sau 12... Ramses ?

*

Aceasta este o problemă care nu vă preocupă numai pe dv. În primul număr al revistei noastre arătăm de pildă, că pe cititorii romanului „Faraonul" al scriitorului polonez B. Prus, prezentat recent într-o ecranizare poloneză și pe ecranele capitalei, îi așteaptă o surpriză : anume, că nu a existat nici Ramses al XIII-lea și nici tatăl său, Ramses al XII-lea că în perioada descrisă de Prus a domnit faraonul Herihor Amon, fost mare preot.

Dacă în ce privește persoana lui Ramses al XIII-lea, lucrarea indică **inexistența** acestuia, problema devine ceva mai complicată în ceea ce privește persoana lui Ramses al XII-lea.

De fapt complicația constă în **ordinea** care i se atribuie, Ramses al XII-lea fiind **una și aceeași** persoană cu Ramses al XI-lea ! De unde provine această relativă neconcordanță ?

Din dinastia a nouăsprezecea, sînt consacrați de istorie doi faraoni cu numele de Ramses : Ramses I, care se pare că a domnit o perioadă scurtă, și Ramses al II-lea Meiamon, fiul lui Seti I, la rîndu-i fiu al lui Ramses I. Între penultimul faraon din dinastia a nouăsprezecea și Ramses al III-lea, primul din dinastia a douăzecea, se pare că a domnit, un foarte scurt timp, Ramses Saptah.

De aci, faptul că unii istorici, vorbind de una și aceeași persoană, pentru a consemna existența unui Ramses în plus, de altfel neconsacrat de istorie, dau, în paranteză, începînd cu Ramses al III-lea, următoarea numerotare : Ramses al III-lea (al IV-lea), Ramses al IV-lea (al V-lea) etc. pînă la Ramses al XI-lea (al XII-lea). Prin urmare, deși potrivit numerotației apar 12 Ramses, în realitate ei sînt (după interpretările de pînă acum) 11 !

DUMITRU BURCIU — Iași. Vă rugăm să selecționați din „notele" dv., ceea ce credeți că este mai interesant, mai autentic și să le trimiteți redacției.

VASILE IOV — Piatra-Neamț. Gestul dv. ne-a impresionat. Vă mulțumim pentru intenția dv. de a veni în întîmpinarea preocupărilor noastre privind abordarea în revistă a unor teme, lucrări inedite. Cu regret însă trebuie să vă spunem că lucrarea pe care credeți că o dețineți în exclusivitate se află și la Biblioteca Academiei R.S.R.

POȘTA REDACȚIEI

CONSTANTIN MANTA — București. Dv. întrebați dacă e posibil ca Ștefan cel Mare — atunci cînd a luat domnia — să fi avut „20 de primăveri", știind că a domnit 47 de ani și că la moarte avea 74 de ani. Care este adevărul? Cîți ani avea Ștefan cel Mare cînd s-a suit pe tron?

Potrivit investigațiilor noastre nu se poate da un răspuns precis, deoarece lipsesc datele sigure. De aceea nici istoricii care s-au ocupat mai îndeaproape de viața marelui domn, ca de pildă: Iorga, Ursu, nici nu au atins această chestiune. Singur A. D. Xenopol (Istoria românilor vol. IV, ed. III, pag. 110) presupune că „ar fi avut vîrsta de 25 de ani cînd s-a urcat pe scaun, în 1457". Cu toate acestea, recurgînd la informații variate, putem ajunge la presupuneri care, prin interpretare pot avea oarecare importanță. Iată cum:

Cele dintîi informații documentare pe care le avem despre Ștefan cel Mare, sînt documentele emise de tatăl său Bogdan Voievod, în anii 1450—1451, în care pomenește și pe fiul său „Ștefan Voievod". De obicei un domn nu putea atribui unui fiu al său calitatea de **voievod** decît dacă avea cel puțin 25 de ani. Nu lipsesc însă excepțiile! După acest calcul, în 1457 Ștefan ar fi avut 22 de ani. Vîrsta aceasta însă nu este compatibilă cu maturitatea politică și militară de care a dat el dovadă încă din primii săi ani de domnie.

Pentru o vîrstă mai înaintată pledează și informațiile de la sfîrșitul domniei sale. În 1503 regele polon Vladislav spunea despre el că „a ajuns la grele bătrînețe" iar medicii care-l îngrijeau se mirau că, deși atît de bătrîn, el se ține încă bine. Deci putem trage concluzia că la moartea sa Ștefan cel Mare avea cel puțin 74 de ani (vîrstă pe care dealtfel o presupuneți și dumneavoastră!), după 47 de ani de domnie și 3 luni.

Pentru a-și asigura primirea regulată a revistei, recomandăm cititorilor noștri să se aboneze din timp pentru anul viitor. Abonamentele se fac la oficiile poștale, factorii poștali, difuzorii din întreprinderi, instituții și de la sate *în aceleași condiții ca și pentru toate celelalte publicații.*

Subliniem că numărul abonamentelor *nu este limitat*. De aceea, vă rugăm să sesizați Direcției difuzării presei orice cazuri cînd se refuză abonarea dv., indiferent din ce motive.

Mulțumind călduros tuturor cititorilor noștri pentru sprijinul și simpatia pe care le-au acordat „Magazinului istoric" încă de la apariția sa, redacția se va strădui să îmbogățească tematica anului 1968 cu noi materiale consacrate istoriei patriei și istoriei universale. Se va continua publicarea unor articole privind evenimente și figuri de seamă ale istoriei României din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre (Decebal, Mușatinii, Basarabii, Tudor Vladimirescu, Dimitrie Cantemir, Avram Iancu etc.; bătăliile de la Călugăreni, Podul Înalt; lupta pentru unitatea și desăvîrșirea unității naționale; aspecte ale dezvoltării mișcării revoluționare și democratice, ale construirii socialismului în patria noastră). Istoria altor popoare va fi mai larg reprezentată, prin publicarea unor articole scrise atît de istorici români, cît și de istorici de peste hotare. Se vor publica în continuare documente inedite din arhivele românești și străine. De asemenea, la rubrica *memorii* vor fi incluse fragmente din memoriile inedite ale unor personalități de seamă din sfera politicii și culturii române și de peste hotare. În afara rubricilor existente *(legenda și temeiul ei istoric, diplomație secretă, enigme ale istoriei* etc.), vor fi create și altele noi: *cititorii scriu istorie* (în care vor fi înserate cele mai valoroase corespondențe primite de la cititori); *mari procese* (afacerea Dreyfus, procesul Gărzii de fier etc.). Interesul dv., dragi cititori, va fi solicitat și de inițierea unui *concurs* pe teme istorice.

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii" București
Prezentarea grafică: GEORGE PÎRJOL • Prezentarea tehnică: NICOLAE ISTRATE

CONTENTS • SOMMAIRE • СОДЕРЖАНИЕ • INHALT

STEFAN PASCU, MIRCEA RUSU • The Dăbîca Stronghold • La Cité de Dăbîca • Крепость Дэбыка • Die Burg Dabîca • EMIL CONDURACHI • Nin-dada, the Woman With Sealed Lips • Nin-dada, la femme aux lèvres scellées • Нин-дада — женщина с печатью молчания на устах • Nin-dada, die Frau mit den versiegelten Lippen • STEFAN BÎRSANESCU • Philosophers of Sucevița • Les philosophes de Sucevița • Философы из Сучевицы • Die Philosophen von Sucevița • „Musée de l'Homme" of Paris. Interview by JACQUES MILLOT, Member of the Academy • «Le Musée de l'homme» de Paris. Interview accordée par le directeur du musée, JACQUES MILLOT, membre de l'Académie • «Музей Человека» в Париже. Интервью с директором музея Жаком Мийо — членом Академии • „Das Museum des Menschen" in Paris. Interview mit Museumsdirektor, Akademiemitglied JACQUES MILLOT • VASILE CANARACHE • The Agora of Tomi • L'Agora de Tomi • Агора Томов • Die Agora von Tomis • TITU GEORGESCU • Petre Andrei's Last Letter • La dernière lettre de Petre Andrei • Последнее письмо Петре Андрея • Der letzte Brief Petre Andreis • N.I. BARBU • Every-day Life of the Peoples of Antiquity: a Roman Dinner • La vie quotidienne des peuples antiques: un dîner romain • Повседневная жизнь древних народов: ужин у римлян • Das Alltagsleben der antiken Völker: Ein römisches Abendmahl • CONSTANTIN CAZANIȘTEANU • "The Three Colours I Hold Dear..." • «Trois couleurs je connais au monde...» • «Три цвета я знаю в мире...» • „Drei Farben kenne ich auf der Welt..." • NADIA RĂUTU • Enigmas of History: Agent A-54 • Enigmes de l'histoire: l'agent A-54 • Загадки истории: агент А-54 • Geheimnisse der Geschichte: Agent A-54 • C.W. CERAM • A "Beheaded" Civilization • Une civilisation «décapitée» • «Обезглавленная» цивилизация • Eine „enthauptete" Zivilisation • GABRIEL BARBU • Romanian Doctcrs cn the Barricades of the Paris Commune • Médecins roumains sur les barricades de la Commune de Paris • Румынские врачи на баррикадах Парижской Коммуны • Rumänische Ärzte auf den Barrikaden der Pariser Kommune • CHARLES DE GAULLE • War Memoirs • Mémoires de guerre • Военные мемуары • Kriegserinnerungen • MARIOARA G. MARINESCU • A Romanian Scientist in Latin America • Un savant roumain en Amérique Latine • Румынский ученый в Латинской Америке • Ein rumänischer Gelehrter in Lateinamerika • Bratei '67, Interview by Professor ION NESTOR Dr. Sc. Corresponding Member of the Academy • Bratei '67. Interview accordée par le professeur dr. docent ION NESTOR, membre correspondant de l'Académie • Братей-67. Интервью с профессором доктором доцентом Ионом Нестором-членом корреспондентом Академии • Bratei '67. Interview mit Prof. Dr. Dozent ION NESTOR, Korrespondierendes Mitglied der Akademie • DAN BERINDEI • The Republic cn Monte Titano • La République de Monte Titano • Республика на Монте Титано • Die Republik vcn Monte Titano • CONSTANTIN ARGETOIANU • Memoirs • Mémoires • Мемуары • Erinnerungen • DUMITRU TODERICIU • An Albanian Text Older Than the "Christening Formula" of 1462 • Un texte albanais plus ancien que «la formule de baptême» de 1462 • Албанская рукопись, более старая чем «формула крещения» 1462 г • Ein albanischer Text, der älter ist als die „Taufformel" vcn 1462 • A. ALEXANDRU • The Legend and Its Historical Roots: a Romantic Love Affair and a Duel in 1827 • La légende et son fondement historique: un amour romantique et un duel en 1827 • Легенда и ее историческая основа: романтическая любовь и дуэль в 1827 году • Die Legende und ihre historische Grundlage: Eine romantische Liebe und ein Duell im Jahre 1827

8

magazin istoric

București, Str. Academiei nr. 39—41, Raionul 30 Decembrie, Oficiul poștal 22, tel. 15 09 91

Tiraj 185000 exemplare

magazin istoric

MAGAZIN ISTORIC, revistă lunară, se găsește de vînzare la chioșcurile de difuzare a presei. Abonamentele se fac la oficiile poștale, factorii poștali, difuzorii din întreprinderi, instituții și de la sate.

Prețul unui număr 5 lei ; abonamentul pe 6 luni — 30 lei, pe 1 an — 60 lei.

DIN SUMARUL NUMĂRULUI 9 :

A XX-a aniversare a Republicii : un amplu grupaj de articole, bogat ilustrate, va înfățișa aspecte ale luptei pentru instaurarea Republicii, episoade caracteristice din timpul evenimentelor istorice petrecute acum două decenii • Milenii de istorie la Porțile de Fier • Naufragiul „Meduzei" : unul dintre cele mai dramatice naufragii înregistrate în istoria navigației mondiale • Prima tipăritură în limba română • Țara lui Dobrotici • Enigme ale istoriei : erou sau trădător ? • Microarhiva „Magazin istoric" : documente inedite de importanță deosebită pentru cunoașterea istoriei contemporane a României • „Cititorii scriu istorie" : o nouă rubrică cuprinzînd contribuții la cercetarea istoriei din corespondențele primite de la cititori • De la Dunăre în Țara Seherezadei • Din memoriile lui Constantin Argetoianu • Reconstituirea limbii traco-dacilor •